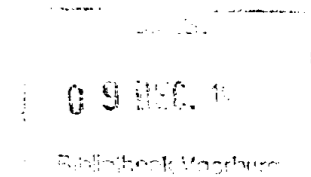

(4)

1A-B/1971/VT/Mg

monografieën volkstelling 1971

9

ontwikkelingsfasen van het gezin

I. th. van leeuwen

vakgroep sociologie westers — landbouwhogeschool wageningen

centraal bureau
voor de
statistiek

stichting interuniversitair
instituut voor sociaal-
wetenschappelijk
onderzoek

monografieën volkstelling 1971

centraal bureau voor de statistiek

voorborg:
prinses beatrixlaan 428
2270 AZ voorburg
telefoon: 070-694341

heerlen:
kloosterweg 1
6401 CZ heerlen
telefoon: 045-736666

Kengetal: VTM/1971-9

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het herdrukken van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging van de Directeur-Generaal van de Statistiek. Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verkrijgbaar bij de Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage en de boekhandel.

Obtainable from the Staatsuitgeverij, the Hague and from booksellers.

Prijs: f 23,50

Bestelnummer: 840-371-9

stichting interuniversitair instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek

amsterdam:
o.z. achterburgwal 128
1012 DT amsterdam
telefoon: 020-240075

Key figure: VTM/1971-9

COPYRIGHT RESERVED

Price: f 23,50

Quote nr.: 840-371-9

Ten geleide

De opkomst ná de Tweede Wereldoorlog van nationale en regionale planingsinstituten in ons land heeft ertoe geleid, dat de uitkomsten van periodieke Volkstellingen in toenemende mate van betekenis zijn geworden voor het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt hierbij met name aan het beleidsvoorbereidend onderzoek op de terreinen van ruimtelijke ordening, sociaal-economische en sociaal-culturele planning.

Daarentegen heeft tot voor een tiental jaren het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor meer algemene sociaal-wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden een overwegend incidenteel karakter gedragen. Dit is wellicht mede het gevolg geweest van het ontbreken van een direct samenwerkingsverband tussen de universitaire onderzoekcentra en het CBS. Weliswaar zijn reeds ter gelegenheid van de Volkstelling 1960 plannen beraamd om te komen tot een meer intensief gebruik van Volkstellingsuitkomsten door de beoefenaren van de sociale wetenschappen, doch door gebrek aan mankracht en middelen konden deze niet worden verwezenlijkt.

Teneinde in deze situatie verandering te brengen heeft in het kader van de voorbereidingsfase van de Volkstelling annex woningtelling 1971 hierover beraad plaatsgehad tussen het CBS en vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen. Dit heeft ertoe geleid, dat vanaf het begin van sociaal-wetenschappelijke onderzoekinstituten zijn betrokken bij de opzet van het op basis van de uitkomsten van deze telling samen te stellen tabellenprogramma. Als resultaat van dit overleg is in 1968 door het SISWO een publikatie uitgegeven, waarin de adviezen van de bij het overleg betrokkenen zijn gebundeld. Deze publikatie is verschenen onder de titel: «De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek».

Nadat door bijzondere omstandigheden de tellingsdatum was verschoven naar het jaar 1971, hebben vervolgens het CBS en SISWO gezamenlijk het initiatief genomen om met inschakeling van daarin geïnteresseerde universitaire onderzoekinstituten een reeks Volkstellingsmonografieën te bewerkstelligen. Deze monografieën zijn bedoeld om in aanvulling op de gebruikelijke presentatie door het CBS dieper in te gaan op Volkstellingsuitkomsten, daarbij eventueel complementair gebruik makend van andere informatiebronnen.

Bij de opzet van deze reeks kon worden aangesloten op een al eerder voorgenomen samenhangende serie publikaties over gezinssociologische onderwerpen. De voor sociaal onderzoek in Nederland ongebruikelijk grote schaal van het nagestreefde geheel vergde een goede organisatorische voorbereiding, nadrukkelijke en continue aandacht voor de coördinatie en omvangrijke financiële steun.

Voor de organisatie, coördinatie en administratie kon een centraal punt worden gevonden bij SISWO, waar drs. C. J. M. Corver met de projectleiding werd belast. Nadat reeds in een vroeger stadium subsidiëring van de gezinssociologische monografieën werd verkregen van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, van Sociale Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, werd in 1971 financiering van de gehele reeks verkregen uit de zo geheten «beleidsruimte», een overheidsfonds voor onderzoek onder verantwoordelijkheid van het Interdepartementaal Overleg Wetenschapsbeleid (IOW). Naast de aldus genoten steun van regeringszijde (ruim vier miljoen gulden) was ook de bijdrage van de participerende onder-

zoekinstellingen aanzienlijk in de vorm van de beschikbaarstelling van onderzoekerstijd en faciliteiten. Van de zijde van het CBS is een team van medewerkers van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen betrokken geweest bij het verstrekken van statistisch-inhoudelijke adviezen aan de auteurs, terwijl de Hoofdafdeling Centrale Bewerking technische ondersteuning heeft verleend bij het ontwikkelen van een standaard tabelleerprogramma. Daarnaast is door het CBS een belangrijke bijdrage verleend in de kosten van de publicatie van de monografieën.

De voorliggende publicatie is er een uit een reeks van achttien. De reeks is niet zonder aanzienlijke vertraging voltooid. De oorzaken liggen in belangrijke mate bij moeilijkheden ondervonden bij de verzameling van de gegevens van de Volkstelling 1971 en de bewerking daarvan. De resultaten van het geheel blijven desondanks van belang voor wetenschap en beleid. Voor de grote energie en het doorzettingsvermogen waarmee in de loop der jaren aan het onderzoek is gewerkt, zijn het CBS en SISWO de diverse betrokkenen erkentelijk.

De auteur van het rapport draagt de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke analyse en de op de basis daarvan getrokken conclusies. Voor de cijfers als zodanig is het CBS verantwoordelijk.

Een tweetal commissies hebben de voortgang en afronding van het hele project begeleid. Allereerst de door de Minister voor Wetenschapsbeleid ingestelde Interdepartementale Begeleidingscommissie. Daarnaast opereerde voor de gezinssociologische monografieën (de nummers 1 t/m 11 en 18 uit deze reeks) de Begeleidingscommissie Gezinssociologische Censusmonografieën onder voorzitterschap van prof. dr. G. A. Kooy. De commissie had in het bijzonder tot taak de onderlinge afstemming van deze monografieën tot een coherent geheel te bewerkstelligen. De concrete werkzaamheden in dit kader werden verricht door een coördinatie-team bestaande uit drs. C. J. M. Corver van SISWO, drs. A. M. van der Heiden van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht en drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen, beiden medewerkers van de vakgroep westerse sociologie van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Zijn de vele inspanningen van alle betrokkenen gerechtvaardigd door het eindresultaat? Deze vraag is thans niet te beantwoorden. In reacties die daarover een meer gefundeerd oordeel mogelijk maken, zijn ondergetekenden sterk geïnteresseerd. Intussen hopen wij op een veelvuldig en intensief gebruik van deze monografie.

Prof. dr. P. Thoenes,
Voorzitter Interdepartementale Begeleidingscommissie

Dr. J. G. M. Sterk,
Directeur-Secretaris SISWO

Prof. dr. W. Begeer,
Directeur-Generaal van de Statistiek

Monografieën Volkstelling 1971

1.	Huisvestingssituatie in Nederland	W. van der Windt	verschenen
2.	Geboorte-intervallen	B. W. Frijling R. Zandanel	verschenen
3.	Gescheidenen en verweduwden	A. Olde Daalhuis	verschenen
4.	Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners	C. de Hoog	verschenen
5.	Laagstgeklasseerden in Nederland	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	verschenen
6.	Een sociaal-demografische analyse van de huwelijks-sluiting in Nederland	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	verschenen
7.	Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	verschenen
8.	Vergrijzing	Th. A. M. Vis	4de kwartaal 1980
9.	Ontwikkelingsfasen van het gezin	L. Th. van Leeuwen	verschenen
10.	Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	verschenen
11.	Huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen	C. M. van 't Klooster-van Wingerden	verschenen
12.	Onderwijs in Nederland	J. M. Vliegen	4de kwartaal 1980
13.	Kerkelijke gezindten	M. M. J. van Hemert	verschenen
14.	Groeiende en kwijnende plattelandskernen	J. P. Groot H. Schotanus	4de kwartaal 1980
15.	A. Typologieën van Nederlandse gemeenten naar bevolkingsgroei	Th. M. Guffens J. J. Latten	verschenen
15.	B. Typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf	4de kwartaal 1980
16.	Regionale arbeidsmarkten	F. Schuurmans	4de kwartaal 1980
17.	Opleiding, beroepen- en werkgelegenheidsstructuur	G. J. M. Conen C. J. M. Corver	4de kwartaal 1980
18.	Huishouden, huwelijk en gezin	A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	verschenen

Voorwoord

De monografie «Ontwikkelingsfasen van het gezin» en de monografie «De positie van jongeren ten opzichte van het ouderlijk gezin» zijn beide een onderdeel van de reeks Monografieën Volkstelling 1971. Tussen de twee monografieën bestaat een zekere verwantschap. Beide monografieën werken namelijk een deel van de probleemstelling uit, die in het door mevrouw ir. M. Niphuis-Nell geschreven interim-rapport «De gezinsfasen» te vinden is. De monografie «Ontwikkelingsfasen van het gezin» probeert via literatuurstudie en de analyse van statistisch materiaal uit de Volkstelling 1971 en andere bronnen een beeld te schetsen van de veranderingen, waar een gezin in de loop van de gezinscyclus mee geconfronteerd wordt. Een onderwerp, dat daarbij speciale aandacht krijgt, is het uit huis gaan van de kinderen. Via een vergelijking van de gegevens over gezinnen zonder thuiswonende kinderen, gezinnen met nog een deel van de kinderen thuis en gezinnen met nog alle kinderen thuis, is het mogelijk om enig zicht te krijgen op het tempo, waarin bij gezinnen uit verschillende bevolkingsgroepen de kinderen de deur uit gaan. Daarbij kan alleen gebruik gemaakt worden van informatie over de nog thuis wonende ofwel achtergebleven gezinsleden. Aan het gezin koppelbare informatie over de redenen waarom ontbrekende kinderen het ouderlijk huis verlaten hebben is er niet. Hetzelfde geldt voor gegevens over de situatie waarin deze niet meer thuis wonende jongeren zich bevinden. Per individu is deze informatie wel beschikbaar. En het is deze informatie, die in de monografie «De positie van jongeren ten opzichte van het ouderlijk gezin» gebruikt is om na te gaan, op welke leeftijd en onder welk soort omstandigheden jongeren het ouderlijk huis verlaten.

Zoals uit het Ten Geleide blijkt, heeft de reeks Monografieën Volkstelling 1971 een lange voorgeschiedenis. Dit geldt ook voor de onderhavige monografie, bij de totstandkoming ervan zijn in de loop van de tijd heel wat personen betrokken geweest. Een speciaal woord van dank aan degenen, die in de loop van de tijd belangrijke bijdragen geleverd hebben, is hier op zijn plaats. Allereerst moeten hier dan de medewerkers en medewerksters van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen van het Centraal Bureau voor de Statistiek genoemd worden. Zonder hun medewerking en adviezen zou het ingewikkelde en uitvoerige tabellenschema nooit tot een hanteerbaar geheel geworden zijn. Ook een bijzonder woord van dank aan mevrouw M. Niphuis-Nell is hier op zijn plaats. Dit niet alleen voor haar aandeel als autrice van het al eerder genoemde interim-rapport, maar ook voor haar actief aandeel in deze monografie. Dit aandeel bestaat uit een actualisering van de door haar ten behoeve van het interim-rapport uitgevoerde berekeningen over de lengte van een aantal belangrijke fasen van de gezinscyclus. Verder moet hier het aandeel van drs. C. de Hoog, drs. A. M. van der Heiden en drs. C. J. M. Corver genoemd worden. Vanaf het eerste begin van deze monografie hebben zij via hun adviezen, kritiek en van tijd tot tijd ook actieve medewerking belangrijke bijdragen aan het uiteindelijke resultaat geleverd. Ten slotte zou deze monografie nooit tot stand zijn gekomen zonder de medewerking van de heer M. van Schaijk, die een grote hoeveelheid rekenwerk verzette, en zonder de bijdrage van Corry Rothuizen, die voor een persklare versie van het manuscript zorgde.

Inhoud

Summary	XIX
Inleiding	1
1. De ontwikkelings- of gezinsfase-benadering	3
1.1. Inleiding	3
1.2. De gezinsfase- of ontwikkelingsbenadering	4
1.3. De gezinscyclus	10
1.4. Toepassingsmogelijkheden	17
2. De gezinscyclus en de statistiek	21
2.1. Lopende statistiek	21
2.2. De gezinsfasen en de Volkstelling 1971	39
2.3. Probleemstelling	43
3. Samenstelling van gezinnen in verschillende fasen van de gezinscyclus	45
3.1. Inleiding	45
3.2. Gezinstypen en gezinsfasen	45
3.3. Gezinsfasen en huwelijksduur	52
3.4. Gezinsfasen en leeftijd	61
3.5. Gezinsfase en kindertal	70
4. Uit huis gaan van kinderen	77
4.1. Inleiding	77
4.2. Redenen voor uit huis gaan van kinderen	77
4.3. Uit huis gaan van kinderen bij verschillende bevolkingsgroepen	84
5. Samenvatting en aanbevelingen	97
Bijlage	109
Geraadpleegde literatuur	111

Tabellen

1.	Gemiddelde leeftijden van gehuwde mannen en vrouwen ten tijde van het begin, resp. einde van enkele gezinsfasen; per periode	24	22.	Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar opleidingsniveau van de man en periode van huwelijksluiting	93
2.	Gemiddelde leeftijden van de gehuwde mannen en vrouwen ten tijde van het begin, resp. einde van enkele gezinsfasen; per geboortencohort	27	23.	Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar sociale beroepsgroep van de man en periode van huwelijksluiting	94
3.	Bestaande eerste en niet-eerste huwelijken naar gezinsfase; percentage 1 ^o huwelijken met alle kinderen thuis naar gezinsfase	46	24.	Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar urbanisatiegraad van de woongemeente en periode van huwelijksluiting	96
4.	Bestaande eerste en niet-eerste huwelijken met kinderen en één-oudergezinnen naar gezinsfase	48			
5.	Bestaande eerste en niet-eerste huwelijken met één of meer kinderen van 4-29 jaar, alsmede één-oudergezinnen met één of meer kinderen van 4-29 jaar naar leeftijdsverschil tussen oudste en jongste kind	50			
6.	Gezinnen met kinderen in 1956 en 1971 naar gezinsfase (in procenten)	51			
7.	Bestaande eerste huwelijken naar gezinsfase en periode van huwelijksluiting	54			
8.	Bestaande niet-eerste huwelijken naar gezinsfase en periode van huwelijksluiting	57			
9.	Bestaande eerste huwelijken naar gezinsfase en naar leeftijd van de vrouw	62			
10.	Bestaande eerste huwelijken naar gezinsfase en naar leeftijd van de man	63			
11.	Bestaande niet-eerste huwelijken naar gezinsfase en leeftijd van de vrouw	64			
12.	Bestaande niet-eerste huwelijken naar gezinsfase en leeftijd van de man	65			
13.	Eén-oudergezinnen naar leeftijd en sexe van het gezinshoofd en naar gezinsfase	67			
14.	Gemiddelde leeftijden van mannen en vrouwen in eerste huwelijken, niet-eerste huwelijken en één-oudergezinnen per categorie van de gezinsfase-indeling	69			
15.	Eerste en niet-eerste huwelijken met kinderen, alsmede één-oudergezinnen naar gezinsfase en naar: aantal thuiswonende kinderen, aantal thuiswonende financieel en afhankelijke kinderen en aantal thuiswonende financieel zelfstandige kinderen (gemiddelden, uitsluitend kinderen < 29 jaar)	71			
16.	0-14-jarigen naar sexe en positie in het huishouden	79			
17.	14- tot en met 29-jarigen naar sexe, leeftijd en positie ten opzichte van het ouderlijk gezin	80			
18.	14- tot en met 29-jarigen naar leeftijd, sexe en positie ten opzichte van het ouderlijk gezin	83			
19.	Bij ouders wonende en gehuwde of gehuwd geweest zijnde 14- tot en met 29-jarigen naar sexe en leeftijd (in procenten)	83			
20.	Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar jaar van huwelijksluiting	86			
21.	Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar kerkelijke gezindte van de vrouw en periode van huwelijksluiting	92			

Grafieken

1a.	Gemiddelde leeftijd van de man bij het begin en eind van enkele fasen uit de gezinscyclus, per periode	25
1b.	Gemiddelde leeftijd van de vrouw bij het begin en eind van enkele fasen uit de gezinscyclus, per periode	26
2a.	Gemiddelde leeftijd van de man bij het begin en eind van enkele fasen uit de gezinscyclus, per geboortencohort	28
2b.	Gemiddelde leeftijd van de vrouw bij het begin en eind van enkele fasen uit de gezinscyclus, per geboortencohort	29

Monographs Census 1971

1. Housing situation in the Netherlands	W. van der Windt	appeared
2. Rate of fertility	B. W. Frijling R. Zandanel	appeared
3. Divorced and widowed persons	A. Oide Daalhuis	appeared
4. Mutual characteristics of married persons	C. de Hoog	appeared
5. Households with low incomes	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	appeared
6. Nuptiality in the Netherlands	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	appeared
7. Economic activity of women in the Netherlands	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	appeared
8. Aging in the Netherlands	Th. A. M. Vis	4th quarter 1980
9. Family life-cycle	L. Th. van Leeuwen	appeared
10. Preadults in relation to their families	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	appeared
11. Various compositions of households	C. M. van 't Klooster- van Wingerden	appeared
12. Education in the Netherlands	J. M. Vliegen	4th quarter 1980
13. Religious denomination	M. M. J. van Hemert	appeared
14. Growing and declining villages in the Netherlands	J. P. Groot H. Schotanus	4th quarter 1980
15. A. Typologies of municipalities based on degree of growth of population	Th. M. Guffens J. J. Latten	appeared
15. B. Typologies of municipalities based on degree of urbanization	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf	4th quarter 1980
16. Regional labour markets	F. Schuurmans	4th quarter 1980
17. Education, occupation and employment	G. J. M. Conen	4th quarter 1980
18. Households, marriages and families	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	appeared

Contents

Summary	XIX
Introduction	1
1. The developmental approach	3
1.1. Introduction	3
1.2. The developmental approach	4
1.3. Stages in the family life cycle	10
1.4. Applied fields for the developmental approach	17
2. Available statistical data on the family life cycle	21
2.1. Registration of births, deaths and marriages	21
2.2. The population census 1971	39
2.3. Problem statement	43
3. Families in different stages of the family life cycle	45
3.1. Introduction	45
3.2. The family life cycle for first marriages, remarriages and one parent families	45
3.3. The family life cycle and the duration of a marriage	52
3.4. Age of husband and wife at different stages of the family life cycle	61
3.5. Number, and financial position, of children in different stages of the family life cycle	70
4. The launching stage	77
4.1. Introduction	77
4.2. Reasons why children do not live with their parents	77
4.3. Launching period and empty nest stage for families in different groups of the Dutch population	84
5. Summary and conclusions	97
Appendix	109
Bibliography	111

Tables:

1.	Average ages of husband and wife at the beginning and the end of a number of stages of the family life cycle, by period	24	18.	Persons aged 14-29 by sex, age, and proportion in the most common positions with regard to their parental families, at February 28, 1971	83
2.	Average ages of husband and wife at the beginning and the end of a number of stages of the family life cycle, by birth-cohort	27	19.	Persons aged 14-29 by age, sex, and the following two positions with regard to their parental family: single and living with parents; and married or formerly married (at February 28, 1971)	83
3.	Existing first marriages, remarriages, and one parent families, by stage of the family life cycle; proportion of first marriages with all children born during marriage still at home, by stage of the family life cycle (at February 28, 1971)	46	20.	Existing first marriages at February 28, 1971, by year of marriage, and the presence of children	85
4.	Existing first marriages, remarriages, and one parent families, (all with children) at February 28, 1971, by stage of the family life cycle	48	21.	Existing first marriages at February 28, 1971, by period of marriage, the presence of children, and religious denomination	92
5.	Existing first marriages, remarriages, and one parent families, all with at least one child in the age of 2-29 at February 28, 1971, by the difference in age between the oldest and youngest child	50	22.	Existing first marriages at February 28, 1971, by period of marriage, the presence of children, and husband's level of formal education	93
6.	Families with children in 1956 and at February 28, 1971, by stage of the family life cycle	51	23.	Existing first marriages at February 28, 1971, by period of marriage, the presence of children, and socio-economic group of the husband	94
7.	Existing first marriages at February 28, 1971, by stage of the family life cycle and period of marriage	54	24.	Existing first marriage at February 28, 1971, by period of marriage, the presence of children, and the degree of urbanisation of their community.	96
8.	Existing remarriages at February 28, 1971, by stage of the family life cycle and period of marriage	57			
9.	Existing first marriages at February 28, 1971, by stage of the family life cycle and age of wife	62	Graphs		
10.	Existing first marriages at February 28, 1971, by stage of the family life cycle and age of husband	63	1a.	Average ages of husbands at the beginning and the end of a number of stages of the family life cycle, by period	25
11.	Existing remarriages at February 28, 1971, by stage of the family life cycle and age of wife	64	1b.	Average ages of wives at the beginning and the end of a number of stages of the family life cycle, by period	26
12.	Existing remarriages at February 28, 1971, by stage of the family life cycle and age of husband	65	2a.	Average ages of husbands at the beginning and the end of a number of stages of the family life cycle, by birth-cohorts	28
13.	One parent families at February 28, 1971, by stage of the family life cycle, sex of the head of the family and his or her age	67	2b.	Average ages of wives at the beginning and the end of a number of stages of the family life cycle, by birth cohorts	29
14.	Average age of husbands and wives in existing first marriages, and remarriages, and of male and female heads of one parent families, at February 28, 1971, by stage of the family life cycle	69			
15.	Average total number of children, and average numbers of financially dependent, and financially independent children at February 28, 1971, for existing first marriages, remarriages, and one parent families with a male, or female head, by stage of the family life cycle	71			
16.	Males and females, 0-14 years of age at February 28, 1971, by age, sex, and position in the household they belong to	79			
17.	Persons aged 14-29 by sex, age, and position with regard to their parental families, at February 28, 1971	80			

Summary

Based on the results of the «1971-Population and housing census», a number of monographs has been compiled in co-operation between the Netherlands Central Bureau of Statistics and socio-scientific staffmembers of a number of Dutch Universities. The project was co-ordinated by The Netherlands Universities Joint Social Research Centre (SISWO) and financed by the Government from an interdepartemental fund for scientific research of the Dutch Government. The present publication is one out of a series of 18 monographs. This monograph deals with some aspects of the family life cycle in the Netherlands.

Using existing statistical data on marriages, births, and deaths, average ages of husbands and wives at the beginning or the end of a number of important stages in the family life cycle could be calculated. Since 1850–1859 (the first period for which all necessary data were available) the length of several stages of the family life cycle has considerably changed. The most significant change took place during the first decades of this century. As a result of both a steady decline in the average number of children, and a steady increase in the life expectancy for husbands and wives since 1850, the marriage of the youngest child in the family was witnessed by both parents in an increasing number of cases. Since the beginning of the 20th century this situation has been a reality for more than 50% of the families concerned. Since then, the length of the empty nest stage has considerably increased. For marriages in the birth-cohorts 1895–99 and 1900–04 the average duration of marriages was 42–43 years. Of these years husband and wife did spend 9,5–12 years without the presence of children, the average duration of the empty nest stage was 7,5–10 years. For future birth-cohorts approaching the end of the family life cycle, an average duration of marriage of 45 to 46 years is to be expected. The average duration of the childless period in the first years of marriage will be 2,5 years. The length of the empty nest stage will nearly double to 18 years.

As appears from the 1971 Census, 29,1% of all existing first marriages are without children. Young couples, still at the beginning of the family life cycle form 7,1% of all first marriages. Analysis of data per marriage cohort demonstrates that most of these couples start a family during the first six marital years. Permanently childless couples are good for 5,0% of all existing marriages. Per cohort this percentage is a bit higher. For the marriage cohorts dating from before 1966, the percentage of permanently childless couples varies around 6–8%. Considering changing attitudes in the Netherlands with regard to voluntary childlessness, for future cohorts a higher percentage of permanently childless couples can be expected. Finally, 19,6% of all first marriages are in the empty nest stage of the family life cycle. The expected increase in the length of this stage in future years will lead to a significant rise in the proportion of all first marriages in the empty nest stage. Also a small increase in the proportion of young, still childless couples is to be expected. This expectation is based on the assumption that more young couples will postpone the birth of the first child to enable the wife to continue her full time job for a longer period.

Returning to the situation during the 1971 Census, it can be stated that 70,9% of all first marriages have one or more unmarried children at home. In about half of these marriages (or 41,5% of all) the children are all under 15

Inleiding

years of age. In roughly the other half (or 38,4% of all first marriages) one or more children are 15 years of age or older. At the moment of the 1971 Census, becoming 15 years of age was a significant event. At this age participation in formal education was no longer compulsory. As appears from the data, families with children aged 15 years or older, are in the launching stage. In 42,1% of all first marriages with oldest children aged 15-20, one or more children have left the parental home already. Of all children living in these families, 22,8% is financially independent. For families with eldest children aged 21-29, these proportions are much higher. In 73,4% of these families one or more children have left their parental home. The proportion of financially independent children is 60,6%. As appears from data on older marriage cohorts, not all families reach the empty nest stage. In 14,6% of the marriages dating from before 1929, there are still one or more unmarried children present. For future years, a decrease in the proportion of first marriages with children at home can be expected. One reason is that marriage cohorts approaching the launching period do have less children. Another is that more unmarried youth will leave their parents at a younger age, not because of marriage, but to start a household of their own. Of all first marriages with children, the proportion of those in the launching stage will show the largest decline. As appears from the 1971 Census data, there is some variation in the amount of time that families from different groups in the Dutch population need for the launching period. Differences in this respect are mainly related to family size and to attitudes with regard to the socialisation of youth into adulthood.

All 1971 Census data presented so far concern existing first marriages. Remarriages and one parent families were not discussed yet. Only a small proportion of remarriages follows a career comparable to first marriages. It was estimated that 25-32% of all remarriages in one cohort starts without children and gets children in the years to follow. Of all remarriages in one cohort, 33-35% starts without children and continues to be childless. (The corresponding proportion for such first marriages is 6-8%.) Both estimates imply that in 35-40% of all remarriages children are present on the day of the wedding. In the age of these children there is a considerable variation. Most children, however, are 6 to 14 years of age. Roughly half of the remarriages starting with children do not get any further children. This group forms 15-20% of all remarriages in one cohort. The other half (or 15-25% of all remarriages in one cohort) opt for more children in the course of their marriage. Seen as one group, remarriages differ from first marriages in the following respects: there are relatively more remarriages with children aged 15 or older; there are less children present; a slightly larger proportion of the children is financially independent; parents in remarriages are considerably older; and finally, the difference in age between husband and wife is larger. One parent families as a group differ from first marriages in the following respects: a large proportion of the one parent families (49,8%) only has children aged 21 or more; one parent families with children aged 14 or younger are relatively scarce; one parent families have less children; a slightly larger proportion of children living with their mother is financially independent (fathers in one parent families only have more financially independent children when their oldest child is aged 15-20); and finally, both fathers and mothers in one parent families are a bit older.

Ieder gezin maakt in de loop van zijn bestaan een ontwikkelingsproces door, waarbij het voortdurend met nieuwe situaties en opgaven in aanraking komt. De voornaamste achtergronden van dit soort veranderingen zijn de zich in de loop van de tijd wijzigende samenstelling van het gezin (onder andere door de geboorte en later het uit huis gaan van de kinderen) en de met het opgroeien van de kinderen naar voren komende nieuwe opgaven. In het ontwikkelingsproces, dat een gezin in de loop van zijn bestaan meemaakt, valt een zekere regelmaat te ontdekken, die het mogelijk maakt de levensloop van het gezin in een aantal fasen te verdelen. Bij ieder van die fasen hoort een speciaal pakket van opgaven waar het gezin in de betrokken periode mee te maken krijgt. Aan het ontwikkelingsproces, dat gezinnen in de loop van hun bestaan doormaken, is zo langzamerhand binnen de gezins-sociologie al aardig wat aandacht besteed. De voornaamste resultaten, die dit heeft opgeleverd zullen in hoofdstuk 1 worden samengevat. De in dit hoofdstuk gepresenteerde theoretische inzichten vormen het kader waarbinnen de rest van deze monografie moet worden geplaatst.

Globaal geformuleerd is deze monografie er op gericht om via de analyse van statistische gegevens uit de Volkstelling 1971 en andere bronnen een beeld te geven van de gezinscyclus van het Nederlandse gezin. Bij de inventarisatie van het beschikbare statistische materiaal is gebleken, dat er buiten de Volkstelling 1971 maar weinig andere bronnen zijn, die in dit verband bruikbare gegevens bevatten. De belangrijkste van deze bronnen is wel de op de bevolkingsboekhouding gebaseerde lopende statistiek. De gegevens uit deze bron hebben het mogelijk gemaakt om na te gaan welke veranderingen de lengte van een aantal belangrijke fasen uit de gezinscyclus sinds het midden van de vorige eeuw heeft ondergaan. De resultaten, die dit heeft opgeleverd zijn in hoofdstuk 2 te vinden. Dit zelfde hoofdstuk bevat ook een uiteenzetting over de vragen, die met behulp van de gegevens uit de Volkstelling 1971 over het verloop van de gezinscyclus te beantwoorden zijn. Alvorens op deze vragen in te gaan moet echter eerst een meer algemene opmerking gemaakt worden. Aan het gebruik van volkstellingsgegevens als bron van informatie over het verloop van de gezinscyclus is een belangrijk nadeel verbonden. Het totale verloop van de gezinscyclus is een proces, dat vier à vijf decennia in beslag kan nemen. Voor de analyse van een dergelijk langdurig en ook complex proces is het gebruik van een momentopname als de Volkstelling 1971 niet het meest geschikte instrument. In het verleden plaatsgevonden hebbende ontwikkelingen zullen achteraf nooit meer volledig te reconstrueren zijn. Daar komt nog bij dat iedere groep gezinnen in een bepaalde fase van de gezinscyclus ruwweg gesproken in een andere periode ontstaan is. Dit brengt met zich mee dat belangrijke beslissingen voor het verloop van de gezinscyclus zoals de gewenste gezinsgrootte en de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk, in een andere periode en dus ook onder invloed van andere maatschappelijke omstandigheden genomen zijn. Eén van de consequenties hiervan is, dat conclusies over gezinnen aan het eind van de gezinscyclus niet zonder meer van toepassing verklaard kunnen worden op gezinnen, die nog helemaal aan het begin van deze cyclus staan. Bij de onderlinge vergelijking van gegevens over gezinnen in verschillende fasen van de gezinscyclus zal dan ook steeds met het effect van de in de afgelopen decennia opgetreden veranderingen rekening gehouden moeten worden.

Rekening houdend met deze en andere beperkingen is aan het eind van hoofdstuk 2 de volgende vraagstelling voor deze monografie ontwikkeld:

- hoe zijn op het tijdstip van de Volkstelling 1971 gezinnen uit verschillende fasen van de gezinscyclus samengesteld? Aspecten, die daarbij aan de orde zullen komen zijn: huwelijksduur, de leeftijd van de ouders en aantal en financiële positie van de aanwezige kinderen
- welke verschillen bestaan er op de zojuist genoemde punten tussen enerzijds de eerste huwelijken en anderzijds niet-eerste huwelijken en één-oudergezinnen?
- bestaan er verschillen binnen de Nederlandse bevolking met betrekking tot het tempo waarin de kinderen tegen het eind van de gezinscyclus het ouderlijk huis verlaten? Bij deze vraag zal nagegaan worden welke invloed de variabelen kerkelijke gezindte, opleidingsniveau, sociale beroepsgroep en urbanisatiegraad van de woongemeente op het verloop van dit proces hebben.

De eerste twee bovenstaande vragen zullen in hoofdstuk 3 van dit rapport aan de orde komen, de laatste in hoofdstuk 4. Alles bij elkaar leveren deze beide hoofdstukken een vrij statistisch beeld op. Slechts op enkele punten bleek het mogelijk om op ontwikkelingen in de loop van de tijd in te gaan. In de samenvatting aan het eind van deze monografie is geprobeerd dit bezwaar enigszins te ondervangen door in te gaan op de vraag welke veranderingen er in de toekomst in de voor 1971 geschetste situatie zullen optreden.

1. De ontwikkelings- of gezinsfase-benadering

1.1. Inleiding

In de gezinsociologie kunnen verschillende theoretische benaderingswijzen onderscheiden worden. Deze benaderingswijzen onderscheiden zich van elkaar door specifieke opvattingen van het gezin en door een speciale belangstelling voor bepaalde gezinsaspecten. De in de gezinsociologie bestaande benaderingswijzen kunnen in drie hoofdgroepen worden onderscheiden:

1. de macro-sociologische benaderingswijzen;
2. de micro-sociologische benaderingswijzen;
3. de ontwikkelings- of gezinsfase-benadering.

In de macro-sociologische benaderingswijzen ziet men het gezin als stelsel van waarden en normen, dat richting geeft aan het gedrag van individuele gezinsleden. Onderwerpen, die de speciale belangstelling hebben, zijn: in de loop van de tijd veranderende waarden en normen ten aanzien van het gezin, de invloed van veranderingen in de samenleving op het gezin, het aandeel van het gezin en andere eenheden in de samenleving bij het vervullen van bepaalde functies (bijvoorbeeld de opvoeding van kinderen), de bijdragen van het gezin aan het in stand houden van de grotere samenleving, de manier waarop de voor het gezin geldende waarden en normen hun neerslag vinden in de verwachtingen ten aanzien van het gedrag van individuele gezinsleden, tegenstellingen en fricties die kunnen voortvloeien uit het streven om nieuwe gezinsopvattingen te realiseren.

De micro-sociologische benaderingswijzen zien het gezin als de ruimte waarbinnen zich de interacties tussen individuele gezinsleden afspelen. Deze interacties nemen een centrale plaats in bij het denken van deze benaderingswijze. In het gezin bestaande waarden en normen alsmede de ontwikkeling van de persoonlijkheid van de individuele gezinsleden worden gezien als het resultaat van interacties, die zich in de loop van de tijd binnen het gezin hebben afgespeeld. Ieder individueel gezinslid heeft in principe de mogelijkheid het verloop, dus ook de uitkomst, van het interactie-proces te beïnvloeden. Tijdens het interactie-proces ontstane normen zijn in het verdere verloop van dit proces vatbaar voor herziening. Onderwerpen waarvoor de micro-benaderingen een speciale belangstelling hebben zijn: aanpassing en conflicten binnen het huwelijk, huwelijkswelslagen, besluitvorming en machtsverhoudingen tussen man en vrouw, taakverdeling in het gezin, socialisatieprocessen en de ontwikkeling van de individuele persoonlijkheid. Het is kenmerkend voor deze benadering, dat de veel onderzochte onderwerpen meestal betrekking hebben op sub-groepen van het gezin (man-vrouw, moeder-kind etc.). Aan het gezin als geheel komt men in deze benaderingen nauwelijks toe. De wisselwerking tussen gezin en andere eenheden in de samenleving blijft meestal helemaal buiten beschouwing.

De gezinsfase-benadering onderscheidt zich van de macro- en de micro-benaderingswijzen door de bijzondere aandacht voor de ontwikkeling, die een gezin en zijn individuele leden in de loop van hun bestaan doormaken. Vanaf het moment van zijn vorming bij het huwelijk tot het overlijden van de langstlevende huwelijkspartner maakt het gezin een ontwikkelingsproces door, waarin het steeds met nieuwe taken en opgaven geconfronteerd wordt. De belangrijkste factoren, die tot het naar voren komen van nieuwe taken en opgaven leiden, zijn: de in de loop van de tijd veranderende samenstelling van het gezin, de met de leeftijd van de kinderen veranderende verwachtingen ten aanzien van hun gedrag en de beëindiging van de kostwin-

nersrol bij pensionering. De belangstelling van de gezinsfase of ontwikkelingsbenadering gaat zowel uit naar de verandering in taken en opgaven waar het gezin en zijn leden in de loop van de tijd mee geconfronteerd worden, als naar de manier waarop deze taken doorwerken in de onderlinge verhoudingen in het gezin en in de ontwikkeling van het individuele gezinslid. Omdat de ontwikkelingsbenadering een belangrijke rol speelt in dit rapport zal er in de volgende paragraaf wat dieper op worden ingegaan.

1.2. De gezinsfase- of ontwikkelingsbenadering

De gezinsfase- of ontwikkelingsbenadering behoort tot de jongste benaderingswijzen in de gezinssociologie. Hij is het resultaat van een serie bewuste pogingen in de loop van de jaren 50 en 60 om een nieuw theoretisch perspectief op het gezin tot ontwikkeling te brengen. Het tot stand brengen van de gezinsfase-benadering is in hoofdzaak een Amerikaanse aangelegenheid geweest. Bij de ontwikkeling ervan hebben Evelyn Duvall, Reuben Hill en Roy H. Rodgers een belangrijke rol gespeeld. Het verloop van deze ontwikkeling kan uitstekend worden afgelezen uit hun publicaties¹. Meer recente overzichten van deze benadering zijn in de publicaties van Jean Cuisenier en Joan Aldous te vinden². De ideeën, die in de gezinsfase-benadering verwerkt zijn, komen uit verschillende disciplines. De volgende drie inzichten vormden een belangrijk startpunt bij het tot stand brengen van de ontwikkelingsbenadering. Het inzicht dat de verhouding tussen inkomsten en behoeften in de loop van het bestaan van een gezin aan verandering onderhevig is. In de jaren voor de Tweede Wereldoorlog kon men dit idee aantreffen in het budgetonderzoek, de huishoudwetenschappen en de agrarische sociologie. Seebohm Rowntree is de eerste die er, naar aanleiding van zijn budgetonderzoek, op wijst, dat een gezin in de loop van zijn bestaan twee perioden met relatief grote financiële problemen doormaakt³. De eerste periode is die waarin alle kinderen nog financieel van hun ouders afhankelijk zijn. De tweede periode breekt aan wanneer beide ouders te oud zijn om te werken en alle kinderen het ouderlijk huis verlaten hebben. Het begin van het huwelijk, wanneer er nog geen kinderen zijn, en de periode waarin thuiswonende kinderen ook werken, worden gekenmerkt door een relatief grote welvaart. Het tweede belangrijke idee is afkomstig uit de Amerikaanse ontwikkelingspsychologie. Volgens dit idee wordt de individuele mens in de loop van zijn bestaan met een aantal ontwikkelingstaken of opgaven geconfronteerd, die op een bepaalde leeftijd, en dus in een min of meer vaste volgorde naar voren komen. Enkele voorbeelden van dergelijke taken zijn: leren eten van vast voedsel, leren lopen en praten en vorm geven aan eigen seksualiteit. De concrete inhoud en de vervulling van deze taken wordt in sterke mate door het gezin beïnvloed. Het derde belangrijke uitgangspunt bij de ontwikkelingsbenadering is afkomstig van het grensgebied tussen demografie en gezinssociologie. In een serie publicaties, waarvan de eerste in 1947 verschijnt, gebruikt Paul Glick de gezinscyclus als uitgangspunt voor het samenvatten van demografische gegevens⁴. Met behulp van gegevens over huwelijksleeftijd, vruchtbaarheid en sterfte berekent hij gemiddelden voor de leeftijd waarop mannen en vrouwen een aantal belangrijke fasen in de gezinscyclus bereiken. De door hem onderscheiden fasen zijn: het jonge kinderloze echtpaar, het zich uitbreidend gezin (periode tussen de geboorte van het eerste en het laatste kind), het qua omvang stabiele gezin, de periode van uit huis gaan van de kinderen, de empty nest fase of wel de periode waarin beide ouders alleen wonen en ten slotte de periode waarin één van de ouders alleen achter blijft.

Een beschouwing over het verdere verloop van de geschiedenis van de ontwikkelings- of gezinsfase-benadering zou in dit verband te ver gaan. Hier zal volstaan worden met een beknopte weergave van de ideeën die op dit moment een belangrijke rol in deze benadering spelen⁵. Eén van de centrale begrippen in de gezinsfase-benadering is de individuele ontwikkelingstaak. Onder dit begrip wordt een na te streven doel verstaan, dat in een bepaalde periode van het leven van het individu naar voren komt. Behalve aan de al eerder genoemde taken als leren lopen en praten kan in dit verband ook ge-

dacht worden aan: het leren dragen van verantwoordelijkheid, het verwerven van zelfstandigheid en het verwerken van de fysieke en psychische consequenties van het ouder worden. Individuele ontwikkelingstaken moeten gezien worden als opgaven, die het individu zelf moet vervullen. Anderen kunnen dit niet voor hem doen, ze kunnen hoogstens de voorwaarden scheppen, die het vervullen van een taak vereenvoudigen of bemoeilijken. Individuele ontwikkelingstaken komen in een min of meer vaste volgorde naar voren en zijn leeftijdsgebonden. Voor een deel zijn het biologische factoren, die dit tijdstip bepalen. Zo kan een kind pas leren lopen wanneer zijn motorische en neurologische ontwikkeling aan bepaalde minimum-voorwaarden voldoet. Daarnaast zijn het echter ook sociale factoren die het tijdstip van naar voren komen bepalen. Of een kind dat biologisch gezien in staat moet zijn om zichzelf aan te kleden, dit ook inderdaad gaat doen, hangt mede af van de mate waarin het door zijn omgeving gestimuleerd wordt. De relatieve betekenis van biologische en sociale factoren wegend kan gesteld worden, dat biologische factoren over het algemeen het moment bepalen waarop een bepaalde taak op zijn vroegst naar voren kan komen, terwijl sociale factoren binnen de grenzen van het biologisch mogelijke het feitelijke tijdstip beïnvloeden. De betekenis van biologische factoren is niet altijd even groot. Er zijn tal van ontwikkelingstaken waarvan het tijdstip van naar voren komen in hoofdzaak door sociale factoren bepaald wordt. Voorbeelden van dergelijke taken zijn: de leeftijd waarop een beroep gekozen moet worden, het tijdstip waarop de schoolloopbaan wordt afgesloten en de leeftijd waarop getrouwd wordt⁶. Niet alleen het tijdstip van naar voren komen van een individuele ontwikkelingstaak wordt door biologische en sociale factoren beïnvloed. Het zijn dezelfde factoren, die in principe ook de concrete inhoud van een ontwikkelingstaak beïnvloeden. Tenslotte moet er nog op gewezen worden, dat de verschillende ontwikkelingstaken van het individu niet los van elkaar staan. De manier waarop een bepaalde taak vervuld wordt, is namelijk van invloed op de vervulling van later naar voren komende taken. Succes bij één taak vergroot de kans op succes bij latere taken.

In de omschrijving van het begrip individuele ontwikkelingstaak is op verschillende punten verwezen naar de omgeving van het individu. Gebleken is dat zijn omgeving zowel invloed uitoefent op de inhoud van een taak als op het tijdstip van naar voren komen. Verder kan zijn omgeving voorwaarden scheppen, die het vervullen van een taak vereenvoudigen of juist bemoeilijken. Het gaat hier echter niet om een eenzijdige relatie. Het naar voren komen van een individuele ontwikkelingstaak brengt ook met zich mee, dat het individu bepaalde eisen aan zijn omgeving stelt. Vertaald naar het gezin houdt dit in, dat er zodanige omstandigheden moeten worden geschapen, dat het vervullen van de betrokken taak inderdaad mogelijk is. Het naar voren komen van individuele ontwikkelingstaken brengt dus tevens taken voor het gezin met zich mee. Dit brengt ons op het begrip gezinsontwikkelingsstaak. De omschrijving van dit begrip is analoog aan die van het begrip individuele ontwikkelingstaak. Dit wil zeggen, dat een gezinsontwikkelingsstaak een opgave is, die in een bepaalde periode van het bestaan van een gezin naar voren komt. Het tijdstip van het naar voren komen van een gezinsontwikkelingsstaak en de inhoud ervan moeten uit twee soorten factoren begrepen worden. Enerzijds zijn de gezinsontwikkelingsstaken de resultante van de verschillende individuele ontwikkelingstaken, die in de loop van de tijd naar voren komen. Daarbij moet bedacht worden, dat niet alleen de individuele gezinsleden steeds met nieuwe taken geconfronteerd worden, maar ook dat de samenstelling van het gezin in de loop van de tijd aan verandering onderhevig is. Anderzijds moeten de gezinsontwikkelingsstaken ook begrepen worden vanuit de verwachtingen, waar het gezin vanuit de samenleving mee geconfronteerd wordt. Bij het analyseren van deze verwachtingen gaat men in de ontwikkelingsbenadering meestal uit van de functies, die het gezin voor de samenleving en zijn individuele leden vervult. Aldous gebruikt hierbij het volgende lijstje⁷:

1. fysieke instandhouding en verzorging van gezinsleden;
2. socialisatie van gezinsleden voor rollen in het gezin en andere sociale eenheden;
3. motieven van gezinsleden om hun rollen in het gezin en elders te spelen;
4. het uitoefenen van sociale controle binnen het gezin en op het gedrag van gezinsleden tegenover de buitenwereld;
5. uitbreiding van het gezin door middel van adoptie of reproductie en het laten vertrekken van de kinderen als ze eenmaal volwassen zijn.

In de verschillende perioden van het bestaan van het gezin is de relatieve betekenis van deze functies niet hetzelfde. Verder is het zo dat de bij de afzonderlijke functies behorende activiteiten of verwachtingen in de loop van de gezinscyclus aan verandering onderhevig zijn.

Het regelmatig naar voren komen van nieuwe individuele of gezinsontwikkelingstaken brengt met zich mee, dat het gezin voortdurend aan verandering onderhevig is. Bij de beschrijving en analyse van deze veranderingen gebruikt men in de ontwikkelingsbenadering wel de begrippen: role sequence, positional career en family career. De term rol slaat op de verwachtingen, die men heeft van het gedrag van iemand in een bepaalde positie. Met role sequence bedoelt men de verandering, die een bepaalde rol in de loop van de tijd te zien geeft. Daarbij heeft men speciaal het oog op veranderingen, die voortvloeien uit het naar voren komen van nieuwe ontwikkelingstaken. Een voorbeeld van role sequence is de verandering in de rol van de vader bij het ouder worden van zijn kinderen. De term positional career slaat op de verandering die een bepaalde positie binnen het gezin (bijvoorbeeld die van man, vrouw, zoon of dochter) in de loop van de tijd te zien geeft. Daarbij kan het zowel gaan om een toe- of afname van het aantal rollen bij die positie als om veranderingen in de inhoud van één of meer van die rollen zelf. Een voorbeeld van verandering in het aantal rollen bij een bepaalde positie vormt het geval van de pas getrouwde man bij de geboorte van zijn eerste kind. Deze geboorte betekent dat hij naast de al door hem beklede rollen van echtgenoot, mede-kostwinner en huisman er de nieuwe rol van vader bij krijgt. De term family career slaat op de veranderingen, die het gezin als geheel te zien geeft. Onder deze term vallen drie soorten veranderingen: 1) de toe- of afname van het aantal posities in het gezin (door ondermeer: geboorte, adoptie, uit huis gaan van de kinderen en huwelijksontbinding); 2) de toe- of afname van het aantal rollen bij iedere positie in het gezin; 3) veranderingen in de inhoud van de bestaande rollen⁹.

De binnen het gezin aanwezige rollen en posities staan niet los van elkaar. Ze kunnen worden opgevat als onderdelen van een systeem, dat een zekere interne samenhang vertoont. Tussen de onderdelen van dit systeem bestaat een wisselwerking, ze beïnvloeden elkaar over en weer. Voor een deel berusten deze samenhang en wisselwerking op het feit, dat bij iedere rol in het gezin een tegenrol hoort en dat de spelers van deze beide rollen elkaars gedrag beïnvloeden. Zo is de rol van echtgenoot ondenkbaar zonder de aanwezigheid van iemand met de rol van echtgenote en hangt de manier waarop de echtgenoot zijn rol vervult mede af van de reacties van zijn echtgenote. Ook tussen de verschillende rollen, die bij een bepaalde positie behoren, bestaat een onderlinge samenhang. Dit kan worden toegelicht aan de hand van het voorbeeld van het jonge echtpaar, dat zijn eerste baby krijgt. De geboorte van dit kind betekent niet alleen dat man en vrouw er een nieuwe rol bij krijgen. Deze nieuwe rol heeft ook consequenties voor hun rollen als echtgenoten, kostwinners en huisman of huisvrouw. Aanspraken op elkaar als echtgenoten zullen van tijd tot tijd moeten wijken voor de aanspraken, die het kind op hen doet. Verder zal de aanwezigheid van het kind ook tot aanpassingen in ieders rol bij het verwerven van het inkomen in het verzorgen van de huishouding leiden. De onderlinge verwevenheid van de in het gezin bestaande rollen en posities leidt ertoe dat het naar voren komen van nieuwe ontwikkelingstaken in principe van invloed kan zijn op alle in het gezin aanwezige rollen en posities. De onderlinge verwevenheid van rollen en po-

sities en de veranderlijkheid van het gezin door het naar voren komen van nieuwe ontwikkelingstaken roepen de vraag op in hoeverre het gezin gekenmerkt wordt door een streven naar evenwicht en stabiliteit. Ten aanzien van dit punt heeft Reuben Hill een aantal interessante ideeën naar voren gebracht⁹.

Deze ideeën zijn ontleend aan de modern systems theory¹⁰. De modern systems theory wijst op het grote belang van informatie bij het functioneren van sociale systemen. Het gezin kan als zo'n sociaal systeem gezien worden. De voor het functioneren van het gezin van belang zijnde informatie kan zowel van binnen als buiten komen. Wanneer deze informatie naerkomt op het signaleren van een tegenstelling tussen de gewenste en de feitelijke situatie, dan spreekt men van mismatch information. Deze mismatch information kan in principe tot twee verschillende soorten reacties leiden: negatieve en positieve feedback. Negatieve feedback zet processen aan het werk, die erop gericht zijn om afwijkingen van de gewenste situatie terug te draaien. In wezen is de negatieve feedback gericht op de handhaving van een bestaand evenwicht of een bestaande situatie en gaat het dus om een tegen verandering gerichte kracht. Dit laatste kan niet van positieve feedback processen gezegd worden. Positieve feedback processen kunnen zowel gericht zijn op een herziening van de door het gezin nagestreefde doeleinden als op veranderingen in de bestaande situatie. De uit deze processen voortkomende veranderingen in doeleinden en onderlinge verhoudingen duidt men wel aan met de term morphogenese (letterlijk vertaald vormverandering). Positieve feedback processen en de daaruit voortkomende veranderingen zijn uiteindelijk gericht op het handhaven van de levensvatbaarheid of «viability» van het systeem. Bij het herzien van zijn doeleinden en onderlinge verhoudingen is het van belang dat het gezin voldoende informatie over alternatieve mogelijkheden heeft. Het verzamelen van dit soort informatie duidt men wel aan met de term «mapping for variety». Na wat hiervoor gezegd is over de betekenis van steeds naar voren komende nieuwe ontwikkelingstaken voor individu en gezin zal het duidelijk zijn, dat begrippen als positieve feedback, morphogenese en mapping for variety zich goed laten verenigen met de visie van de gezinsfase- of ontwikkelingsbenadering op het gezin. Ze zijn een welkome aanvulling op het in veel sociologische theorieën gangbare evenwichtdenken, dat sterk op negatieve feedback processen gericht is.

Tot nu toe zijn vooral het gezin en zijn individuele leden ter sprake geweest. De relatie tussen het gezin en andere sociale eenheden in zijn omgeving is slechts zijdelings aan de orde gekomen. Vergeliken met de in de vorige paragraaf genoemde macro-sociologische benaderingswijzen heeft ontwikkelingsbenadering een relatief geringe belangstelling voor dit onderwerp aan de dag gelegd. De interesse van deze benadering gaat veel meer uit naar de ontwikkeling van het individu zoals die zich binnen de context van het gezin afspeelt. Dat men bij het bestuderen van deze ontwikkeling rekening houdt met invloeden vanuit het gezin wil echter niet zeggen, dat het gedrag van gezinsleden volledig door hun omgeving bepaald wordt. Voor de ontwikkelingsbenadering is het individu een autonome eenheid, die niet alleen door zijn omgeving beïnvloed wordt maar op zijn beurt ook zijn omgeving kan beïnvloeden en zelfstandig initiatieven kan nemen. Een tot op zekere hoogte overeenkomstige visie vindt men in deze benadering op de relatie tussen het gezin en andere sociale eenheden in zijn omgeving. Voor de ontwikkelingsbenadering is het gezin een semi-gesloten systeem. Dit wil zeggen, dat wat er in het gezin gebeurt slechts tot op zekere hoogte vanuit invloeden van buitenaf begrepen kan worden en dat het gezin daarnaast een zekere ruimte heeft om zelfstandig vorm te geven aan zijn ontwikkeling. Zoals gezegd heeft men in de ontwikkelingsbenadering vooral belangstelling voor de bestudering van het gezin als de ruimte waarbinnen zich de ontwikkeling van de individuele gezinsleden afspeelt en bestaat er naar verhouding weinig belangstelling voor de ontwikkelingen die de relaties tussen het gezin en andere eenheden binnen de samenleving in de loop van de tijd te zien

geven. Rodgers vormt in dit opzicht een uitzondering. In een van 1973 daterende publicatie gaat hij vrij uitvoerig op dit onderwerp in¹¹.

De tot nu toe behandelde begrippen maken het mogelijk om de ontwikkeling, die een bepaald gezin in de loop van zijn bestaan heeft doorgemaakt, te beschrijven en te analyseren. Tijd en verandering zijn daarbij belangrijke gezichtspunten. De veranderingen waar men vooral in geïnteresseerd is, zijn die welke voortvloeien uit de elkaar in de loop van de tijd opvolgende individuele en gezinsontwikkelingstaken. In veranderingen, die het resultaat zijn van zich wijzigende opvattingen en verhoudingen binnen samenleving of cultuur is men minder geïnteresseerd. Deze speciale belangstelling voor verandering werkt ook door in de opvatting van het begrip tijd. Tijd omvat voor deze benadering de periode vanaf de vorming van een gezin door het huwelijk tot het tijdstip van overlijden van de langstlevende huwelijkspartner. Kortom, tijd is de dimensie waarlangs het ontwikkelingsproces van een concreet gezin zich voltrekt. Dit is een andere opvatting van tijd dan in de macro-sociologische benaderingswijzen. Voor deze benaderingen is tijd een historisch proces. Toegepast op het gezin leidt een dergelijke visie op tijd bijvoorbeeld tot de vraag welke veranderingen het Nederlandse huwelijk sinds de jaren 30 te zien heeft gegeven. Bij deze vraag gaat het uiteraard niet om veranderingen in één bepaald huwelijk, maar om wijzigingen in een stelsel van waarden, normen en opvattingen, dat in principe langer kan voortbestaan dan de concrete huwelijken waar het betrekking op heeft.

De tot nu toe behandelde begrippen maken het mogelijk om het ontwikkelingsproces, dat een gezin in de loop van zijn bestaan doormaakt, te beschrijven en te analyseren. Dit zou een boeiende reeks van geleidelijk in elkaar overgaande patronen van onderlinge verhoudingen en interacties opleveren. Wanneer men, zoals in de therapeutische praktijk, slechts met één of enkele gezinnen te maken heeft dan zou dit een aanvaardbare werkwijze zijn. Voor de onderzoeker, die met een groot aantal gezinnen tegelijk geconfronteerd wordt zou dit echter veel en veel te omslachtig zijn. Hij zal er behoefte aan hebben de levensloop van een gezin in een aantal fasen of perioden onder te verdelen. Ieder van deze fasen of perioden zou dan gekenmerkt moeten zijn door een specifiek pakket van individuele en gezinsontwikkelingstaken. Dit zou de analyse en onderlinge vergelijking van zijn gegevens aanzienlijk vereenvoudigen. Binnen de gezinsfase- of ontwikkelingsbenadering zijn verschillende van deze indelingen ontwikkeld. De bekendste zijn die van Duvall en Rodgers¹². Beiden gebruiken bij het ontwikkelen van hun indeling de volgende soorten criteria:

1. veranderingen in het aantal gezinsleden;
2. het passeren van belangrijke leeftijdsgrenzen door de kinderen;
3. beëindiging van de kostwinnersrol door de pensionering van één of beide huwelijkspartners.

Met behulp van de bovenstaande criteria komt Duvall tot de volgende indeling voor de levensloop of cyclus van een gezin:

1. jong echtpaar zonder kinderen;
2. jong gezin met baby's en/of peuters (oudste kind jonger dan 2½ jaar);
3. jong gezin met kleuters en/of peuters (oudste kind 2½ tot 6 jaar);
4. gezin met schoolkinderen (oudste kind 6 tot 13 jaar);
5. gezin met tieners (oudste kind 13 tot 20 jaar);
6. het inkrimpende gezin (oudste kind 20 jaar of ouder);
7. echtpaar waarvan alle kinderen de deur uit zijn (empty nest) (geen kinderen meer thuis en de man nog niet gepensioneerd);
8. bejaard echtpaar of bejaarde (vanaf pensionering man tot overlijden langstlevende echtgenoot).

Uit bovenstaande indeling blijkt, dat Duvall alleen rekening houdt met de leeftijd van het oudste kind en die van de andere kinderen buiten beschouwing laat. Dit is het resultaat van een bewuste keuze. Duvall beargumenteert deze keuze door erop te wijzen, dat het steeds het oudste kind is, dat zijn ouders met nieuwe opgaven confronteert. Deze nieuwe opgaven zullen naar

verhouding meer aandacht van de ouders vragen dan de inmiddels al enigszins bekende opgaven, die uit de ontwikkeling van de jongere kinderen voortvloeien. Rodgers kan zich niet met deze keuze verenigen en bepleit een indeling die veranderingen in de samenstelling van het gezin beter weer spiegelt. De belangrijkste verandering, die hij voorstelt, is om zowel met de leeftijd van het oudste als het jongste kind rekening te houden. Verder stelt hij voor om de gezinnen, waar alle kinderen nog thuis zijn, te onderscheiden van die waar al een of meer kinderen de deur uit zijn. Tenslotte stelt hij ook voor om de laatste door Duvall onderscheiden fase onder te verdelen in een periode waarin één van de echtelieden alleen over blijft. Zijn indeling ziet er als volgt uit¹³:

1. kinderloos echtpaar;
2. gezinnen met peuters (alle kinderen jonger dan 3 jaar);
3. gezinnen met kleuters:
 - a. en met peuters; oudste kind 3-6 jaar, jongste kind jonger dan 3 jaar,
 - b. alle kinderen 3-6 jaar;
4. gezinnen met schoolkinderen:
 - a. en met peuters; oudste kind 6-13 jaar, jongste kind jonger dan 3 jaar;
 - b. en met kleuters; oudste kind 6-13 jaar, jongste kind 3-6 jaar,
 - c. alle kinderen 6-13 jaar;
5. gezin met tieners:
 - a. en met peuters; oudste kind 13-20 jaar, jongste kind jonger dan 3 jaar,
 - b. en met kleuters; oudste kind 13-20 jaar, jongste kind 3-6 jaar,
 - c. en met schoolkinderen; oudste kind 13-20 jaar, jongste kind 6-13 jaar,
 - d. alle kinderen 13-20 jaar;
6. gezinnen met jonge volwassenen:
 - a. en met peuters; oudste kind ouder dan 20 jaar, jongste kind jonger dan 3 jaar,
 - b. en met kleuters; oudste kind ouder dan 20 jaar, jongste kind 3-6 jaar,
 - c. en met schoolkinderen; oudste kind ouder dan 20 jaar, jongste kind 6-13 jaar,
 - d. en met tieners; oudste kind ouder dan 20 jaar, jongste kind 13-20 jaar,
 - e. alle kinderen ouder dan 20 jaar;
7. inkrimpende gezinnen:
 - a. met peuters; eerste kind uit huis, jongste kind jonger dan 3 jaar,
 - b. met kleuters; eerste kind uit huis, jongste kind 3-6 jaar,
 - c. met schoolkinderen; eerste kind uit huis, jongste kind 6-13 jaar,
 - d. met tieners; eerste kind uit huis, jongste kind 13-20 jaar,
 - e. met jonge volwassenen; eerste kind uit huis, jongste kind ouder dan 20 jaar;
8. echtpaar van middelbare leeftijd zonder kinderen; vanaf uit huis gaan van laatste kind tot aan pensionering;
9. bejaard echtpaar, vanaf pensionering tot aan de dood van één van de echtgenoten;
10. weduwschap; vanaf de dood van de eerste tot aan de dood van de laatste echtgenoot.

De door Rodgers voorgestelde wijzigingen leiden niet alleen tot veel uitvoeriger indeling (24 in plaats van 8 categorieën), maar ook tot een indeling waarvan alle categorieën niet meer op ieder gezin van toepassing zijn. Welke categorieën een gezin in de loop van zijn bestaan zal bezetten hangt af van het leeftijdsverschil tussen het oudste en het jongste kind. Voor de indeling van Duvall geldt dit niet. In principe kan ieder gezin elk van de door haar onderscheiden fasen doormaken. Rodgers spreekt in verband met zijn indeling dan ook niet van fasen maar van categorieën. Dat Rodgers het fasenidee echter niet helemaal heeft laten varen, blijkt uit de hoofdcategorieën van zijn

indeling. Deze hoofdcategorieën zijn hierboven met cijfers aangegeven. Zoals uit hun omschrijving blijkt gelden zij in principe voor ieder gezin. Welke van de hier gepresenteerde indelingen nu het meest geschikt of bruikbaar is, hangt af van het doel dat men ermee heeft. Wanneer men geïnteresseerd is in een indeling, die de bestaansduur van het gezin in een aantal perioden verdeelt, die elk door een specifiek pakket van individuele en gezinsontwikkelingstaken gekenmerkt worden, dan beantwoordt de indeling van Duvall uitstekend aan dit doel. Hetzelfde kan ook gezegd worden van de hoofdcategorieën uit de indeling van Rodgers. Met het gebruiken van de volledige indeling van Rodgers zou men echter zijn doel voorbij schieten. Bij fase-specifieke ontwikkelingstaken gaat het immers om taken, die in de betrokken fase als nieuw naar voren komen. Om deze te achterhalen is het over het algemeen voldoende om op de ontwikkeling van het oudste kind te letten. Gaat men verder en is men niet alleen geïnteresseerd in nieuwe ontwikkelingstaken maar ook in de vraag in hoeverre ontwikkelingstaken, waar het gezin al eerder mee heeft kennis gemaakt, nog voorkomen, dan is het hanteren van de indeling van Rodgers zinvol. Het is dan namelijk mogelijk om gezinnen zowel naar hun nieuwe als naar hun oude en binnenkort af te sluiten ontwikkelingstaken onder te verdelen. Bij het bestuderen van een onderwerp als tijdsbesteding bij huishoudelijk werk en kinderverzorging zou dit een zinvolle verfijning zijn. Dit omdat jongere kinderen over het algemeen meer beperkingen in de tijdsbesteding en bewegingsvrijheid van hun verzorgers opleveren dan oudere.

1.3. De gezinscyclus

Hieronder zal met hulp van de fasen-indeling van Duvall worden aangegeven met welke specifieke ontwikkelingstaken het gezin in de verschillende fasen van zijn bestaan geconfronteerd wordt. Omdat een gedetailleerde behandeling van dit onderwerp het bestek van deze beschouwing verre te buiten zou gaan, wordt hier volstaan met een globale typering van elke fase. Die typering zal verder beperkt blijven tot het aangeven om welke ontwikkelingstaken het gaat. Onderzoeksresultaten over de manier waarop gezinnen deze ontwikkelingstaken uitvoeren en welke normen en waarden daarbij een rol spelen zullen eveneens buiten beschouwing blijven. Voor een uitvoerige inventarisatie van het in het Engels gepubliceerde onderzoek op dit gebied kan verwezen worden naar het al eerder genoemde en uitstekende boek van Aldous¹⁴. De nu volgende beschouwing is vooral gebaseerd op het zojuist genoemde boek van Aldous en op het boekje 'De Gezinsfasen' van Niphuis-Nell¹⁵.

1. Jong echtpaar zonder kinderen

Voor het overgrote deel van de huwenden valt het tijdstip van trouwen samen met verlaten van het ouderlijk huis en het opzetten van een eigen huishouden. Slechts een klein deel van de huwenden heeft het ouderlijk huis al eerder verlaten om een eigen huishouden te voeren als alleenstaande of om deel uit te maken van een ander huishouden. Voor de meeste betrokkenen betekent trouwen dan ook, dat men voor het eerst een zelfstandige positie ten opzichte van de eigen ouders inneemt. De belangrijkste ontwikkelingstaken in deze fase zijn: het wennen aan elkaar en het huwelijk als zodanig en het ontwikkelen van een gemeenschappelijke gedragslijn ten opzichte van de buitenwereld. Bij het wennen aan het huwelijk en aan elkaar gaat het onder meer om: leren om van dag tot dag op intieme voet met elkaar samen te leven; seksuele aanpassing; het ontwikkelen van procedures voor besluitvorming en het oplossen van conflicten; het vinden van een taakverdeling bij de verwerving van het inkomen en de huishoudelijke verzorging; het ontwikkelen van een voor beide partijen aanvaardbaar bestedingspatroon, dat in overeenstemming is met de beschikbare financiële middelen; het bepalen van een gedragslijn op het gebied van de gezinsvorming. Gezien de recente ontwikkelingen in het denken over het krijgen van kinderen betekent dit laatste niet alleen het bepalen van het gewenste tijdstip voor de geboorte van het eerste kind, maar ook het beantwoorden van de vraag of men wel kinderen wenst. Een deel van de gehuwden zal in deze fase geconfronteerd wor-

den met het probleem van de ongewenste kinderloosheid. Beide soorten kinderloze echtparen zullen in de voor hen liggende jaren met een aantal specifieke en uit hun situatie voortvloeiende opgaven geconfronteerd worden. De onvrijwillig kinderlozen gaan een ingrijpende periode van contacten met de medische wereld tegemoet, zullen hun situatie moeten verwerken en proberen te aanvaarden en zullen zich ook moeten beraden over alternatieven als adoptie en het opnemen van pleegkinderen. Degenen, die vrijwillig hebben afgezien van het krijgen van kinderen, hebben een besluit genomen, dat gedurende een lange periode in principe voor herziening vatbaar is en zullen daarnaast vanuit hun omgeving een zekere pressie ondervinden om toch tot gezinsvorming over te gaan.

Behalve met de hiervoor genoemde ontwikkelingstaken op het gebied van hun onderlinge relatie worden pasgehuwden ook geconfronteerd met de opgave om op bevredigende wijze vorm te geven aan hun contacten met de buitenwereld. Eén van de eerste taken daarbij is het ontwikkelen van een andere relatie met de eigen ouders. De voor het huwelijk bestaande ouder-kind-relatie zal moeten worden omgezet in een relatie, die niet alleen voldoende ruimte biedt voor een grotere zelfstandigheid, maar ook voor het laten prevaleren van de eigen huwelijksrelatie boven die met de eigen ouders. Tegelijkertijd staan beide jonggehuwden voor de opgave om bevredigende contacten met hun schoonfamilie te ontwikkelen. Op het gebied van de vrijetijdsbesteding en de informele contacten met vrienden komen beide huwelijkspartners voor de opgave te staan hun tot dan toe bestaande gewoonten in te passen in het huwelijk. Dit kan tot vrij ingrijpende herzieningen leiden. Tenslotte moet er ook op gewezen worden dat de keuze voor het al dan niet krijgen van kinderen zal doorwerken in de verwachtingen van beide huwelijkspartners op het punt van hun contacten met de beroepsweld. Beide partners zullen overeenstemming moeten bereiken op het punt van de prioriteit van hun toekomstige beroeps- en gezinsrollen.

2. Jong echtpaar met baby('s) en/of peuter(s)

Deze fase begint met de geboorte van het eerste kind en eindigt zodra dit kind 2½ jaar oud is. De geboorte van het eerste kind is een vrij ingrijpende gebeurtenis. Dit niet alleen omdat man en vrouw naast hun rollen als huwelijkspartner, kostwinner en huisman/-vrouw er de rol van ouder bij krijgen. De komst van de eerste baby en de daaruit voortvloeiende ouderlijke verplichtingen betekenen namelijk ook een diepe ingreep in de tijdens de vorige gezinsfase gegroeide situatie. Alvorens op dit punt in te gaan eerst iets over de ouderlijke rol zelf. De verzorging en opvoeding van hun eerste kind confronteert de jonge ouders met een serie opgaven, waar ze over het algemeen weinig ervaring mee hebben opgedaan. Dit geldt zowel voor de vrij veel tijd vragende en aan een vast dagritme gebonden lichamelijke verzorging als voor de begeleiding van het kind bij de vervulling van ontwikkelingstaken zoals: leren eten van vast voedsel, leren lopen en praten, zindelijk worden, het ontwikkelen van een affectieve band met de ouders, het aanvaarden van ouderlijke controle en het ontwikkelen van een gevoel van individualiteit. De relatief geringe ervaring met deze en andere taken zal voor de ouders de nodige gevoelens van onzekerheid met zich mee brengen. De hoeveelheid tijd en aandacht, die de ouderlijke rol vraagt, zal ook doorwerken in andere rollen. Gezien de sterk toegenomen hoeveelheid huishoudelijk werk zullen man en vrouw voor de opgave staan om hun taakverdeling bij de verwerving van het inkomen en de verzorging van het huishouden opnieuw te bezien. Omdat in het overgrote deel van de gezinnen de vrouw als de primair verantwoordelijke voor het huishouden en de verzorging van het kind wordt beschouwd, betekent dit dat voor vrouwen met een beroep de vraag aan de orde komt of ze al dan niet zullen doorgaan met werken. Daarbij gaat het in principe om alternatieven als permanent of tijdelijk stoppen met werken en al dan niet full-time doorgaan met werken. Met name de keuze voor de laatste mogelijkheid stelt man en vrouw voor de opgave om, gezien de beperkte hoeveelheid tijd, toch een aanvaardbare oplossing voor het huishoudelijk

werken en de verzorging en opvoeding van het kind te vinden. Ook op financieel gebied brengt de geboorte van het eerste kind nieuwe opgaven met zich mee. Daarbij gaat het niet alleen om een nieuw uitgavenpatroon waaraan men zich moet aanpassen, maar ook om een aanzienlijke daling in de inkomsten wanneer de vrouw geheel of gedeeltelijk ophoudt met werken.

De nieuwe ouderlijke rol blijkt ook vrij diep in de huwelijksrelatie in te grijpen. Dit niet alleen omdat man en vrouw door hun ouderlijke taken minder tijd voor elkaar hebben, maar ook omdat hun aanspraken op elkaar als huwelijkspartners regelmatig zullen moeten wijken voor aanspraken, die het kind op allerlei gewenste en ongewenste momenten op hen doet. De in de vorige fase zo centraal staande huwelijksrelatie verliest daarmee een deel van zijn prioriteit. Onderzoekresultaten tonen aan dat de komst van het eerste kind de huwelijksrelatie onder druk zet en dat de satisfactie van de ouders met hun huwelijk in vergelijking met de voorafgaande fase geringer is. Daar staat tegenover dat de ouderlijke rol een belangrijke nieuwe bron van satisfactie is. Deze beide effecten kunnen niet in alle huwelijken geconstateerd worden. Met name in huwelijken met een sterke rol-segregatie ofwel een traditionele rolverdeling tussen man en vrouw blijkt de komst van kinderen een positieve invloed op de huwelijksrelatie te hebben. Een negatieve invloed kan vooral geconstateerd worden in huwelijken waar voor man en vrouw de nadruk ligt op gezamenlijke activiteiten en een gedeelde verantwoordelijkheid voor taken in huis. In deze huwelijken, die men vooral in het middle class milieu aantreft, blijft men over het algemeen ook wat relativerender over de satisfacties van de ouderschap denken¹⁶. De geboorte van het eerste kind houdt ook in dat de ouders de verdere opbouw van hun gezin zullen moeten plannen. Aangezien het merendeel van de ouders in ieder geval twee en soms meer kinderen wenst, zal dit vooral neerkomen op de bepaling van het meest gewenste tijdstip voor de geboorte van het tweede kind. De contacten van het gezin met de buitenwereld ondergaan in deze periode ook een verandering. Contacten met de wederzijdse ouders, die nu ook grootouders zijn, krijgen een nieuwe dimensie. Beide partijen zullen voor de opgave komen te staan om een bevredigende vorm te vinden voor de grootouderlijke bemoeienis met het wel en wee van het nieuwe kleinkind. Hulp en advies zijn in deze gezinsfase met zijn vele nieuwe en tijdrovende taken belangrijke zaken. Het ontwikkelen en onderhouden van geheel of gedeeltelijk daarop gerichte contacten met ouders, familie, vrienden, bureaus, huisarts, consultatie-bureau, babysitters enzovoorts is een belangrijke opgave. Aangezien volgens de gangbare opvattingen de vrouw de primair verantwoordelijke is voor de dagelijkse verzorging van de kinderen, zal zij degene zijn, die in deze fase haar verwachtingen van haar huidige en toekomstige contacten met de beroepswaereld in overeenstemming zal moeten brengen met de verantwoordelijkheden van het ouderschap.

3. Jong gezin met peuters en/of kleuters

Deze fase begint zodra het oudste kind 2½ jaar is en eindigt wanneer dit kind de leeftijd van 6 jaar bereikt. Een deel van de gezinnen in deze fase zal inmiddels twee en misschien zelfs drie kinderen hebben. Voor een deel van deze gezinnen zal het afsluiten van het proces van gezinsopbouw dan ook een actuele zaak worden. De geboorte van het tweede kind zal de ouders confronteren met ontwikkelingstaken, waar ze al de nodige ervaring mee hebben opgedaan. Uitbreiding van het gezin betekent echter ook, dat ze hun aandacht over meer kinderen zullen moeten verdelen en dat het oudste kind zich in zijn positie bedreigd zal voelen. Verder betekent de uitbreiding van het gezin een toename van het huishoudelijke werk en een zwaardere belasting van het gezinsbudget. Zo dat al niet eerder gebeurd is, zal de inrichting van het huis en de bestemming van de verschillende vertrekken moeten worden aangepast aan de eisen, die kinderen stellen. Aangezien volgens de gangbare opvattingen de vrouw primair verantwoordelijk is voor de verzorging van het huishouden en de kinderen, is het te verwachten dat het extra werk vooral voor haar rekening komt. Dit is des te waarschijnlijker omdat

veel mannen in deze gezinsfase de leeftijd bereikt hebben, waarop ze zich in verband met hun carrière extra inspanningen zullen moeten getroosten. Gezien de verdere toename van de belasting van de ouders is het begrijpelijk, dat de komst van het tweede kind de nodige extra druk op hun huwelijksrelatie uitoefent. Uit een longitudinaal onderzoek van Feldman onder jonge gezinnen bleek, dat gezinnen met twee kinderen een lagere huwelijksatisfactie hadden dan overeenkomstige gezinnen met één kind¹⁷. De meeste nieuwe taken waar het gezin mee geconfronteerd wordt vloeien voort uit de ontwikkeling, die het oudste kind in deze periode doormaakt. In deze leeftijdsperiode wordt het kind voor zijn fysieke verzorging minder afhankelijk van zijn ouders. Zijn emotionele, intellectuele en verbale ontwikkeling stelt hem in staat een deel van de dag buitenshuis in de crèche of op de kleuterschool door te brengen. De aard van de psychische ontwikkeling, die het kind in deze periode doormaakt is van grote invloed op de resultaten, die het later op de basis-school zal bereiken. De eerste externe contacten met hun kind brengen voor de ouders ook nieuwe contacten met zich mee. Daarbij gaat het niet alleen om vriendjes en vriendinnetjes, die mee naar huis gebracht worden, maar ook om de ouders van die vriendjes, en de juffrouw van de crèche of de kleuterschool. De ervaringen, die het kind mee naar huis brengt, betekenen ook de introductie van nieuwe autoriteiten en andere normen in het gezin. Het opvangen van deze nieuwe inbreng en het begeleiden en ondersteunen van het kind bij zijn activiteiten op school of elders buitenshuis geven een nieuwe dimensie aan de relaties van het gezin met zijn omgeving.

4. Gezin met schoolkinderen

Deze fase begint wanneer het oudste kind 6 jaar wordt en eindigt zodra dit kind de leeftijd van 13 jaar bereikt. Het merendeel van de gezinnen zal in deze periode zijn definitieve omvang bereikt hebben. Voor het oudste kind valt deze periode samen met de jaren waarin het basis-onderwijs volgt. De in de vorige fase al ingezette ontwikkeling in de richting van een grotere zelfstandigheid zet door. In gesprekken, discussies en besluitvorming thuis begint het een eigen inbreng te krijgen. Bij zijn externe contacten heeft het een grotere actie-radius en een grotere zelfstandigheid. Behalve individuele vriendschappen met sexe-genoten gaan nu ook contacten met groepen een belangrijke rol spelen. Daarbij moet niet alleen aan clubs en verenigingen gedacht worden, maar ook aan de groep waar het kind regelmatig mee buitenshuis speelt. Via deze contacten leert het kind zich in een groep te bewegen. Deze contacten betekenen ook dat het kind met andere ideeën en opvattingen in aanraking komt dan het thuis gewend is. De ouders staan voor de taak dit op te vangen en zo nodig de externe contacten van hun kind wat bij te sturen. Deze taak zal van invloed zijn op de externe contacten van de ouders zelf. Naast de uit de vorige gezinsfase al vertrouwde contacten met meegebrachte vriendjes of vriendinnetjes en de ouders van deze vriendjes zullen nu ook contacten met jeugdclubs en verenigingen een rol gaan spelen. Aan het eind van de hier besproken fase komen ouders en kind voor een belangrijke beslissing te staan. Er zal gekozen moeten worden welke opleiding het kind na de basis-school zal gaan volgen. Deze beslissing is van grote invloed op de latere beroepsmogelijkheden van het kind. De gemaakte keuze is ook van belang voor de ontwikkeling, die het gezin in de komende jaren zal doormaken. Dit onder meer omdat de gekozen vervolgopleiding bepalend is voor de lengte van de periode, waarin het gezin met financieel afhankelijke kinderen te maken heeft. De op de basis-school bereikte resultaten hebben een belangrijke invloed op de keuze van een vervolgopleiding. Het volgen van de ontwikkeling van het kind op school, het onderhouden van goede contacten met de leerkrachten en het stimuleren en helpen van het kind bij zijn schoolactiviteiten zijn dan ook belangrijke taken voor de ouders in deze fase.

5. Gezin met tieners (en jonge volwassenen)

Deze fase begint zodra het jongste kind 13 jaar wordt en eindigt op het moment, dat het eerste kind het ouderlijk huis verlaat. In deze fase leggen de kinderen het laatste stuk af van de weg naar volwassenheid. Het inzetten van

de puberteit, het afsluiten van de schoolopleiding en de keuze van een beroep zijn belangrijke ontwikkelingen in deze periode. De ontwikkeling van onafhankelijk kind tot zelfstandige, volwassen persoonlijkheid gaat niet zonder slag of stoot. Zowel de ouders als de betrokkene zelf staan voor de nodige problemen bij het herzien van hun onderlinge relatie. De zich ontwikkelende tiener zal van zijn ouders niet alleen de nodige ruimte verlangen voor het nemen van zijn eigen beslissingen, maar zal er tegelijkertijd behoefte aan hebben steeds op zijn ouders te kunnen terugvallen. Deze in zekere zin tegenstrijdige verlangens maken het voor de ouders niet gemakkelijker om hun tot dan toe overwegend beschermende en controlerende opstelling te veranderen in een benadering, die hun tieners voldoende eigen beslissingsruimte laat en ook nog de mogelijkheid biedt de nodige invloed uit te oefenen. Contacten met leeftijdsgenoten buiten het gezin (ook wel aangeduid als peergroup) zijn in deze fase bijzonder belangrijk. Deze contacten bieden de tiener de mogelijkheid om samen met zijn leeftijdsgenoten al experimenteerend zijn identiteit te vinden. Tegelijkertijd vormen de in de peergroup opgedane ervaringen en ideeën belangrijk materiaal bij de discussie in het gezin over de grenzen, die aan de beslissingsvrijheid van de tiener gesteld worden. De inzet van de puberteit confronteert de tiener met de opgave om vorm te geven aan zijn of haar eigen seksualiteit. Ook bij dit proces speelt de peergroup, die met het stijgen van de leeftijd steeds meer uit vertegenwoordigers van beide sexen bestaat, een belangrijke rol. De eerste contacten met leeftijdsgenoten van de andere sexe vormen het begin van een ontwikkelingsproces, dat uiteindelijk leidt tot de keuze van een huwelijkspartner. Deze gang van zaken geldt voor het merendeel van de jongeren. Daarnaast moet echter ook gedacht worden aan ontwikkelingen die op andere keuzen uitlopen. Enkele van deze keuzemogelijkheden zijn: ongehuwd samenwonen, het aangaan van een homofiele relatie en alleen blijven. Het volgen van onderwijs door de kinderen stelt de ouders in principe voor dezelfde opgaven als in de vorige fase. Begeleiding en ondersteuning bij schoolactiviteiten en het onderhouden van contact met de school blijven belangrijke taken. De door hun kinderen gewenste grotere zelfstandigheid, puberteitsproblemen en wellicht het niet uit eigen ervaring vertrouwd zijn met de door de kinderen gevolgde opleiding geven aan deze opgaven een nieuwe dimensie. De afsluiting van de schoolopleiding gaat meestal samen met de keuze van een beroep en het entree in de arbeidswereld.

De hier besproken ontwikkeling in de richting van zelfstandigheid heeft tot op zekere hoogte een experimenteel karakter. Dit geldt vooral voor de eerste fasen. Het experimentele karakter houdt in, dat de betrokken jongere steeds de mogelijkheid heeft om gekozen gedragswijzen te herzien en zelfs te vervangen door andere. Uiteindelijk loopt dit proces van experimenteren en zoeken echter uit op een aantal min of meer definitieve keuzen. Keuzen waar in dit verband aan gedacht kan worden zijn: het afsluiten van de schoolopleiding; de toetreding tot de arbeidswereld; al dan niet thuis blijven wonen; en het vinden van een huwelijkspartner. De ouders staan voor de taak dit experimentele, maar uiteindelijk op min of meer definitieve keuzen uitlopende proces te begeleiden en de richting ervan te beïnvloeden. Een belangrijk punt daarbij is: voorkomen dat op een te vroeg tijdstip definitieve keuzen gedaan worden. Voorbeelden van dergelijke keuzen zijn: verlaten van school voor het voltooien van de opleiding, ontstaan van zwangerschap in een situatie met weinig uitzicht op een succesvol huwelijk en trouwen zonder dat ook op de langere termijn voldoende materiële bestaansmogelijkheden aanwezig zijn. Het voorkomen van te vroege keuzen komt neer op het temporiseren van dit ontwikkelingsproces en veronderstelt de aanwezigheid van leeftijdsspecifieke verwachtingen voor het gedrag van jongeren. Opvattingen over de wijze waarop en de richting waarin jongeren zich dienen te ontwikkelen variëren van milieu tot milieu. Bij de overdracht en effectuering van deze opvattingen spelen zowel de ouders als de peergroup een rol. De invloed, die de ouders daarbij uitoefenen kan direct en indirect zijn. Keuze van

de «juiste» scholen, clubs en verenigingen kan voor de ouders een belangrijk middel zijn om invloed uit te oefenen op het soort peergroups waarin hun kinderen terecht komen. Het zelfde geldt in principe ook voor het aanweken van belangstelling voor bepaalde hobby's en sporten. Ten slotte nog een enkele opmerking over de financiële situatie in deze gezinsfase. Zolang nog geen van de kinderen werkt, bereiken de kosten van het gezin hun maximum. Dit maximum in de noodzakelijke gezinsuitgaven wordt niet altijd op het zelfde moment bereikt als het maximum in het gezinsinkomen. Vooral in gezinnen met een kostwinner (of kostwinners) in lagere functies wordt het maximale inkomen meestal eerder bereikt. De sterke stijging in de noodzakelijke gezinsuitgaven betekent dan, dat het gezinsbudget in vergelijking met de vorige fasen grondig herzien moet worden. De sterk gestegen gezinsuitgaven in deze fase kunnen (ongeacht het reeds beschikbare inkomen) voor de vrouw een aanleiding zijn om te gaan werken of, wanneer ze al part-time werkt, langer te gaan werken.

6. Inkrimpend gezin

Deze fase begint met het uit huis gaan van het eerste kind en eindigt zodra alle kinderen de deur uit zijn. De lengte van deze fase kan sterk variëren. De belangrijkste factoren, die deze variatie in de hand werken, zijn: het aantal en de leeftijd van de aanwezige kinderen en de van milieu tot milieu variërende verwachtingen ten aanzien van opleiding, beroep en huwelijksleeftijd. Wanneer het laatste kind de deur uit gaat voordat de man gepensioneerd is, dan gaat het gezin over naar de onder 7. aangeduide fase. Is dit niet het geval, dan komt het gezin in fase 8. terecht. In het grootste deel van de gevallen valt het uit huis gaan van kinderen samen met het sluiten van een huwelijk. Een naar verhouding kleine groep verlaat het ouderlijk huis om in verband met studie of beroep als ongehuwde elders te gaan wonen. Daarnaast verlaat in deze fase een vrij groot aantal jongens tijdelijk het ouderlijk gezin in verband met de militaire dienstplicht. De geleidelijke inkrumping van het gezin tot zijn oorspronkelijke grootte betekent een verlichting van de taak van de ouders op het gebied van de dagelijkse lichamelijke verzorging en opvoeding van de kinderen. Het kleinere aantal gezinsleden en het feit dat een deel van de kinderen inmiddels financieel zelfstandig is, betekent een verlichting van de financiële lasten van het gezin. Daar staat tegenover, dat het huwelijk of het op andere wijze uit huis gaan van de kinderen weer de nodige uitgaven met zich mee brengt. Het huwelijk van een van de kinderen betekent ook, dat het netwerk van de familie met een zelfstandige eenheid wordt uitgebreid. De ouders staan dan voor de opgave om met hun getrouwde kinderen (en schoonkinderen) een bevredigende relatie op te bouwen. Zolang hun gehuwde kinderen het idee hebben dat hun identiteit als zelfstandige volwassene met een eigen gezin nog niet volledig gevestigd is, hebben de onderlinge verhoudingen vaak een gespannen karakter. Goed bedoelde en naar het idee van de ouders de zelfstandigheid van het jonge gezin eerbiedigende hulp of adviezen worden door de kinderen dan gemakkelijk als te vergaande ouderlijke inmenging gezien. De geboorte van het eerste kleinkind roept in principe een zelfde soort spanningsverhouding op. Het totaal van de veranderingen in deze fase overziend kan geconcludeerd worden, dat in de loop van deze gezinsfase de dagelijkse verzorging en opvoeding van de kinderen minder tijd gaat vragen. Man en vrouw krijgen meer tijd voor elkaar en voor andere activiteiten. Aangezien in het overgrote deel van de gezinnen de vrouw de hoofdverantwoordelijke geweest is voor de dagelijkse verzorging en opvoeding van de kinderen, zal deze verandering voor haar het duidelijkst voelbaar zijn. Ze zal voor de vraag komen te staan hoe deze vrij komende tijd te besteden. Hervatten van haar vroegere beroep, langer gaan werken, actievere deelname in verenigings- en vrijwilligerswerk en intensievere contacten met de familie (inclusief niet meer thuiswonende kinderen) zijn enkele van de mogelijkheden, waar zij uit kan kiezen.

7. *Echtpaar waarvan alle kinderen de deur uit zijn (echtpaar van middelbare leeftijd)*

Deze fase begint zodra het laatste kind het ouderlijk huis heeft verlaten en duurt tot aan de pensionering van de man. Niet alle gezinnen zullen deze fase meemaken. Of dit gebeurt hangt af van de leeftijd van man en vrouw bij de geboorte van hun laatste kind, de leeftijd waarop dit kind de deur uit gaat en vanzelfsprekend natuurlijk ook de vraag of man en vrouw op dat moment nog leven. De leeftijd van man en vrouw bij de geboorte van hun laatste kind varieert met de huwelijksleeftijd, het aantal geboren kinderen en de lengte van de perioden tussen deze geboorten. Zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken hebben demografische ontwikkelingen in de 20e eeuw ertoe geleid dat steeds meer gezinnen deze fase meemaken.

Nu alle kinderen de deur uit zijn, is vanzelfsprekend de dagelijkse zorg voor hun fysieke verzorging en opvoeding weggefallen. Aangezien in praktisch alle gezinnen de vrouw de eerstverantwoordelijke voor deze taken geweest is, betekent dit dat zij een belangrijk deel van haar ouderlijke rol verloren heeft. Een tweede belangrijke verandering voor haar, die omstreeks deze fase naar voren komt, is de menopauze. De aan de menopauze verbonden fysieke en psychische problemen en het verlies van een groot deel van de voor haar zo belangrijke ouderrol plaatsen haar voor belangrijke aanpassingsproblemen. De man zal in deze periode ervaren, dat hij in zijn werk zijn top gepasseerd is en dat hij misschien niet meer alles zal kunnen bereiken wat hij zich had voorgesteld. Hij zal ook ervaren, dat zijn fysieke capaciteiten achteruit gaan en zich op seksueel gebied zorgen maken over zijn aantrekkelijkheid en capaciteiten als sex-partner. Tegenover al deze veranderingen staat echter, dat man en vrouw over veel meer tijd beschikken en dat zij zich financieel gesproken makkelijker kunnen bewegen. In deze fase hebben man en vrouw voor het eerst weer alle gelegenheid om aandacht te besteden aan hun onderlinge relaties. Hiervoor is gebleken, dat de komst van kinderen de nodige druk op de huwelijksrelatie uitoefent. Resultaten van onderzoek bij middle class gezinnen met oudere kinderen wijzen erop, dat deze stress voor de huwelijksrelatie voortduurt bij het ouder worden van de kinderen. Met het ouder worden van de kinderen blijkt de huwelijksatisfactie te dalen. Deze dalende huwelijksatisfactie blijkt samen te gaan met: geringere consensus of meningsovereenstemming tussen man en vrouw, afnemende communicatie, minder gemeenschappelijke activiteiten, een sterkere specialisatie van man en vrouw bij activiteiten in en rond het huis (rol-segregatie) en minder gemeenschappelijke besluitvorming. Of lower class gezinnen een zelfde ontwikkeling te zien geven, is niet bekend. Wel is bekend, dat in deze gezinnen van het begin de rollen van man en vrouw veel meer gesegregeerd zijn en dat financiële problemen verbonden aan het hebben van kinderen in de loop van de jaren een belangrijke bron van stress zijn¹⁸. Onderzoek naar de huwelijksatisfactie in deze gezinsfase levert de nodige aanwijzingen op, dat voor beide milieus de huwelijksatisfactie in vergelijking met de vorige fasen enigszins toeneemt¹⁹.

Bij de bespreking van de vorige gezinsfase is er al op gewezen, dat het uit huis gaan van de kinderen de vrouw met de opgave confronteert een zinvolle besteding voor haar vrij komende tijd te vinden. Enkele van de haar ter beschikking staande keuzemogelijkheden zijn al genoemd. Een daarvan is het hervatten van haar vroegere beroep. Gezien haar leeftijd en haar verouderde vakkennis zal dit niet eenvoudig zijn. Intensievere contacten met de familie zijn ook als keuzemogelijkheid genoemd. Bij het onderhouden van de onderlinge contacten tussen hun niet meer thuiswonende en veelal gehuwde kinderen blijken de ouders een belangrijke rol te vervullen. Dit niet alleen omdat de kinderen elkaar bij verjaardagen en andere feestdagen thuis ontmoeten, maar ook omdat ouders een centrale schakel in de onderlinge communicatie vormen en de contacten tussen hun kinderen stimuleren. In familiecontacten speelt hulpverlening een belangrijke rol. In de onderlinge uitwisseling van hulp nemen de ouders in deze fase een bijzondere positie in. Dit blijkt uit een onderzoek van Reuben Hill onder uit drie generaties be-

staande families. Ouders in deze gezinsfase zijn meestal de middelste generatie en verlenen zowel hulp aan hun eigen ouders als aan hun getrouwde kinderen. Daar staat tegenover dat zij ook hulp ontvangen. De ontvangen hulp weegt echter niet op tegen de door hen gegeven hulp. Bij de oudste generatie en de generatie van de getrouwde kinderen ligt dit precies omgekeerd. Beide generaties ontvangen meer hulp dan zij zelf geven²⁰.

8. *Bejaard echtpaar of bejaarde*

Omdat in principe zowel man of vrouw als man en vrouw kostwinner(s) kunnen zijn, kunnen er verschillende criteria gebruikt worden voor het aangeven van het begin van deze fase. Omdat in het overgrote deel van de gezinnen de man de enige en anders zeker de hoofdkostwinner is, zal hier de pensionering van de man gebruikt worden om het begin van deze fase aan te geven. Het einde van deze fase valt samen met het overlijden van de langstlevende echtgenoot. Voor de man betekent pensionering het verlies van een belangrijke rol. Hij komt voor de opgave te staan een zinvolle besteding voor de grote hoeveelheid vrij komende tijd te vinden. Pensionering van de vrouw betekent voor haar in principe het zelfde. Voor vrouwen, die in de vorige fase(n) geen beroep hadden, verandert er in deze fase niet zoveel. Het na het vertrek van de kinderen al sterk afgenomen huishoudelijke werk blijft in grote lijnen het zelfde. Hoe dan ook, het aanbreken van deze fase betekent dat man en vrouw samen over meer tijd beschikken dan ooit tevoren. Het vinden van een voor beide partijen bevredigende besteding van al die tijd is een belangrijke opgave. Dit kan voor hen aanleiding zijn om de verdeling van taken in huis te wijzigen. Pensionering betekent ook een daling van het inkomen, waar man en vrouw over beschikken. Na een periode met relatief ruime financiële middelen staan ze opnieuw voor de taak hun budget te herzien. De in deze periode optredende teruggang in hun fysieke en psychische capaciteiten brengt voor man en vrouw eveneens de nodige taken met zich mee. Afnemende fysieke en psychische capaciteiten en de grotere kans op ziekte en ongemak kan er aanleiding toe zijn om een gemakkelijker woning, een service-flat of een plaats in een bejaardencentrum te zoeken. Het overlijden van de eerste van de twee huwelijkspartners is een belangrijk breekpunt in deze fase. De overblijvende echtgenoot komt niet alleen voor de moeilijke opgave te staan om dit verlies te verwerken, maar zal er na een lang huwelijk ook nog aan moeten wennen om alleen verder te gaan. Aangezien mannen over het algemeen iets ouder zijn dan hun echtgenotes en de sterftekansen voor mannen iets hoger liggen, is de kans dat de vrouw alleen achterblijft groter.

1.4. Toepassingsmogelijkheden

De zojuist gegeven schets van de verschillende fasen van de gezinscyclus komt eigenlijk neer op een opsomming van opgaven en taken, die een gezin in de loop van zijn bestaan zal tegenkomen. Het is daarom de moeite waard even stil te staan bij de vraag in hoeverre het zojuist geschetste beeld op alle gezinnen van toepassing is. De beste manier om dit te doen is nagaan welke gezinssituaties in het voorgaande buiten beschouwing gableven zijn. Hieronder wordt een aantal van deze situaties opgesomd:

1. ongehuwd samenwonen van jongeren als voorfase of alternatief voor het huwelijk komt niet aan de orde;
2. de opsomming van de ontwikkelingstaken voor de eerste gezinsfase houdt geen rekening met de mogelijkheid van het bestaan van een zwangerschap op het tijdstip van huwelijksluiting;
3. huwelijksluiting betekent in het voorgaande, dat men aan de eerste fase van de gezinscyclus begint. Huwelijken, waarbij man of vrouw al dan niet uit een vroeger huwelijk afkomstige kinderen inbrengen, blijven buiten beschouwing. In dergelijke gevallen wordt bij de sluiting van het huwelijk als het ware een aantal fasen overgeslagen. Hetzelfde gebeurt bij huwelijken tussen oudere partners, die alleen nog maar zelfstandig wonende kinderen hebben;

4. vrijwillige en onvrijwillige kinderloosheid komen slechts zijdelings aan de orde. Op de specifieke ontwikkelingsproblematiek van deze huwelijken wordt nauwelijks ingegaan;
5. adoptie of het in huis opnemen van pleegkinderen door al dan niet kinderloze echtparen zijn eveneens moeilijk in te passen in het hiervoor geschetste beeld van de gezinscyclus;
6. in het voorgaande wordt er vanuit gegaan, dat kinderen op een gegeven moment het ouderlijk huis verlaten om, al dan niet als gehuwde, een eigen leven te leiden. Verlies van kinderen door overlijden en vertrek van kinderen in verband met kindbeschermingsmaatregelen of permanente opname in een inrichting blijven buiten beschouwing. De tegenovergestelde situatie, namelijk dat kinderen bij hun ouders blijven wonen, blijft eveneens buiten beschouwing. Voor het bij de ouders blijven wonen kunnen verschillende aanleidingen bestaan. Voorbeelden zijn onder meer: de gehandicapte, die er niet toe komt of niet aan toe kan komen zich elders te vestigen en de dochter, die thuis blijft wonen om haar bejaarde en/of zieke ouders te verzorgen;
7. ontbinding van het huwelijk vindt volgens het in de vorige paragraaf geschetste beeld plaats door het overlijden van een van de huwelijkspartners tijdens de laatste fase van de gezinscyclus. Echtscheiding en het overlijden van een van de huwelijkspartners in eerdere fasen blijven buiten beschouwing. Het zelfde geldt voor al dan niet door huwelijksontbinding ontstane één-oudergezinnen en de specifieke problemen van hertrouwenden;
8. bij het hiervoor geschetste verloop van de gezinscyclus wordt er vanuit gegaan, dat het gezin gedurende zijn hele bestaan een zelfstandig huishouden is. Drie-generatie huishoudens, waar ouders, getrouwde zoon of dochter, schoondochter of schoonzoon en kleinkinderen een gezamenlijk huishouden voeren, blijven buiten beschouwing. Het zelfde geldt voor ouders, die op een gegeven moment bij één van hun getrouwde kinderen intrekken.

Na deze opsomming van meer en minder vaak voorkomende uitzonderingen zal het duidelijk zijn, dat het hiervoor geschetste beeld van de gezinscyclus slechts op een deel van de gezinnen van toepassing is. De Zweedse gezinsocioloog Trost komt tot een zelfde conclusie, gebaseerd op empirische gegevens over een groep Zweedse huwelijken. Bij sluiting van het huwelijk bleek in 23,7% van de gevallen de aangetroffen situatie niet overeen te komen met het ideaalbeeld van de gezinscyclus. De gevallen waar het hier om gaat zijn huwelijken waarbij één of beide partners kinderen meebrengen en huwelijken tussen partners die alleen nog maar zelfstandig wonende kinderen hebben en zelf nog economisch actief zijn en tenslotte huwelijken tussen bejaarden. Na vijf jaar bleek het aantal van het ideaalbeeld afwijkende gevallen aanzienlijk te zijn toegenomen. Van alle huwelijken week 62,2% op de een of andere manier af van wat ideaal gezien verwacht zou mogen worden. Behalve de al eerder genoemde 23,7% die door zijn situatie één of meer fasen van de gezinscyclus oversloeg, gaat het nu ook om huwelijken die wel aan de eerste fase begonnen. Het merendeel van deze huwelijken bleek achteraf gedwongen te zijn, de rest van deze huwelijken was inmiddels door scheiding ontbonden²¹. Hoewel deze gegevens niet representatief zijn voor heel Zweden en de Zweedse situatie niet op alle punten met Nederland vergelijkbaar is, geven deze cijfers toch te denken. Wanneer het de bedoeling is om de gezinsfase- of ontwikkelingsbenadering te gebruiken als een stelsel van theoretische inzichten, dat in principe op het gezin in het algemeen kan worden toegepast, dan is een herziening van het in de vorige paragraaf geschetste beeld van de gezinscyclus noodzakelijk. Deze herziening zou in ieder geval op de meest voorkomende van de hierboven genoemde situaties betrekking moeten hebben. In haar boek over de ontwikkelingsbenadering onderneemt Aldous een aantal pogingen in deze richting²². Zo besteedt zij nogal wat aandacht aan het zogenaamde gedwongen huwelijk en presen-

teert ook enige gegevens over de problemen van gescheiden ouders. Verder zijn er ook een aantal publicaties, waarin het ontwikkelingsperspectief op drie-generatie huishoudens wordt toegepast²³. Het uitblijven van dergelijke aanvullingen en herzieningen zou het in de vorige paragraaf geschetste beeld van de gezinscyclus echter niet volledig onbruikbaar maken. In plaats van deze schets te gebruiken als een theorie, die aangeeft welke ontwikkeling in principe ieder gezin in de loop van zijn bestaan kan verwachten, kan deze schets heel goed gebruikt worden als een middel om bestaande gezinnen in te delen naar het soort situatie waarin ze zich bevinden.

Het gebruik van de in de vorige paragraaf gepresenteerde indeling van de gezinscyclus als een indicator voor het soort problemen, waar de betrokken gezinnen mee te maken hebben, roept een nieuwe vraag op. De vraag waar het hier om gaat, is op welk soort gegevens het voor de verschillende gezinsfasen geschetste beeld gebaseerd is. Deze gegevens blijken hoofdzakelijk van Amerikaanse origine te zijn en daarnaast vooral op middle class gezinnen betrekking te hebben. Uit het boek van Aldous, dat op een intensief literatuuronderzoek gebaseerd is, blijkt dat er over arbeidersgezinnen veel minder informatie beschikbaar is. Voor zover die gegevens wel beschikbaar zijn, geven ze aanleiding tot de veronderstelling dat de ontwikkelingsproblematiek in beide milieus niet helemaal het zelfde is. Bij de in de vorige paragraaf gepresenteerde schets van de gezinscyclus moet nog een verder voorbehoud gemaakt worden. Het heeft betrekking op de manier waarop de positie van de vrouw behandeld is. Bij de behandeling van de verschillende fasen is steeds expliciet of impliciet rekening gehouden met de mogelijkheid, dat de vrouw een beroep uitoefent. Tegelijkertijd is er onder verwijzing naar de in het merendeel van de gezinnen bestaande opvattingen vanuit gegaan, dat de vrouw de hoofdverantwoordelijkheid draagt voor de verzorging van het huishouden en de kinderen, terwijl de man de primair verantwoordelijke is voor de verwerving van het gezinsinkomen. Bij de bespreking van de verschillende gezinsfasen is nauwelijks aandacht besteed aan de specifieke problemen van gezinnen waar de vrouw zowel een beroeps- als een gezinsrol heeft; de situatie in gezinnen waar de vrouw al dan niet noodgedwongen haar beroepsrol heeft moeten opgeven, of korter is moeten gaan werken; en de specifieke problemen van gezinnen waar man en/of vrouw een andere rolverdeling dan de gangbare wil(len) realiseren. Deze en andere denkbare situaties op het gebied van de combinatie van beroeps- en gezinsrollen hebben verschillende consequenties voor de opgaven waar gezinnen in de verschillende fasen van de gezinscyclus mee geconfronteerd worden. Hoewel Aldous in haar boek op dit punt een aantal interessante onderzoeksgegevens presenteert, moet er aan een systematische doordinking van dit thema nog veel gedaan worden.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de manier waarop de gezinsfase- of ontwikkelingsbenadering in het onderzoek wordt toegepast. In principe kunnen drie soorten toepassingen onderscheiden worden. Bij de eerste toepassingsvorm richt men zich op het achterhalen van de ontwikkeling die gezinnen en individuele gezinsleden in de loop van de tijd doormaken. Daarbij is men vooral geïnteresseerd in veranderingen, die het resultaat zijn van het ontwikkelingsproces waar individu en gezin aan zijn onderworpen. In veranderingen door gewijzigde omstandigheden in de samenleving is men minder geïnteresseerd. Over de onderzoekstechnische problemen verbonden aan het uit elkaar houden van beide soorten veranderingen hebben Hill en Rodgers een interessante beschouwing geleverd²¹. De cross sectional methode, waarbij op één moment in de tijd gezinnen in verschillende fasen met elkaar vergeleken worden, is volgens hen een minder geschikte methode. Langs deze weg is het namelijk niet mogelijk beide soorten verandering uit elkaar te houden. Verschillen tussen de gezinnen in de vergeleken fasen kunnen zowel het gevolg zijn van een verschil in fase van het ontwikkelingsproces als van generatieverschillen, die het resultaat zijn van het feit dat de vergeleken huwelijken in verschillende historische perioden gesloten zijn en daarmee zich onder verschillende historische omstandigheden hebben ont-

wikkeld. De door Hill en Rodgers als wel aanvaardbaar beschouwde methoden berusten alle op het principe dat de ontwikkeling van een groep gezinnen in de tijd gevolgd wordt. Behalve het retrospectieve onderzoek, waarbij gezinnen tegen het eind van de gezinscyclus over hun voorgeschiedenis ondervraagd worden, noemen zij ook het longitudinale onderzoek, waarbij de in één bepaalde periode gesloten huwelijken tijdens het gehele verloop van de gezinscyclus regelmatig onderzocht worden. Dit type onderzoek is niet alleen erg duur maar zal ook door de lange periode, die er mee gemoeid is, moeilijk door één onderzoeker kunnen worden uitgevoerd. Verder is de kans groot, dat de betrokken gezinnen zich onder invloed van het onderzoek anders zullen gaan gedragen. Eén van de tussenoplossingen, die Hill en Rodgers noemen, is het onderzoek waarbij een aantal gezinnen in de zelfde fase van de gezinscyclus gedurende een korte periode in de tijd gevolgd wordt. Vergelijking tussen gezinnen, die in dit tijdsbestek wel en niet naar een volgende fase zijn overgegaan, maakt het mogelijk om te achterhalen met welke veranderingen deze overgang gepaard gaat. Het tweede type onderzoek, waarbij de gezinsfase of ontwikkelingsbenadering wordt gebruikt, heeft veel meer een toegepast karakter. Het gaat hierbij namelijk om onderzoek waarin men de één of andere indeling voor de gezinscyclus als onafhankelijke variabele gebruikt en vervolgens nagaat of er verband bestaat tussen het ontwikkelingsstadium waarin het gezin verkeert en het gedrag op gebieden als: inkomensbesteding, woonwensen, verhuisgedrag, vrije tijdsbesteding, echtscheiding, beroepsarbeid door de vrouw enzovoorts. Het derde type onderzoek ligt op het grensgebied van de statistiek, de demografie en de gezinssociologie. Bij dit type onderzoek gebruikt men het idee van de gezinscyclus om te laten zien op welke manier demografische ontwikkelingen zoals huwelijksluiting, vruchtbaarheid, echtscheiding en overlijden doorwerken in de samenstelling van gezinnen en huishoudens.

2. De gezinscyclus en de statistiek

2.1. Lopende statistiek

In dit hoofdstuk zal worden aangegeven wat er met behulp van de lopende statistiek en de Volkstelling 1971 over de gezinscyclus in Nederland te achterhalen is. Begonnen zal worden met de lopende statistiek. Bij het voorbereiden van het eindrapport voor dit project is veel aandacht besteed aan het analyseren en bijeenbrengen van relevante gegevens uit de lopende statistiek. De resultaten daarvan zijn neergelegd in het door Niphuis-Nell gepubliceerde interimrapport¹. Hieronder zullen deze resultaten worden samengevat en zo nodig worden geactualiseerd. In het vorige hoofdstuk is gebleken, dat er een aantal demografische gebeurtenissen zijn, die een belangrijke rol spelen bij het ontwikkelen van indelingen voor de gezinscyclus.

De gebeurtenissen waar het om gaat zijn:

1. Huwelijksluiting, gehanteerd als criterium voor het begin van de gezinscyclus.
2. Geboorte van het eerste kind, gehanteerd als grens tussen de fase van jong kinderloos echtpaar en de fase jong echtpaar met baby.
3. Het meestal met een huwelijk samenvallende uit huis gaan van het eerste kind, als grens tussen de fase van het gezin met tieners en/of jonge volwassenen en de fase van het inkrimpend gezin.
4. Het uit huis gaan van het laatste kind (meestal in verband met een huwelijk), als grens tussen de fase van het inkrimpend gezin en de fase van het al dan niet bejaarde echtpaar waarvan alle kinderen de deur uit zijn.
5. Het overlijden van de eerste huwelijkspartner en het overlijden van de langstlevende partner.

Met behulp van gegevens uit de lopende statistiek over huwelijksluiting, geboorte en sterfte is het mogelijk om na te gaan op welke gemiddelde leeftijd mannen en vrouwen een aantal belangrijke fasen in de gezinscyclus beginnen of afsluiten. In navolging van Paul Glick² moet dan wel een enigszins aangepaste indeling voor de gezinscyclus gehanteerd worden:

1. Kinderloze of eerste stabiele fase, beginnend met huwelijk en eindigend bij geboorte van het eerste kind.
2. Expansieve fase, beginnend met geboorte eerste kind en eindigend met die van het laatste kind.
3. Tweede stabiele fase, beginnend na geboorte laatste kind en voortdurend tot het uit huis gaan van het eerste kind.
4. Fase van gezinsinkrimping, begint met uit huis gaan van het eerste kind en eindigend bij vertrek van het laatste kind.
5. Derde stabiele fase, beginnend na vertrek laatste kind en eindigend met het overlijden van één der echtgenoten.
6. Fase van het weduwschap, beginnend met overlijden van één der echtgenoten en eindigend bij het overlijden van de langstlevende huwelijkspartner.

De gegevens over de in deze herziene indeling gebruikte grenzen kunnen niet allemaal rechtstreeks aan de lopende statistiek ontleend worden. De gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij eerste huwelijk vormt in dit opzicht geen probleem. De voor de berekening van dit gemiddelde benodigde gegevens kunnen rechtstreeks aan de lopende statistiek ontleend worden. Voor de gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij de geboorte van hun eerste en

Noten

¹ Waller, Williard en Reuben Hill, *The family; a dynamic interpretation*, New York, Dryden Press, 1951.

Duvall, Evelyn M., *Family development*, Philadelphia, J. B. Lippincot, 1957.

Rodgers, Roy H., *Improvements in the construction and analysis of family life cycle categories*, Kalamazoo, 1962.

Hill, Reuben en Roy H. Rodgers, 'The developmental approach' in Harold T. Christensen (red.), *Handbook of marriage and the family*, Chicago, Rand McNally, 1964, blz. 171-211.

² Cuisenier, Jean (red.), *The family life cycle in European societies*, The Hague, Mouton, 1977. Aldous, Joan, *Family careers; developmental change in families*, New York, John Wiley & Sons, 1978.

³ Seebohm Rowntree, B., *Poverty; a study of town life*, London, 1906.

⁴ Glick, Paul C., 'The family life cycle', *American Sociological Review*, 1947, 14, blz. 164-174.

Glick, Paul C., 'The life cycle of the family', *Marriage and Family Living*, 1955, 17, blz. 3-9. Glick, Paul C., 'The family life cycle revisited', *Journal of Marriage and the Family*, 1977, 39, blz. 5-13.

⁵ Voor een overzicht van de geschiedenis van de ontwikkelings- of gezinsfase-benadering kan verwezen worden naar: Hill & Rodgers, 1964, op.cit. en naar:

Leeuwen, L. Th. van, *Het gezin als sociologisch studie-object; een historisch overzicht van de*

ontwikkeling van een sub-discipline, speciaal met het oog op de situatie in Nederland, Wageningen, 1976.

⁶ Voor een uitvoeriger beschouwing over de factoren, die het naar voren komen van ontwikkelingsstaken beïnvloeden zie Aldous, 1978, op.cit., hoofdstuk 5.

⁷ Aldous, 1978, op.cit., blz. 41, 42 en 108-110.

⁸ Een uitvoeriger behandeling van de begripvolle rol sequence, positional career en family career is te vinden Rodgers, 1962, op.cit. en Hill & Rodgers, 1964, op.cit.

⁹ Hill, Reuben, 'Social theory and family development' in Jean Cuisenier (red.), 1977, op.cit., blz. 9-38.

¹⁰ Buckley, Walter, *Sociology and modern systems theory*, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice Hall, 1967.

¹¹ Rodgers, Roy H., *Family interaction and transaction*, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice Hall, 1973.

¹² Duvall, op.cit., 1957 en Rodgers, op.cit., 1962.

¹³ Niphuis-Nell, M., *De gezinsfasen, Interim-rapporten Censuromografieën*, Amsterdam, SISWO, 1974, blz. 60.

¹⁴ Aldous, op.cit., 1978.

¹⁵ Niphuis-Nell, M., 1974, op.cit., blz. 11-20.

¹⁶ Aldous, op.cit., 1978, blz. 161-168 verwijst onder meer naar de volgende studies:

Blood, Robert O. and Donald M. Wolfe, *Husbands and wives*, Glencoe, Ill., Free Press, 1960.

Dyer, Everett D., 'Parenthood as crisis; a restudy', *Marriage and Family Living*, 1963, 25, blz. 196-201.

Russel, Candyce S., 'Transition to parenthood: problems and gratifications', *Journal of Marriage and the Family*, 1974, 36, blz. 244-303.

Feldman, Harold, 'The effects of children on the family', in Andrée Michel (red.), *Family issues of employed women in Europe and America*, Leiden, E. G. Brill, 1971, blz. 104-125.

¹⁷ Feldman, op.cit., 1971, blz. 120.

¹⁸ Aldous, op.cit., 1978, blz. 176.

¹⁹ Aldous, op.cit., 1978, blz. 194.

²⁰ Hill, Reuben, 'Decision making and the family life cycle', in Ethel Shanas en Gordon F. Streib, *Social structure and the family; generational relations*, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice Hall, 1965, blz. 113-139.

²¹ Trost, Jan, 'The family life cycle; a problematic concept', in Jean Cuisenier (red.), op.cit., 1977, blz. 467-482.

²² Aldous, op.cit., 1978.

²³ Desai, I. P. *Some aspects of the family in Mahuva, Baroda India*, Sadhana, Press, 1964.

Morioka, Kyomi, 'Life cycle patterns in Japan, China and the United States', *Journal of Marriage and the Family*, 29, August, blz. 595-606.

²⁴ Hill & Rodgers, op.cit., 1964.

laatste kind bestaan geen exacte gegevens. Voor het achterhalen van deze leeftijden moest dan ook een omweg gevolgd worden. De gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij de geboorte van hun eerste kind is berekend door twee jaar bij beider huwelijksleeftijden op te tellen. Deze twee jaar is gebaseerd op gegevens over het huwelijkscohort 1937 en komt overeen met de gemiddelde lengte van de periode tussen sluiting van het huwelijk en de geboorte van het eerste kind. Voor de berekening van de gemiddelde leeftijden van man en vrouw bij de geboorte van hun laatste kind is uitgegaan van het gemiddeld aantal kinderen. Aan de hand van de gegevens over het huwelijkscohort 1937 is nagegaan hoeveel tijd het realiseren van dit gemiddeld kindertal in beslag zou nemen. De lengte van deze periode is vervolgens weer opgeteld bij de gemiddelde huwelijksleeftijden van man en vrouw. Bij het vaststellen van het gemiddeld aantal kinderen is alleen rekening gehouden met de huwelijken waarin kinderen geboren zijn. Dit is gedaan door het gemiddeld aantal kinderen per 1000 gesloten huwelijken om te rekenen in het gemiddeld aantal kinderen per 1000 huwelijken waarin minstens één kind geboren was. Bij de berekening van de gemiddelde leeftijd van de ouders bij het uit huis gaan van hun eerste en laatste kind is ervan uitgegaan, dat het vertrek van deze kinderen samenvalt met het sluiten van een huwelijk. De gemiddelde leeftijd van de ouders op deze tijdstippen is gevonden door de gemiddelde huwelijksleeftijd van hun kinderen op te tellen bij de leeftijd van de ouders tijdens de geboorte van hun eerste en laatste kind. De gemiddelde huwelijksleeftijd van de kinderen is gevonden door het gemiddelde te nemen van de gemiddelde leeftijd van mannen en vrouwen bij eerste huwelijk. De leeftijd van de vrouw bij het overlijden van haar echtgenoot en het overeenkomstige cijfer voor de man zijn beide afgeleid uit de sterfte-tafels van het CBS. Uitgaande van de gemiddelde huwelijksleeftijden voor man en vrouw is met behulp van deze tafels berekend hoe lang het zou duren alvorens de helft van de huwelijken door het overlijden van één der partners zou zijn ontbonden. Het aldus gevonden getal is opgeteld bij de gemiddelde huwelijksleeftijden voor mannen en vrouwen. De leeftijd waarop de langstlevende echtgenoot overlijdt is eveneens aan de sterfte-tafels ontleend. Uitgaande van de gemiddelde huwelijksleeftijden van man en vrouw is nagegaan na hoeveel jaar de helft van de leden van deze beide leeftijdsgroepen zou zijn overleden. Deze getallen zijn vervolgens opgeteld bij de gemiddelde huwelijksleeftijden.

De hierboven genoemde gegevens zijn over een vrij lange periode beschikbaar. Dit maakt het mogelijk om na te gaan welke veranderingen het verloop van de gezinscyclus in de loop van de tijd te zien heeft gegeven. Bij het achterhalen van deze veranderingen in de lengte van de verschillende fasen van de gezinscyclus zijn twee methoden naast elkaar gebruikt: de longitudinale en de transversale methode. De longitudinale methode berust op het principe dat alle in één bepaald kalenderjaar of in één bepaalde periode geboren in de loop van de tijd gevolgd worden en dat wordt nagegaan op welke leeftijd de leden van zo'n geboortecohort trouwen, hun eerste kind krijgen enzovoort. Bij de transversale methode vormen de demografische gebeurtenissen in één bepaalde periode het vertrekpunt. Voor de berekening van een gegeven als de leeftijd van de vrouw bij het overlijden van haar echtgenoot worden bij het hanteren van deze methode de voor de betrokken periode geldende huwelijksleeftijden en sterfteskansen gebruikt. In een dergelijke werkwijze zit een onzuiver element. Overlijdenskansen, die vooral op huwelijken uit vroegere perioden van toepassing zijn, worden ook van toepassing verklaard op de huwelijken, die wel in de betrokken periode gesloten zijn. Een tweede bezwaar van de transversale methode is, dat wanneer de leeftijdsopbouw van de populatie in de vergeleken perioden belangrijke verschillen vertoont, dit tot vertekeningen in cijfers als de gemiddelde huwelijksleeftijd kan leiden. Zo kan een naar verhouding groot aantal 18- en 19-jarigen in een bepaalde periode tot een daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd leiden zonder dat er een verandering komt in het percentage huwenden in de verschillende leeftijdsgroepen. Door hun naar verhouding grote

aantal, zorgen deze 18- en 19-jarigen namelijk voor een relatief sterke toename van het aantal jong huwenden en daarmee voor een daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd. Deze beide bezwaren van de transversale methode gelden vooral wanneer men met sterk fluctuerende gegevens te maken heeft. Zoals hieronder zal blijken, is de verandering in de leeftijd waarop de verschillende fasen van de gezinscyclus bereikt worden, een geleidelijk verloopend proces. Voor het achterhalen van de trend in dit veranderingsproces kan de transversale methode zonder al te veel bezwaar gebruikt worden. Zeker wanneer om eventuele interpretatiefouten te voorkomen ook nog de longitudinale methode gehanteerd wordt. Het hanteren van de longitudinale methode houdt overigens wel in, dat alleen voor de oudere cohorten een volledig beeld van het doorlopen van de verschillende fasen van de gezinscyclus gegeven kan worden. Voor de jongere cohorten is alleen informatie beschikbaar over de fasen, die inmiddels afgesloten zijn. Verder bleek bij het verzamelen van de benodigde statistische gegevens, dat met de cohortenmethode minder ver in de tijd kon worden teruggaan dan met de gegevens per periode. Tenslotte bleek, dat de gegevens over de vruchtbaarheid niet per geboortecohort, maar per huwelijkscohort beschikbaar waren. Dit betekende dat er met behulp van de gegevens per huwelijkscohort schattingen gemaakt moesten worden van het kindertal per geboortecohort.

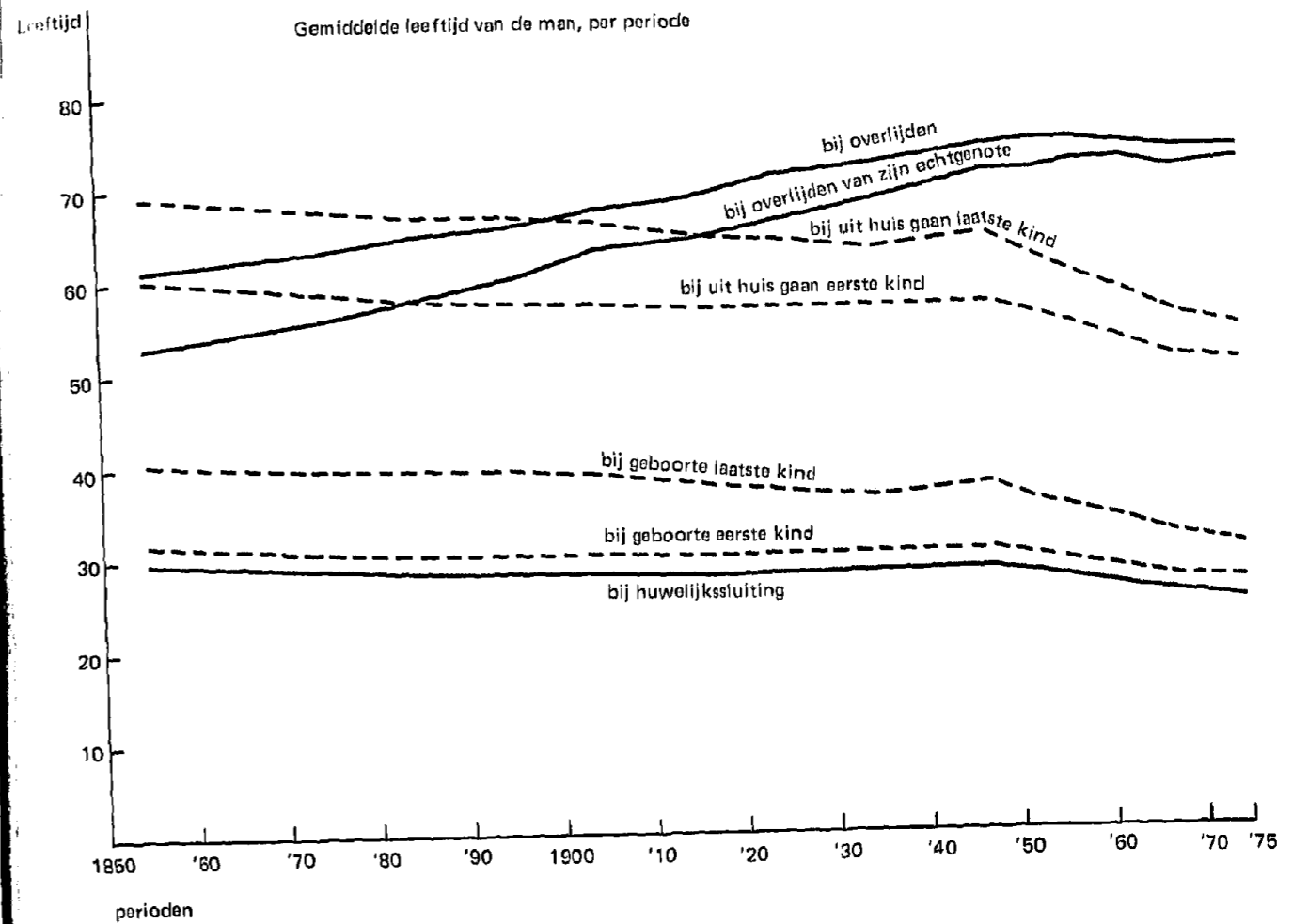
In tabel 1 (zie pag. 24) en de grafieken 1a en b is voor de periode 1850-1975 aangegeven op welke gemiddelde leeftijd mannen en vrouwen een aantal fasen van de gezinscyclus bereiken. Tabel 2 (zie pag. 27) en de grafieken 2a en b geven de overeenkomstige gegevens voor de geboortecohorten 1870-74 tot en met 1925-29. Voor een toelichting op de voor deze tabellen gemaakte berekeningen en de herkomst van de daarbij gebruikte gegevens wordt naar bijlage 1 verwezen. Uit de grafieken 1 en 2 blijkt, dat er een verandering is opgetreden in de lengte van de daar onderscheiden gezinsfasen. De eerste verandering, die geconstateerd moet worden, is de verkorting van de expansieve fase ofwel de periode waarin de kinderen geboren worden. Aangezien voor alle perioden en cohorten steeds met dezelfde intervallen tussen de geboorten gerekend is (namelijk die van het huwelijkscohort 1937), moet deze verschuiving geheel worden toegeschreven aan de afname van het aantal kinderen per gezin. Tussen de lengte van de expansieve fase en die van de fase waarin alle kinderen bij de ouders wonen bestaat een zekere samenhang. Het einde van de tweede stabiele fase valt samen met het uit huis gaan van het eerste kind, terwijl het begin met de geboorte van het laatste kind samenvalt. Zolang de daling van de huwelijksleeftijd van de kinderen achterblijft bij het tempo waarin de expansieve fase korter wordt, zal de lengte van de tweede stabiele fase toenemen bij een korter wordende expansieve fase. Zoals uit de grafieken 2a en b valt af te lezen is dit voor de geboortecohorten tot en met 1900-04 inderdaad het geval. Voor de jongere geboortecohorten valt door een snellere daling van de huwelijksleeftijd van de kinderen wel een korter worden van de tweede stabiele fase te constateren. De gegevens per periode, zoals die in de grafieken 1a en b te vinden zijn, leveren een minder duidelijk beeld op. Tot ongeveer 1900 blijkt de lengte van de tweede stabiele fase wat af te nemen, daarna treedt echter weer een geleidelijke toename op. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog ten slotte ondergaat de lengte van de tweede stabiele fase nauwelijks verandering. Omdat de lengte van de inkrimpingsfase via de huwelijksleeftijd van de kinderen rechtstreeks gekoppeld is aan die van de expansieve fase, is wat hiervoor over de lengte van de expansieve fase gezegd is ook op de lengte van de inkrimpingsfase van toepassing. De grafieken 1 en 2 laten dan ook beide zien dat de lengte van de inkrimpingsfase in de loop van de tijd geleidelijk is afgenomen. Ook nu weer moet deze ontwikkeling geheel aan het kleiner wordende aantal kinderen per gezin worden toegeschreven.

Tabel 1. Gemiddelde leeftijden van gehuwde mannen en vrouwen ten tijde van het begin, resp. einde van enkele gezinsfasen; per periode

Periodes	Huwelijksluiting te huwelijk		Geboorte eerste kind		Geboorte laatste kind		Uit huis gaan eerste kind		Uit huis gaan laatste kind		Overlijden van echtgeno(o)t(t)e (mediaan)		Overlijden van langstlevende echtgeno(o)t(t)e (gemiddelde)		Aantal jaren gethuwd
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	
1850-1859	29,6	28,0	31,6	30,0	40,4	38,8	60,4	58,8	69,2	67,7	53	51	61,3	61,4	23
1870-1879	28,7	27,1	30,7	29,1	39,6	38,0	58,6	57,0	67,5	65,9	56	54	63,3	63,3	27
1880-1889	28,2	26,5	30,2	28,5	39,4	37,7	57,6	55,9	66,8	65,1	58	56	64,6	65,1	30
1890-1899	28,2	26,4	30,2	28,4	39,4	37,6	57,5	55,7	66,7	64,9	60	58	65,5	66,2	32
1900-1909	28,1	26,3	30,1	28,3	38,8	37,0	57,3	55,5	66,0	64,2	63	61	67,4	68,1	35
1910-1919	27,8	26,0	29,8	28,0	37,6	35,8	56,7	54,9	64,5	62,7	64	62	68,4	68,7	36
1920-1929	27,9	25,9	29,9	27,9	36,8	34,8	56,8	54,8	63,7	61,7	66	64	70,7	70,6	38
1930-1939	28,0	25,6	30,0	27,6	36,1	33,7	56,8	54,4	62,9	60,5	68	66	71,8	72,0	40
1945-1949	28,1	25,5	30,1	27,5	37,5	34,9	56,9	54,3	64,3	61,7	71	69	73,7	74,7	43
1951-1955	27,4	24,9	29,4	26,9	35,5	33,0	55,6	53,1	61,7	59,2	71	69	74,1	75,9	44
1956-1960	26,7	24,0	28,7	26,0	34,4	31,7	54,1	51,4	59,8	57,1	72	69	74,1	76,8	45
1961-1965	25,9	23,3	27,9	25,3	33,3	30,7	52,5	49,9	57,9	55,3	72	69	73,6	77,6	46
1966-1970	25,0	22,8	27,0	24,8	31,7	29,5	50,9	48,7	55,6	53,4	71	69	73,2	77,9	46
1971-1975	24,6	22,3	26,9	24,6	30,6	28,3	50,4	48,1	54,1	51,8	72	69	73,2	78,5	47

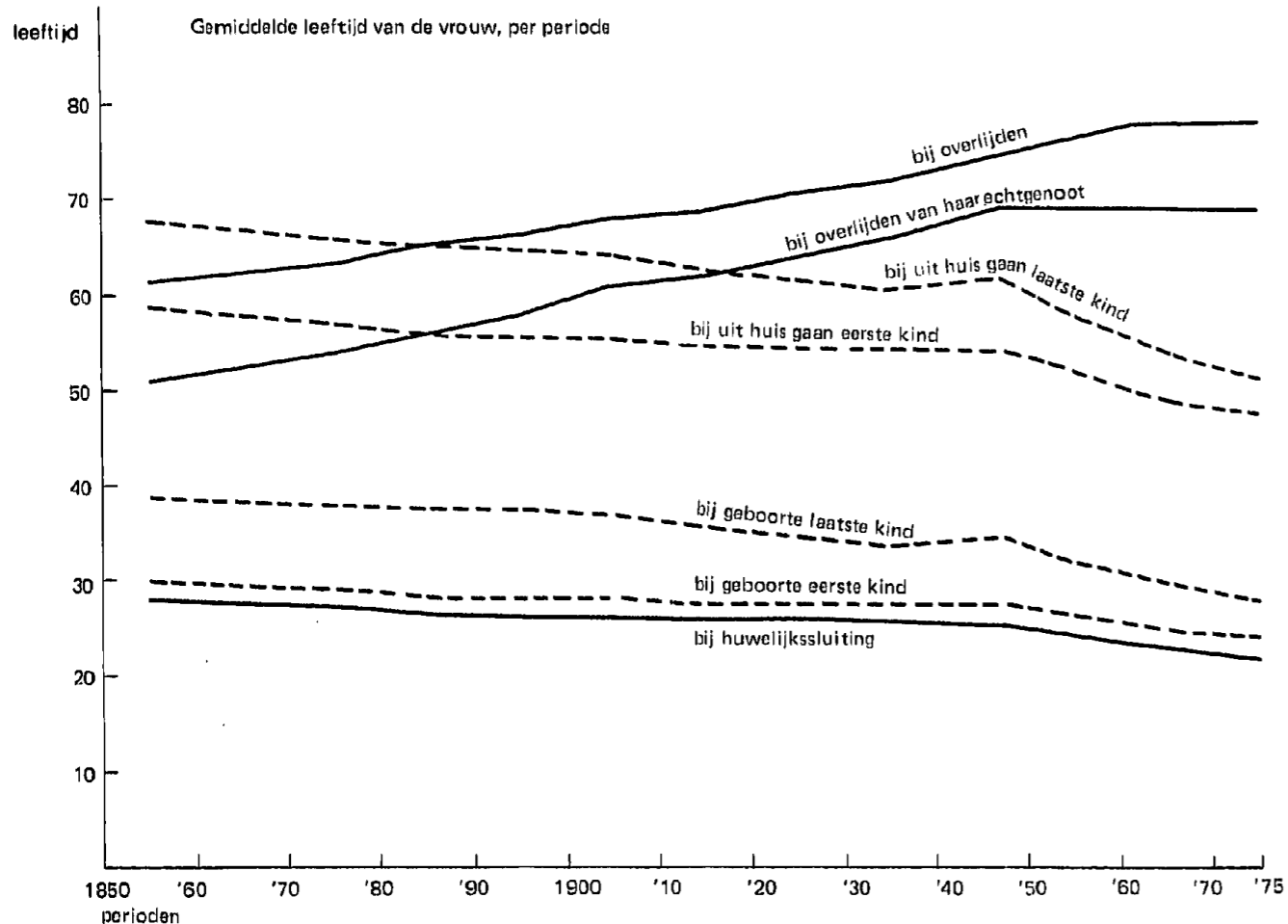
Bron: De berekeningen steunen op gegevens uit diverse C.B.S.-publicaties.

Grafiek 1a

Uit het verloop van de lijn, die de leeftijd van de ouders bij het uit huis gaan van het laatste kind aangeeft, valt af te lezen wat nu het gezamenlijke effect van de tot nu toe besproken ontwikkelingen is. Uit grafiek 1 blijkt, dat, op een enkele uitzondering na, sinds 1850 de gemiddelde leeftijd van de ouders bij het uit huis gaan van het laatste kind voortdurend gedaald is. De gegevens per geboortecohort in grafiek 2 geven een overeenkomstig beeld te zien. Dat ouders op steeds jongere leeftijd geen kinderen meer bij zich hebben wonen, moet, zoals uit het verloop van de lijnen in grafiek 1 en 2 blijkt, vooral aan het korter worden van de expansieve en de inkringsfase en daarmee hoofdzakelijk aan het kleiner worden van de gezinnen worden toegeschreven. Daarnaast speelt de ontwikkeling van de huwelijksleeftijd ook wel een rol, maar gezien het verloop van de lijnen in grafiek 2 is deze rol minder belangrijk. Uit de vergelijking van het verloop van de lijn voor de leeftijd van de ouders bij het uit huis gaan van hun laatste kind en het verloop van de lijn, die het begin van het huwelijk aangeeft, blijkt dat de ouders niet alleen jonger zijn wanneer hun laatste kind de deur uit gaat, maar ook dat ze op dat moment korter getrouwd zijn. Uit de grafieken 1 en 2 valt ook af te lezen, dat het niet altijd zo geweest is, dat beide ouders nog in leven zijn op het tijdstip dat hun laatste kind de deur uit gaat. Uit de gegevens in grafiek 1 blijkt het pas vanaf de periode 1920-29 in meer dan de helft van de gevallen voor te komen, dat beide ouders nog in leven zijn op het moment dat hun laatste kind de deur uit gaat. Gedurende een deel van de periode 1850-1920 is het zelfs zo, dat in meer dan de helft van de gevallen geen van beide ou-

Grafiek 1b

ders meer in leven zijn. In de jaren tussen 1890 en 1910 komt daar verandering in en is in minstens de helft van de gevallen één van beide ouders nog in leven bij het uit huis gaan van het laatste kind. De gegevens per geboortecohort gaan minder ver terug in de tijd. Alleen bij het oudste onderscheiden geboortecohort (1870-74) komt het voor, dat in meer dan de helft van de gevallen één van de ouders niet meer in leven is bij het uit huis gaan van het laatste kind. In de geboortecohorten vanaf 1875-79 maken in meer dan de helft van de gevallen beide ouders dit moment wel mee. Op basis van de leeftijdsgegevens over het eerste geboortecohort in deze nieuwe situatie kan geconcludeerd worden, dat het omstreeks 1940 is wanneer de leden van dit geboortecohort hun laatste kind de deur uit zien gaan. Bezien per geboortecohort valt de hier besproken omslag dus wat later in de tijd dan op basis van de gegevens per periode zou moeten worden aangenomen.

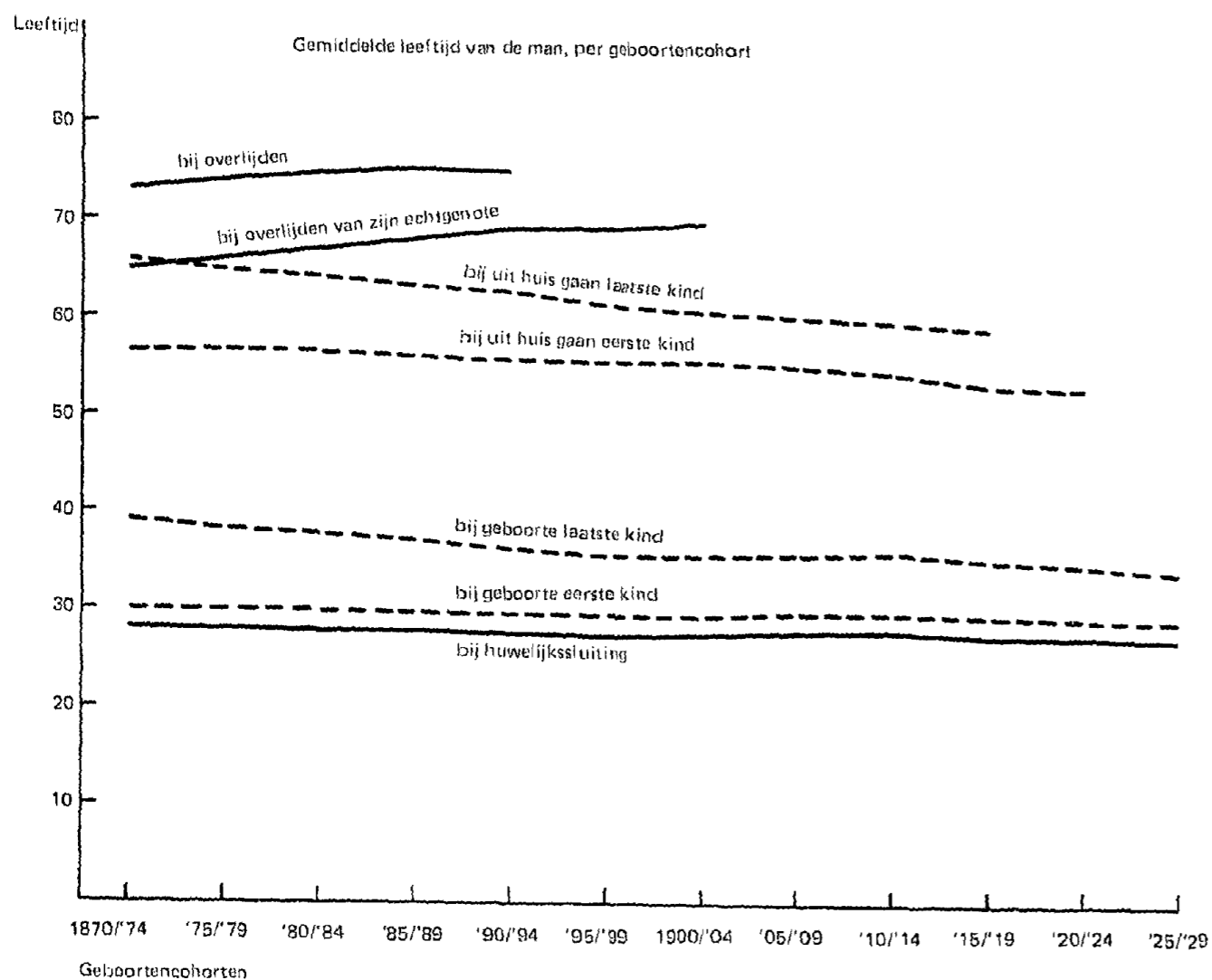
Welke benadering nu de beste bepaling van het tijdstip van deze omslag geeft, is niet zo belangrijk in dit verband. Van veel meer belang is het, dat de situatie, waarbij in meer dan de helft van de gevallen beide ouders het uit huis gaan van hun laatste kind meemaken, een betrekkelijk recent verschijnsel is. Deze ontwikkeling moet zowel worden toegeschreven aan de in de loop van de tijd sterk gestegen levensverwachting voor mannen en vrouwen als aan de vooral onder invloed van de kleiner geworden gezinnen opgetreden daling in de leeftijd van de ouders bij het vertrek van hun laatste kind. Het voorgaande betekent uiteraard ook, dat het uit huis gaan van het laatste kind in meer dan de helft van de gezinnen een kortere of langere periode in-

Tabel 2. Gemiddelde leeftijden van de gehuwde mannen en vrouwen ten tijde van het begin, resp. einde van enkele gezinsfasen; per geboortecohort

Geboortecohorten	Huwelijkssluiting te huwelijk		Geboorte eerste kind		Geboorte laatste kind		Uit huis gaan eerste kind		Uit huis gaan laatste kind		Overlijden van echtgeno(o)t(e) (mediaan)		Overlijden van langstlevende echtgeno(o)t(e) (mediaan)		Aantal jaren gehuwd
	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	M	V	
1870-1874	28,0	26,3	30,0	28,3	39,2	37,5	56,5	54,8	65,8	64,1	65	63	73,1	73,5	37
1875-1879	27,9	26,3	29,9	28,3	38,4	36,8	56,6	55,0	64,7	63,1	66	64	74,0	74,7	38
1880-1884	27,8	26,1	29,8	28,1	37,9	36,1	56,5	54,7	64,2	62,4	67	65	74,7	75,9	39
1885-1889	27,5	26,0	29,8	28,0	37,2	35,4	56,1	54,3	63,4	61,6	68	66	75,1	77,4	40
1890-1894	27,4	25,8	29,5	27,8	36,4	34,7	55,7	54,0	62,8	61,1	69	67	75,1	78,6	41
1895-1899	27,4	25,7	29,4	27,7	35,6	33,9	55,6	53,9	61,5	59,8	70	68	-	-	42
1900-1904	27,4	25,6	29,4	27,6	35,6	33,8	55,5	53,7	60,8	59,0	-	-	-	-	43
1905-1909	27,7	25,6	29,7	27,6	35,9	33,8	55,1	53,0	60,3	58,2	-	-	-	-	-
1910-1914	27,8	25,4	29,8	27,4	36,0	33,6	54,5	52,1	59,9	57,5	-	-	-	-	-
1915-1919	27,4	25,2	29,4	27,2	35,5	33,3	53,4	51,2	59,3	57,1	-	-	-	-	-
1920-1924	27,3	25,1	29,3	27,1	34,8	32,6	53,0	50,8	-	-	-	-	-	-	-
1925-1929	27,1	24,9	29,1	26,9	34,3	32,1	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Bron: De berekeningen steunen op gegevens uit diverse C.B.S.-publicaties.

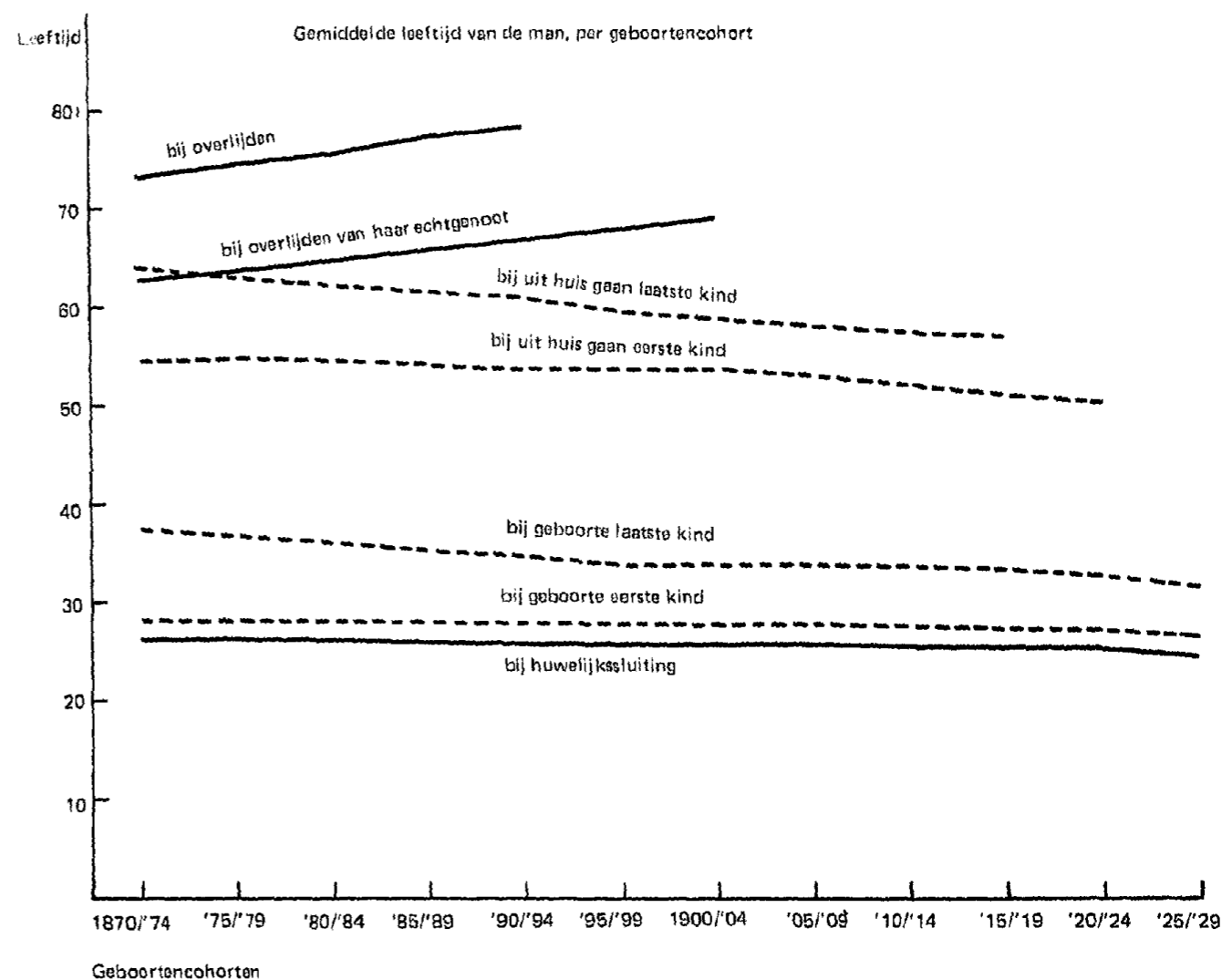
Grafiek 2a

luit, waarin beide ouders samen overblijven. Zoals het uit de grafieken 1 en 2 blijkt, is de lengte van deze periode (ook wel derde stabiele fase of empty nest fase genoemd) in de loop van de tijd duidelijk toegenomen. Omdat de huwelijksleeftijd in de jaren na de Tweede Wereldoorlog nogal scherp gedaald is, zijn de gegevens per periode niet zo'n geschikt uitgangspunt voor het aangeven van de lengte van de derde stabiele fase. Door de bij de analyse per periode gevolgde werkwijze heeft de na-oorlogse daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd namelijk een dubbel effect op de leeftijd van de ouders bij het uit huis gaan van hun kinderen. In werkelijkheid is dit effect geringer omdat de ouders in een eerdere periode trouwden. Voor de gegevens per geboortecohort gelden deze bezwaren niet. Voor de twee meest recente cohorten waarover gegevens bekend zijn (1895-99 en 1900-04) bedraagt voor de mannen de lengte van deze fase respectievelijk 7,5 en 9,2 jaar. Voor de vrouwen uit deze beide cohorten gaat het om respectievelijk 9,2 en 10,0 jaar.

Tenslotte volgen nog enkele opmerkingen over de laatste hier onderscheiden fase, die van het weduwschap. Uit de gegevens per geboortecohort blijkt, dat de leeftijd waarop deze fase aanbreekt zowel voor mannen als vrouwen gestegen is. Tot aan de Tweede Wereldoorlog geven de cijfers per

Grafiek 2b

periode een zelfde beeld te zien. Na de Tweede Wereldoorlog blijkt er - be- zien per periode - nauwelijks verandering te zijn opgetreden in de leeftijd waarop mannen en vrouwen door het overlijden van hun huwelijkspartner alleen achterblijven. Dit laatste geldt vooral voor de leeftijd waarop vrouwen hun echtgenoot verliezen. Uit een vergelijking van curves voor mannen en vrouwen in de grafieken 1 en 2 blijkt, dat de fase van het weduwschap voor de vrouw eerder aanbreekt dan voor de man. Dit over de hele lijnie bestaande verschil moet zowel worden toegeschreven aan het feit, dat de sterfte-kansen voor mannen minder gunstig zijn dan voor vrouwen, als aan leeftijdsverschil tussen man en vrouw bij huwelijksluiting. Dit verschil in sterfte-kansen leidt er ook toe, dat vrouwen vaker alleen achterblijven dan mannen en dat de fase van het weduwschap voor de vrouwen over het algemeen langer is. Dit laatste valt zowel uit grafiek 1 als grafiek 2 af te lezen. Ten slotte moet geconstateerd worden, dat de lengte van de fase van het weduwschap in de loop van de tijd veranderd is. Uit de gegevens per periode blijkt dat deze fase voor mannen korter geworden is. De gegevens per geboortecohort geven een zelfde beeld te zien. Voor de twee meest recente cohorten, waarvoor dit gegeven bekend is (1885-89 en 1890-94), bedraagt de lengte van deze fase respectievelijk 7,1 en 6,1 jaar. Voor vrouwen blijkt de

lengte van de fase van het weduwschap gedurende lange tijd ook alleen maar korter geworden te zijn. Vanaf 1950 komt daar verandering in. Uit de gegevens per periode blijkt, dat vanaf 1950 de lengte van de fase van het weduwschap is toegenomen. Deze laatste ontwikkeling valt ook uit de gegevens per geboortecohort af te lezen. Voor de twee meest recente cohorten bedraagt de lengte van de fase van het weduwschap voor de vrouw respectievelijk 11,4 en 11,6 jaar. De gelijktijdige verlenging van de fase van het weduwschap voor de vrouw en de verkorting van deze fase voor de man moet worden toegeschreven aan het feit, dat de sterftekansen voor mannen zich wat minder gunstig ontwikkeld hebben dan die voor vrouwen.

Een belangrijke vraag in dit verband is, welke ontwikkeling de lengte van de verschillende fasen van de gezinscyclus in de toekomst te zien zal geven. Uit de gegevens in tabel 1 blijkt, dat in de jaren na de Tweede Wereldoorlog de gemiddelde huwelijksleeftijd aanzienlijk is gedaald. In tabel 2, waar de gegevens per geboortecohort zijn opgenomen, is deze daling nog niet volledig tot uitdrukking gekomen. In onderstaand staatje is voor de meest recente jaren de ontwikkeling van de gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk weergegeven.

	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Man	25,9	25,7	25,4	25,1	24,9	24,7	24,7
Vrouw	23,3	23,1	22,9	22,7	22,5	22,6	22,5

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Man	24,6	24,6	24,5	24,6	24,6	24,6	24,9
Vrouw	22,5	22,4	22,2	22,3	22,3	22,3	22,4

Bron: C.B.S.-Maandstatistiek Bevolking en Volksgezondheid, Jaaroverzicht voor 1977, 1978, jrg. 26.

Uit dit staatje blijkt, dat voor mannen de na-oorlogse daling van de huwelijksleeftijd zich tot 1970 voortzet. Vanaf 1970 treedt er nauwelijks verandering op. In 1977 is de gemiddelde huwelijksleeftijd voor mannen ten opzichte van het voorafgaande jaar zelfs iets toegenomen. Ook voor de vrouwen blijkt er een eind gekomen te zijn aan de na-oorlogse daling van de huwelijksleeftijd. Tot 1968 geven de cijfers een duidelijke daling te zien. Vanaf 1968 tot 1971 blijkt de gemiddelde huwelijksleeftijd nauwelijks meer te veranderen. Tussen 1971 en 1973 treedt weer een kleine daling op, waarna weer een aantal jaren met een constante huwelijksleeftijd optreedt. Tenslotte geeft – evenals bij de mannen – 1977 een kleine stijging van de gemiddelde huwelijksleeftijd te zien. Dat er tegen het begin van de jaren 70 een eind komt aan de snelle na-oorlogse daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd hangt voor een belangrijk deel samen met de andere betekenis, die men in de Nederlandse samenleving sinds de tweede helft van de jaren 60 aan het huwelijk is gaan hechten. Door veranderde opvattingen en gedragingen op het gebied van de voorechtelijke seksualiteit heeft het huwelijk zijn betekenis als toegang tot een duurzame seksuele relatie voor een belangrijk deel verloren. Ook kan worden aangenomen, dat het huwelijk als middel om zelfstandigheid ten opzichte van de eigen ouders te bereiken aan betekenis heeft ingeboet. Het als ongehuwde het ouderlijk huis verlaten en een eigen huishouden gaan voeren is een alternatief, dat binnen het bereik van meer jongeren gekomen is. Voorts moet ook rekening gehouden worden met de toegenomen belangstelling voor het ongehuwd samenwonen als alternatief voor, of als prélude op, het huwelijk. Tenslotte moet in dit verband gewezen worden op de invloed van het feminisme, dat sinds het eind van de jaren 60 nieuwe impulsen geeft aan het denken over mannen- en vrouwenrollen. Huwelijk en ouderschap met de daarbij behorende en moeilijk te vermijden traditionele

aanspraken op de vrouw hebben onder invloed van het feminisme aan aantrekkelijkheid ingeboet. Langer ongehuwd blijven in verband met een beroeps carrière en het eventueel aangaan van een samenwoningsrelatie zullen voor veel vrouwen een aantrekkelijker alternatief zijn geworden. Het is te verwachten, dat de zojuist opgesomde veranderingen in het denken over het huwelijk en de alternatieven daarvoor in de komende jaren de huwelijksluiting zullen blijven beïnvloeden. Een verdere daling van de huwelijksleeftijd zit er voorlopig dan ook niet in. Eerder zal met een stijging van de gemiddelde huwelijksleeftijd rekening gehouden moeten worden. Deze tendens zal nog versterkt worden door de minder gunstige economische vooruitzichten van dit moment. Naar schatting zal deze stijging ten opzichte van de periode 1971-75 niet meer dan 1 à 1½ jaar bedragen.

Zowel in tabel 1 als in tabel 2 is de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk op 2 jaar gesteld. Dit cijfer is ontleend aan het huwelijkscohort 1937. Alleen voor de periode 1971-75 is in tabel 1 een uitzondering gemaakt. De lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk is daar op 2,3 jaar gesteld. In onderstaand staatje is voor een aantal kalenderjaren de gemiddelde lengte van het eerste, tweede en derde geboorteninterval weergegeven.

	Gemiddeld tijdsverloop in jaren tussen:		
	huwelijk en geb. 1e kind	geb. 1e en 2e kind	geb. 2e en 3e kind
1967	1,9	2,9	3,6
1968	1,9	2,8	3,6
1969	1,9	2,9	3,6
1970	2,0	2,9	3,7
1971	2,1	2,9	3,7
1972	2,2	3,0	3,8
1973	2,4	3,0	3,8
1974	2,6	3,0	3,8
1975	2,8	3,0	3,8
1976	2,9	3,0	3,8
1977	3,1	3,0	3,9

Bron: CBS, Maandstatistiek Bevolking en Volksgezondheid, Jaaroverzicht 1977, 1978, jrg. 26.

Uit bovenstaand staatje blijkt, dat het gemiddeld tijdsverloop tussen de geboorte van het eerste en tweede kind en dat tussen de geboorte van het tweede en derde kind in de loop van de periode 1967-77 nauwelijks veranderd is. De lengte van de periode tussen de sluiting van het huwelijk en de geboorte van het eerste kind blijkt sinds 1968 aanzienlijk te zijn toegenomen. Voor een deel zal dit moeten worden toegeschreven aan de sterke afname van het deel zal dit moeten worden toegeschreven aan de sterke afname van het percentage gedwongen huwelijken. (Het percentage huwelijken, waar binnen de eerste zes maanden na huwelijksluiting een kind geboren wordt, blijkt in de loop van de periode 1969-77 te zijn gedaald van 17,0 tot 6,9%.) Daarnaast zal ook de verandering in de leeftijdsopbouw van de populatie kinderloze echtparen onder invloed van de stagnatie in de daling van de huwelijksleeftijd een rol spelen. Naar alle waarschijnlijkheid zal echter de toename van de lengte van het eerste geboorteninterval vooral moeten worden toegeschreven aan de bewuste keuze om de geboorte van het eerste kind uit te stellen. Onder invloed van de sinds het begin van de jaren 60 sterk veranderde opvattingen over beroepsarbeid door gehuwde vrouwen zijn steeds meer vrouwen na hun huwelijk buitenshuis blijven werken. Voorts zijn de immateriële en materiële voordelen van deze situatie voor meer vrouwen aanleiding geweest de geboorte van het eerste kind nog wat uit te stellen. Het nemen van een dergelijke beslissing zal ongetwijfeld vereenvoudigd zijn door de veranderingen, die er sinds het eind van de jaren 60 zijn opgetreden

in het denken over vrijwillige kinderloosheid. Of de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk nog veel groter zal worden dan in 1977 het geval was, valt nog te bezien. Veel zal afhangen van de aantrekkelijkheid, die het huwelijk voor jonge vrouwen met een beroep zal hebben. Zojuist is al de verwachting uitgesproken, dat een toenemend deel van deze vrouwen voorlopig van het sluiten van een huwelijk zal afzien en in een deel van de gevallen de voorkeur zal geven aan het aangaan van een samenwoningsrelatie. Gezien de grotere maatschappelijke acceptatie van dit samenwonen en andere daaraan verwante relatie-typen, zal vooral met het oog op het ouderschap een huwelijk worden gesloten. Dit zal over het algemeen tot een korte kinderloze periode aan het begin van het huwelijk leiden. Daarnaast zal nog een omvangrijke groep vrouwen wel wat later trouwen, dan tot nu toe het geval was, en vervolgens in verband met haar beroep de geboorte van het eerste kind nog wat uitstellen. Dit houdt in, dat de toename van de lengte van het eerste geboorteninterval nog even zal doorgaan, maar dat op de wat langere termijn huwelijksluiting met het oog op een zich aankondigend of gewenst ouderschap weer voor een daling zal zorgen. Naar schatting zal de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk zich voor de komende tijd tussen 3 en 3,5 jaar bewegen. Ten opzichte van de periode 1971-75 betekent dit een verlenging van 0,7-1,2 jaar.

Aangezien er geen redenen zijn om een verandering in de gemiddelde lengte van het tweede en eventuele volgende geboortenintervallen te verwachten, zal de lengte van de expansieve fase vooral afhankelijk zijn van het aantal kinderen dat geboren wordt. In tabel 1 is voor de periode 1971-75 van een gemiddelde van 2,29 kinderen per gezin uitgegaan. Dit gemiddelde heeft alleen betrekking op gezinnen, waarbinnen één of meer kinderen geboren worden. Wanneer ook met kinderloze echtparen rekening gehouden wordt, bedraagt dit gemiddelde 1,65. In de jaren 1976 en 1977 heeft het aantal geboorten per 1000 huwende vrouwen beneden de 50 jaar respectievelijk 1572,2 en 1566,6 bedragen. In deze jaren bleef respectievelijk 28,9 en 29,3% van de gesloten huwelijken kinderloos. Wanneer alleen rekening gehouden wordt met huwelijken, waarbinnen wel kinderen geboren worden, dan heeft in 1976 en 1977 het gemiddeld aantal kinderen respectievelijk 2,22 en 2,21 bedragen. Naar het zich laat aanzien, zal dit gemiddelde in de komende jaren nauwelijks dalen. Een waarde van 2,1 à 2,0 moet wel als de uiterste ondergrens beschouwd worden. Dit betekent, dat ten opzichte van de periode 1971-75 in huwelijken met één of meer kinderen de gemiddelde gezinsgrootte met 0,19 à 0,29 zal teruglopen. Uitgaande van een gemiddelde lengte van het derde geboorteninterval van 3,9 jaar, betekent dit een bekorting van de expansieve fase met 0,7 tot 1,1 jaar.

Voor de bepaling van het tijdstip waarop de kinderen het ouderlijk huis verlaten, is de gemiddelde huwelijksleeftijd van mannen en vrouwen gehanteerd. Zojuist is er al op gewezen, dat deze leeftijd ten opzichte van de periode 1971-75 met 1 à 1½ jaar zal stijgen. Ter verklaring van deze stijging is er op gewezen, dat meer jongeren als ongehuwde het ouderlijk huis verlaten om een eigen huishouding te voeren en dat een deel van deze jongeren als alternatief voor, of als prélude op het huwelijk een samenwoningsrelatie zal aangaan. Deze verwachte ontwikkeling maakt de huwelijksleeftijd niet langer geschikt als maatstaf voor het tijdstip waarop jongeren het ouderlijk huis verlaten. Exacte en met een zekere regelmaat gepubliceerde gegevens over dit uit huis gaan zijn er echter niet. Met behulp van onderstaand staatje kan echter wel bij benadering worden aangegeven welke correctie er op de gemiddelde huwelijksleeftijd zou moeten worden toegepast. Op basis van gegevens uit de Volkstelling 1971 is voor 20-25 jarige mannen en vrouwen aangegeven welke positie ze ten opzichte van hun gezin van herkomst innemen.

	Mannen			Vrouwen		
	ongehuwd en:		geh. of gehuwd geweest	ongehuwd en:		geh. of gehuwd geweest
	bij ouders	niet bij ouders		bij ouders	niet bij ouders	
20 jaar	84,0	9,1	6,8	64,4	9,4	26,3
21 jaar	76,5	10,3	13,1	48,2	10,8	41,1
22 jaar	64,3	11,8	24,0	33,5	10,7	55,8
23 jaar	50,4	11,8	37,8	23,1	9,4	67,5
24 jaar	38,1	10,4	51,5	15,7	8,1	76,3
25 jaar	27,5	9,5	63,0	10,5	6,3	83,3

Van de 24-jarige mannen blijkt al iets meer dan 50% gehuwd te zijn of een huwelijk achter de rug te hebben. De leeftijd, waarop de helft van de mannen niet meer als ongehuwde bij eigen ouders woont, ligt ongeveer een jaar lager. Van de 23-jarige mannen woont, op een kleine fractie na, de helft al niet meer thuis. Bij de vrouwen bestaat een overeenkomstig verschil. Van de 21-jarigen woont meer dan de helft niet meer thuis terwijl het percentage gehuwden of gehuwd geweest zijnden pas voor de 22-jarigen voor het eerst boven de 50% komt. Bij het bepalen van het tijdstip van uit huis gaan van jongeren moet voor de jaren rond 1971 dus een correctie van ongeveer één jaar op de gemiddelde huwelijksleeftijd worden toegepast. Volgens recente persberichten over het Woningbehoefteonderzoek 1977 is sinds de Volkstelling het aantal ongehuwde en niet meer bij hun ouders wonende jongeren aanzienlijk toegenomen. Dit betekent, dat het verschil tussen de huwelijksleeftijd en de gemiddelde leeftijd bij het verlaten van het ouderlijk huis ook is toegenomen. Aangezien exacte cijfers op dit moment nog ontbreken kan hier alleen maar een schatting gegeven worden voor de gemiddelde leeftijd waarop jongeren hun ouderlijk huis verlaten. Naar schatting zal deze leeftijd nu een ½ jaar lager zijn dan in 1971 en kan in de komende tijd nog een daling van een ½ jaar verwacht worden.

Het voorgaande samenvattend kunnen ten opzichte van de periode 1971-75 de volgende veranderingen verwacht worden:

1. Een stijging van de gemiddelde huwelijksleeftijd voor mannen en vrouwen met 1-1½ jaar.
2. Een verlenging van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk met 0,7-1,2 jaar, waardoor deze niet 2,3 maar 3-3,5 jaar zal bedragen.
3. Wanneer alleen gelet wordt op huwelijken, waarin kinderen geboren worden, valt nog slechts een geringe teruggang in het gemiddeld aantal kinderen te verwachten. Onder invloed daarvan zal de periode tussen de geboorte van het eerste en het laatste kind 0,7-1,1 jaar korter worden. Het effect van de verlenging van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk wordt daardoor zo ongeveer gecompenseerd.
4. In de periode 1971-75 was het gemiddelde voor de huwelijksleeftijd van mannen en vrouwen 23,5 jaar. Zojuist is gebleken, dat de gemiddelde leeftijd van kinderen bij het verlaten van hun ouderlijk huis één jaar lager ligt en dus op 22,5 gesteld moet worden. Voor de toekomst is een verdere daling van deze leeftijd te verwachten tot 21,5 à 22 jaar.

Op de toekomstige ontwikkeling in de sterfte van mannen en vrouwen is nog niet ingegaan. Te verwachten is, dat de gemiddelde levensduur voor mannen een lichte daling zal ondergaan en die voor de vrouwen een lichte stijging. Deze veranderingen zullen echter tot enkele tienden van jaren beperkt blijven en dus nauwelijks tot belangrijke verschuivingen in de gezinscyclus aanleiding geven. Bij het onderstaand overzicht zullen deze dan ook buiten beschouwing gelaten worden.

Gemiddelde leeftijd van de vrouw bij het bereiken van een aantal belangrijke fasen van de gezinscyclus

	Periode 1971-1975	Toekomstige ontwikkeling		Geboorten- cohort 1915-19
		bij min. verand.	bij max. verand.	
Sluiting huw.	22,3	23,3	23,8	25,2
Geb. 1e kind	24,6	26,3	27,3	27,2
Geb. laatste kind	28,3	29,3	29,8	33,3
Uit huis gaan oudste kind ¹	47,1	48,3	48,8	50,2
Uit huis gaan jongste kind ¹	50,8	51,3	51,3	56,1
Overlijden echt- genoot	69,0	69,0	69,0	69,0
Overlijden vrouw	78,5	78,5	78,5	78,5
Huwelijksduur bij overl. man	46,7	46,7	46,2	43,8
Aant. huw. jaren met kinderen thuis	26,2	25,0	24,0	29,9
Aant. huw. jaren zonder kind. thuis	20,5	20,7	21,2	13,9

¹ Leeftijden bij uit huis gaan van kinderen zijn niet op de huwelijksleeftijd gebaseerd maar op schattingen voor het feitelijke tijdstip van uit huis gaan.

Uit bovenstaand overzicht blijkt, dat de cijfers voor de periode 1971-75 niet zonder meer als toekomstperspectief voor de op dit moment huwende of in het recente verleden gehuwde geboortecohorten gehanteerd kunnen worden. De voor de toekomst verwachte ontwikkeling houdt op een aantal punten een ombuiging in van de trend uit het verleden. De stijging in de huwelijksleeftijd en de relatief geringe veranderingen in de sterfte betekenen, dat er met een teruggang in de gemiddelde huwelijksduur rekening gehouden moet worden. Van de 46,7 huwelijksjaren, die op grond van de cijfers over 1971-75 verwacht kunnen worden, gaat in de toekomst 1 à 1½ jaar af. De al langer waarneembare afname van het aantal huwelijksjaren, dat ouders kinderen bij zich hebben wonen, zal in de komende decennia nog doorgaan. In plaats van de voor 1971-75 berekende 26,2 jaar moet nu rekening gehouden worden met 24 à 25 jaar. Voor een deel moet dit worden toegeschreven aan het nog iets verder teruglopen van de gemiddelde gezinsgrootte, daarnaast echter ook aan het eerder uit huis gaan van de kinderen. De verdere daling in de leeftijd waarop kinderen de deur uit gaan kan niet meer aan de huwelijksleeftijd worden toegeschreven. De rol daarvan is overgenomen door de stijging van het aantal jongeren, dat als ongehuwde het ouderlijk huis verlaat om elders een eigen huishouden te voeren. De verwachte afname in het aantal jaren, dat er kinderen thuis wonen, is zelfs zo groot, dat ondanks een kortere huwelijksduur het aantal 'kinderloze' jaren nog iets toeneemt. Dit betekent, dat de al langer bestaande trend van de toename in het aantal kinderloze huwelijksjaren nog iets doorzet. De verdeling van deze jaren over het huwelijk is echter veranderd. In vergelijking met de jaren 60 valt een groter deel ervan aan het begin van het huwelijk. De omvang van deze verschuiving is zodanig, dat er zelfs een lichte afname van het aantal kinderloze jaren aan het eind van het huwelijk verwacht mag worden. Dit betekent een ombuiging van de trend van de afgelopen decennia, die juist een toename inhield.

Het is de moeite waard even stil te staan bij de vraag of het hier inderdaad om een duurzame ombuiging gaat. Te meer, omdat er zojuist al op gewezen is dat op iets langere termijn de lengte van het eerste geboorteninterval weer zal gaan afnemen. Een dergelijke afname zal optreden wanneer een groter deel van de jongeren voor het aangaan van een duurzame relatie niet

langer de voorkeur geeft aan het huwelijk, maar juist kiest voor het ongehuwd samenwonen gevolgd door een eventueel huwelijk met het oog op de komst van kinderen. Gezien de grotere maatschappelijke acceptatie van het ongehuwd samenwonen en gezien de maatregelen, die genomen zijn of genomen zullen worden, om de nadelen van deze samenlevingsvorm weg te nemen, moet met een dergelijke ontwikkeling serieus rekening gehouden worden. Het is goed denkbaar, dat een belangrijk deel van de huwelijken, die nu lange eerste geboortenintervallen hebben, het resultaat zijn van een overgangssituatie waarin men wel een duurzame relatie wenst maar voorlopig nog geen kinderen, terwijl men om ideële of praktische motieven een huwelijk boven ongehuwd samenwonen verkiest. Het verlaten van dit patroon en het kiezen voor ongehuwd samenwonen gevolgd door een huwelijk met het oog op de komst van kinderen zal wel tot een korter eerste geboorteninterval leiden, maar naar het zich laat aanzien niet tot een daling in de leeftijd, waarop de vrouw haar eerste kind krijgt. Gezien de meer en meer gevoelde spanningsverhouding tussen persoonlijke ontplooiing voor man en vrouw enerzijds en het ouderschap anderzijds ligt een verdere stijging van de leeftijd, waarop de vrouw haar eerste kind krijgt, zelfs meer voor de hand.

Een dergelijke stijging zal bij het gelijk blijven van de overige omstandigheden leiden tot een afname van het aantal kinderloze jaren aan het eind van het huwelijk. Van de andere kant moet echter ook rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat de hier gehanteerde schatting voor de gemiddelde leeftijd, waarop jongeren in de toekomst het ouderlijk gezin zullen verlaten, wat aan de hoge kant is. In plaats van de geschatte leeftijd van 21,5 à 22 jaar zouden best lagere waarden gerealiseerd kunnen worden. Door het ontbreken van longitudinale gegevens is het echter moeilijk om op dit punt tot meer exacte uitspraken te komen. Wel is duidelijk, dat de stijging in de leeftijd, waarop de vrouw haar eerste kind krijgt, en de daling in de leeftijd, waarop kinderen de deur uit gaan, een tegenovergesteld effect op de lengte van de kinderloze periode aan het eind van het huwelijk zullen hebben. Dit laatste is voldoende reden om vooralsnog aan te nemen, dat de hier gehanteerde schatting voor de lengte van de kinderloze periode aan het eind van het huwelijk eerder een maximum dan een minimum aangeeft.

Hoewel voor de komende decennia met een zekere discontinuïteit ten opzichte van het verleden rekening gehouden moet worden, zijn de veranderingen ook weer niet zo groot, dat ten opzichte van het recente verleden een heel ander beeld ontstaat. Dit blijkt wel uit een vergelijking met de cijfers voor het geboortecohort 1915-19. De vrouwen, die tot dit cohort behoren, hebben blijkens de cijfers in bovenstaand overzicht hun laatste kind in het begin van de jaren 70 de deur uit zien gaan en zijn daarmee dus in de zogenaamde empty nest fase terechtgekomen. Vergeleken met dit cohort zal in de toekomst de gemiddelde huwelijksduur nog iets toenemen, namelijk van ongeveer 43,8 jaar naar 45,2 à 45,7 jaar. De grootste verandering treedt op in de verhouding tussen het aantal jaren, dat de ouders wel en geen kinderen bij zich hebben wonen. Dit aantal loopt in vergelijking met het cohort 1915-19 terug van 29,9 jaar naar 24 à 25 jaar. Het aantal jaren zonder kinderen neemt daarentegen toe van 13,9 naar 20,7 à 21,2. Ook de verdeling van deze kinderloze jaren over het huwelijk verandert. Van de kinderloze jaren van het cohort 1915-19 vielen er 2 aan het begin van het huwelijk terwijl er 11,9 aan het eind vallen. In de toekomst zullen 3 à 3,5 van deze jaren aan het begin van het huwelijk vallen en 17,7 jaar aan het eind. Van deze 17,7 jaar zal, wanneer van een leeftijdsverschil tussen man en vrouw van 2,3 jaar uitgegaan wordt, 11,4 jaar vóór de pensionering van de man vallen. Voor het geboortecohort 1915-19 zullen van de 11,9 kinderloze jaren aan het eind van het huwelijk er 6,6 vóór de pensionering van de man vallen. Bij de zojuist genoemde getallen is uitgegaan van een pensionering op 65-jarige leeftijd.

De gevolgen van deze verschuivingen in de gezinscyclus zullen op verschillende niveaus zichtbaar worden. Eén van deze niveaus is de samenstelling van huishoudens. Wat de ééngzinshuishoudens betreft, zal rekening

gehouden moeten worden met een afname van het aandeel van de gezinnen met kinderen in het totaal aantal huishoudens. Het aandeel van het aantal echtparen, dat geen kinderen bij zich heeft wonen, zal daarentegen toenemen. Deze toename zal zowel voor rekening komen van jonge (nog?) kinderloze echtparen als voor rekening van echtparen, waarvan de kinderen inmiddels alweer de deur uit zijn. Voorts zal rekening gehouden moeten worden met een toename van het aantal ongehuwde en niet meer bij hun ouders wonende jongeren. In termen van huishoudenssamenstelling zal deze ontwikkeling bijdragen aan de toename van het aantal alleenstaanden. Daarnaast zal een deel van deze ongehuwde jongeren in niet-gezinshuishoudens terecht komen. De meest voorkomende vorm daarbinnen zal ongetwijfeld het ongehuwd samenwonende paar zijn, daarnaast kan echter ook aan vormen als woongroep gedacht worden. Ten slotte nog een, na het voorgaande wellicht overbodige opmerking over ontwikkelingen binnen de groep gezinnen met thuiswonende kinderen. Door de toename van het aantal jongeren, dat het ouderlijk huis al als ongehuwde verlaat, zal het aandeel van de gezinnen met oudere en over het algemeen werkende kinderen afnemen. Gezinnen met kinderen zullen in toenemende mate bestaan uit ouders en hun jongere, meestal nog dagonderwijs volgende kinderen. De hier geschetste ontwikkeling in de samenstelling van huishoudens zal onder meer tot belangrijke veranderingen op het gebied van consumptieve bestedingen, woonwensen en vrije tijdsbesteding leiden.

Ook op het niveau van het individu en zijn gezin hebben de veranderingen in het verloop van de gezinscyclus consequenties. Bij het opsommen van deze consequenties zal begonnen worden met de weg waarlangs jongeren een zelfstandige positie ten opzichte van hun ouders bereiken. Het overgrote deel van de jongeren volgde en volgt nog steeds de volgende weg bij dit proces: eerst als schoolgaande en later als werkende bij de eigen ouders wonen en daarna in verband met de sluiting van een van huwelijk het ouderlijk huis verlaten. Naast deze laatste stap is nu voor meer jongeren de mogelijkheid reëel geworden om ook als ongehuwde het ouderlijk huis te verlaten en een eigen huishouden op te zetten. Bezien tegen de achtergrond van de in principe spanningsvolle verhouding tussen ouders en hun naar zelfstandigheid strevende oudere kinderen is dit een belangrijke ontwikkeling. De mogelijkheid om op kamers te gaan wonen betekent niet alleen een vergroting van de keuzemogelijkheden voor jongeren, maar zal ook van invloed zijn op de manier waarop ouders en thuiswonende jongeren met elkaar over bewegingsvrijheid discussiëren en onderhandelen. Bezien vanuit het individuele ontwikkelingsproces betekent de mogelijkheid om als ongehuwde het ouderlijk huis te verlaten de toevoeging van een nieuwe fase. Vroeger hield het sluiten van het huwelijk in dat tegelijkertijd de volgende stappen gezet werden: zelfstandigheid ten opzichte van de ouders; het vestigen van een eigen huishouden; het aangaan van een als duurzaam bedoelde seksuele relatie; en het zich bereid verklaren tot het ouderschap. De mogelijkheid om als ongehuwde het ouderlijk huis te verlaten betekent, dat deze stappen één voor één en over het algemeen ook in een volgorde of combinatie naar eigen voorkeur gezet kunnen worden. Wat de vormgeving aan de eigen seksualiteit betreft, doen zich nu deze keuzemogelijkheden voor: alleen blijven; losse of incidentele seksuele relaties onderhouden; vaste seksuele relaties aangaan maar zelfstandig blijven wonen; en ongehuwd samenwonen. Voorts doet zich bij de meer vaste relatievormen de mogelijkheid voor om de duurzaamheid een sterk voorwaardelijk karakter te geven. Een keuze voor duurzaamheid hoeft niet langer automatisch de sluiting van een huwelijk en het aanvaarden van de verplichting van het ouderschap te betekenen. Het voorgaande houdt in, dat een aantal ontwikkelingstaken, die vroeger in de eerste jaren van het huwelijk aan de orde kwamen, zich nu buiten deze institutie zullen en kunnen voordoen.

De hier geschetste verruiming van keuzemogelijkheden geldt voor mannen en vrouwen. Voor vrouwen heeft deze verruiming echter een extra betekenis. Gezien de nog steeds gangbare opvattingen houdt het sluiten van een

huwelijk voor de vrouw in, dat haar beroep in vergelijking met dat van haar echtgenoot een secundaire betekenis krijgt; dat zij de eerst-verantwoordelijke voor het huishoudelijk werk wordt; dat zij zich niet bij voorbaat afwijzend tegenover het moederschap opstelt; en dat zij bij de keuze voor kinderen ook de hoofdverantwoordelijke bij de verzorging en opvoeding zal zijn. De buiten het huwelijk bestaande keuzen bieden mannen en vrouwen de mogelijkheid om andere oplossingen te zoeken en uit te werken voor de zojuist genoemde onderwerpen. Er is een scala van relatievormen beschikbaar gekomen, waarbij mannen en vrouwen zich in verschillende mate aan elkaar kunnen binden. Het is mogelijk een vaste seksuele relatie aan te gaan zonder het eigen huishouden en beroep op te geven. De keuze voor samenwonen is mogelijk zonder dat de vrouw de belangen van haar beroeps carrière ondergeschikt hoeft te maken aan die van de man. Samenwonen hoeft in principe geen bereidverklaring tot huwelijk en ouderschap in te houden. Bij het geven van deze opsomming is steeds van mogelijkheden gesproken. Dit laatste omdat gangbare opvattingen over rollen van mannen en vrouwen ook in deze situaties zullen doorwerken. Op zichzelf behoeft dit echter geen afbreuk te doen aan de mogelijkheid om deze relatief nieuwe en nog weinig uitgekristalliseerde relatievormen te gebruiken voor het uitwerken van nieuwe rolmodellen voor mannen en vrouwen.

Ten slotte nog enkele opmerkingen over de periode in de gezinscyclus dat ouders kinderen bij zich hebben wonen. Enkele pagina's terug is er op gewezen, dat ook in de toekomst de verkorting van deze periode zal doorgaan. Vooral voor de vrouw is dit een belangrijke ontwikkeling. Zij kan er op rekenen ongeveer de helft van de te verwachten huwelijksduur zonder kinderen door te brengen. Dit laatste opent in principe de mogelijkheid om te kiezen welk deel van het huwelijk besteed zal worden aan de dagelijkse verzorging en opvoeding van kinderen. Op dit moment is er een duidelijke tendens aanwezig om een groter deel van de kinderloze jaren aan het begin van het huwelijk en voor een deel zelfs in de daaraan voorafgaande periode te localiseren. Ondanks deze tendens moet echter rekening gehouden worden met een betrekkelijk groot aantal kinderloze jaren aan het eind van het huwelijk. Dit vooruitzicht en het groter aantal jaren, dat vrouwen voor de geboorte van hun eerste kind gewerkt hebben, zullen de druk vergroten om voor de relatief korte periode dat er kinderen zijn, andere dan de gebruikelijke oplossingen te zoeken voor de rolverdeling tussen man en vrouw bij het kostwinner-schap en de verzorging en opvoeding van de kinderen. Deze opmerking heeft vooral betrekking op gezinnen, die nog helemaal aan het begin van de gezinscyclus staan. Voor gezinnen met oudere kinderen bestaat een wat andere situatie. Bij deze gezinnen is de kans vrij groot, dat er in de loop van de tijd een vrij traditionele rolverdeling tussen man en vrouw gegroeid is. Wanneer in deze gezinnen de kinderen de deur uit zijn, hebben man en vrouw een vrij lange periode in het vooruitzicht, die zij samen zullen doorbrengen. De lengte van deze periode zal ongeveer 16 jaar zijn. Ongeveer 10 van deze jaren zullen vóór de pensionering van de man vallen. Deze periode is te lang om als een soort overgangsfase naar de pensionering gezien te worden. Het vinden van een antwoord op de vraag hoe deze periode te besteden, zal dus belangrijker worden dan voorheen het geval was. Zoals in het vorige hoofdstuk gebleken is, komen man en vrouw wanneer deze periode zich aankondigt voor opgaven te staan als: het vinden van een zinvolle besteding van de grotere mogelijkheden van gezamenlijke activiteiten; een bezinning op en een eventuele herziening van de verwachtingen van hun onderlinge relatie; het als middelste generatie opbouwen van bevredigende contacten met de getrouwde of niet meer thuis wonende kinderen en het onderhouden van contacten met de eigen ouders; het vinden van de mogelijkheden om de bij deze positie in de familiestructuur hulp en bijstand te verlenen; en ten slotte het vinden van een antwoord op de vraag welk deel van de extra vrijgekomen tijd de vrouw aan beroepsarbeid of andere activiteiten buitenshuis zal gaan besteden. Het is te verwachten, dat veel vrouwen onder invloed van

het zich aankondigende uit huis gaan van de kinderen, weer een beroep zullen willen uitoefenen en wanneer zij dit al doen, op zoek zullen gaan naar mogelijkheden om langer te werken. Bij het zoeken naar werk zullen veel vrouwen met het probleem van een verouderde of een onvoldoende opleiding geconfronteerd worden. Ook hun leeftijd zal problemen opleveren bij het vinden van een geschikte arbeidsplaats. De verouderde of ontbrekende opleiding zal de behoefte aan her- of bijscholingsmogelijkheden doen toenemen. Naar het zich laat aanzien zal volledig dagonderwijs niet de meest geschikte vorm zijn. Vooral niet omdat te verwachten is, dat de vraag naar onderwijs zich al zal voordoen voordat vrouwen, gezien hun gezinssituatie, meer tijd aan beroepsarbeid buitenshuis zullen kunnen gaan besteden. Overdag of in de avonduren part-time onderwijs zal beter in deze behoefte kunnen voorzien.

Aan het eind van deze beschouwing over de gezinscyclus nog een aantal relativerende opmerkingen. De eerste opmerking is van methodische aard. Bij de analyse van het verloop van de gezinscyclus is gebruik gemaakt van maatstaven als het gemiddelde en de mediaan. Het voordeel van deze werkwijze is, dat algemene trends duidelijk zichtbaar worden. Afwijkingen van deze maatstaven, die voor een deel door factoren als sociaal milieu bepaald worden, blijven buiten beschouwing. Het is goed denkbaar, dat binnen de Nederlandse samenleving bestaande verschillen in opvatting over zaken als: huwelijksleeftijd, het combineren van beroeps- en gezinsverantwoordelijkheid, vrijwillige kinderloosheid en gezinsgrootte tot verschillende patronen bij het verloop van de gezinscyclus aanleiding zullen geven. De tweede relativerende opmerking is, dat in het voorgaande een sterk geïdealiseerd beeld van het verloop van de gezinscyclus geschetst is. Met factoren die dit beeld kunnen verstoren is geen rekening gehouden. Eén van deze factoren is vroegtijdige huwelijksontbinding door echtscheiding of overlijden. Zo geven de door het CBS gepubliceerde cijfers aanleiding tot de schatting, dat van alle huwelijken uit de recente cohorten 15 à 20 % in de loop van de tijd door echtscheiding ontbonden zal worden. Op grond van de duur van de van jaar tot jaar door echtscheiding ontbonden huwelijken kan worden geschat, dat ongeveer één kwart van de scheidingen in de eerste vier huwelijksjaren plaats vindt. Verder kan worden geschat dat ongeveer 30 % in het vijfde tot en met negende huwelijksjaar plaatsvindt. Dit betekent, dat ruim de helft van alle echtscheidingen binnen één cohort in de eerste tien jaar na huwelijksluiting plaatsvindt³. Het versturende effect van vroegtijdige huwelijksontbinding door overlijden is veel geringer. Pas voor gehuwde mannen van 50 jaar en gehuwde vrouwen van 55 komt de kans op overlijden voor het eerst boven de 0,5 %. Voor de jongere leeftijdsgroepen, en daarmee over het algemeen ook voor de korter bestaande huwelijken, ligt deze kans beduidend lager⁴. Op het eerste gezicht kan hieruit geconcludeerd worden, dat de hier gepresenteerde cijfers over het verloop van de gezinscyclus slechts van belang zijn voor dat deel van de huwelijken, dat tot het eind van de rit in stand blijft. Het deel van de huwelijken, waarvoor deze inzichten niet van belang zijn, blijkt nog vrij aanzienlijk te zijn. Bij nader inzien wordt echter duidelijk, dat deze conclusie niet voor alle onderdelen van de gezinscyclus geldt. Met name de conclusie over de lengte van de periode, waarin ouders kinderen bij zich hebben wonen, zullen ook voor de gescheidenen en verweduwen van belang zijn.

Een volgende beperking vloeit voort uit de veranderde maatschappelijke opvattingen over huwen, ongehuwd samenwonen en uit huis gaan. Door de veranderingen op deze punten heeft de huwelijksleeftijd zijn betekenis verloren als maatstaf voor het tijdstip, waarop kinderen uit huis gaan, en als indicator voor het moment waarop een man en vrouw een duurzame samenwoningrelatie aangaan, die uiteindelijk via het ouderschap op de vorming van een gezin kan uitlopen. Gegevens over de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk zeggen niet zoveel meer, wanneer in een deel van de gevallen een aantal jaren ongehuwd samenwonen aan het huwelijk

voorafging. In een dergelijke situatie zijn eigenlijk alleen de gegevens over de gezinscyclus vanaf de geboorte van het eerste kind nog bruikbaar. Dit laatste onder de voorwaarde, dat met een zekere regelmaat onderling vergelijkbare gegevens over het uit huis gaan van jongeren beschikbaar komen. Om voldoende zicht te krijgen op de ontwikkelingen, die aan het ouderschap vooraf gaan zal onderzoek nodig zijn naar de situatie van ongehuwde en niet meer thuis wonende jongeren. Met name zal het van belang zijn om te weten in hoeverre bij deze groep het ongehuwd samenwonen en andere relatievormen voorkomen. Met inzicht in de frequentie van deze relatievormen zal niet volstaan kunnen worden, ook zal duidelijk moeten worden in hoeverre deze relatievormen als tijdelijk dan wel permanent alternatief voor het huwelijk bedoeld zijn. Een volgende beperking is, dat het gezinscyclus-model geen rekening houdt met kinderloosheid. Niphuis-Nell schat voor de vanaf 1975 gesloten huwelijken, dat 20 à 25% kinderloos zal blijven. Het gaat hier zowel om eerste als om niet-eerste huwelijken. Aangezien 7 à 8% van de huwelijken onvrijwillig kinderloos is, betekent dit dat voor de vanaf 1975 gesloten huwelijken geschat moet worden dat 13 à 18% vrijwillig kinderloos zal zijn⁵.

Tenslotte moet er op gewezen worden, dat het gezinscyclus-model niet zonder meer op de levensloop van ieder individu kan worden toegepast. Niet trouwen, kiezen voor man-man of vrouw-vrouw relaties en alleen blijven vallen buiten het gezinscyclus-model. Hetzelfde geldt in principe voor hertrouwen en buiten-echtelijke vruchtbaarheid.

2.2. De gezinsfasen en de Volkstelling 1971

Tot aan de Volkstelling 1971 was de lopende statistiek de belangrijkste bron van informatie over gezinsfasen. Daarnaast bevatte alleen de Woningtelling 1956 enige gegevens. De Volkstelling 1971 is de eerste telling, die vrij uitvoerige gegevens over de gezinscyclus heeft opgeleverd. De bij de Volkstelling 1971 gehanteerde indeling is genomen in overleg tussen het C.B.S. en de in de loop van de tijd bij dit project betrokken onderzoekers⁶. De indeling zelf is geïnspireerd op die van Rodgers. Dit wil zeggen, dat zowel met de leeftijd van het oudste als met die van het jongste kind rekening is gehouden. Bij de keuze van de leeftijdsgrenzen voor de kinderen is vooral op formele en juridische criteria gelet. De gekozen leeftijdsgrenzen zijn: 4, 6, 15, 21 en 30 jaar.

Vier jaar is als grens gekozen omdat vanaf die leeftijd kinderen toegang hebben tot de kleuterschool. De grens van zes jaar valt samen met het bereiken van de leerplichtige leeftijd. Ten tijde van de Volkstelling 1971 betekende het bereiken van de leeftijd van 15 jaar het einde van de leerplichtige periode. De grens van 21 jaar is gekozen omdat die samenvalt met het bereiken van de juridische volwassenheid. Dit laatste voor zover deze volwassenheid al niet eerder door de sluiting van een huwelijk of via de tussenkomst van de rechter verkregen was. Bij de keuze van de grens van 30 jaar is overwogen, dat op deze leeftijd het overgrote deel van de betrokkenen een huwelijk gesloten heeft en dat de kans om alsnog te trouwen op deze leeftijd betrekkelijk gering is. Bij het ontwikkelen van een indeling voor de gezinscyclus is het ook nodig om gezinnen zonder kinderen nader onder te verdelen. Daarbij zal minstens een onderscheid gemaakt moeten worden tussen kinderloze echtparen aan het begin en aan het eind van de gezinscyclus. Via de vragenlijst van de Volkstelling 1971 is het aantal echtparen, dat geen ongehuwde kinderen bij zich heeft wonen zonder enig probleem te achterhalen. Over de redenen waarom deze echtparen geen ongehuwde kinderen bij zich hebben wonen biedt de vragenlijst geen rechtstreekse informatie. Wel is via deze lijst bekend hoeveel kinderen er binnen ieder op het tijdstip van telling bestaand huwelijk geboren zijn. Langs deze weg is het mogelijk om echtparen, die geen ongehuwde kinderen bij zich hebben wonen, onder te verdelen in een groep die wel en een groep die nooit kinderen gehad heeft. Via gegevens over de leeftijd van de vrouw en huwelijksduur bleek het mogelijk de tot nu toe kinderloze huwelijken nog wat verder onder te verdelen. Daarbij gaat het er vooral om zicht te krijgen op de kans dat er in deze huwelijken alsnog een

kind geboren wordt. De in verband hiermee gehanteerde grenzen zijn de leeftijd van 45 jaar voor de vrouw en een huwelijksduur van 5 jaar. De eerste grens is gekozen omdat omstreeks de leeftijd van 45 jaar voor de vrouw de kans op de geboorte van een eerste kind sterk begint terug te lopen. De huwelijksduur van 5 jaar of langer is gekozen, omdat het overgrote deel van de eerstgeboorten (ongeveer 95 %) in de eerste vier jaren van het huwelijk geconcentreerd is.

Dit alles heeft uiteindelijk tot de volgende indeling voor kinderloze gezinnen geleid:

1. Jonger kinderloos gezin, vrouw jonger dan 45 jaar, korter dan 5 jaar gehuwd, binnen huidig huwelijk geen kinderen geboren.

Gezien de leeftijd van de vrouw en de duur van het huwelijk is de kans, dat er alsnog kinderen geboren worden, redelijk groot te noemen. In termen van de gezinsfase-benadering gaat het hier om jonge echtparen zonder kinderen, die nog aan het begin van de gezinscyclus staan.

2. Jonger kinderloos gezin, vrouw jonger dan 45 jaar, 5 jaar of langer gehuwd, binnen huidig huwelijk geen kinderen geboren.

Gezien de duur van het huwelijk is de kans, dat er nog kinderen geboren worden betrekkelijk klein. Zeker in vergelijking met de zojuist besproken categorie. Het gaat hier hoofdzakelijk om vermoedelijk permanent kinderloze echtparen. In het perspectief van de gezinsfase benadering valt het merendeel van deze echtparen buiten het 'normale' traject van de gezinscyclus. Het kan hier zowel om vrijwillig als om onvrijwillig kinderloze echtparen gaan.

3. Jonger kinderloos gezin, vrouw jonger dan 45 jaar, tijdens huidig huwelijk wel kinderen voortgebracht, maar op moment van telling niet met ongehuwde kinderen samenwonend.

Deze categorie kan zeer uiteenlopende gevallen omvatten. Enerzijds kan het hier gaan om echtparen waarvan het enig kind op jonge leeftijd overleden is, of in verband met een ziekte of handicap langdurig in een inrichting is opgenomen. Anderzijds kan het hier ook gaan om echtparen, waarvan de kinderen inmiddels het ouderlijk huis verlaten hebben om zich zelfstandig elders te vestigen. Daar tussen in ligt de mogelijkheid van het gezin, dat zijn kinderen op kostschool heeft gedaan. In termen van de gezinsfase-benadering is deze categorie het moeilijkst te plaatsen.

4. Oudere kinderloze gezinnen, vrouw 45 jaar of ouder, tijdens het huidig huwelijk geen kinderen voortgebracht.

Gezien de leeftijd van de vrouw is de kans dat er nog kinderen geboren worden klein. Het merendeel van de onder 2 bedoelde echtparen zal uiteindelijk in deze categorie terecht komen. Daarnaast kan deze categorie ook een aantal op hogere leeftijd gesloten huwelijken omvatten. In termen van de gezinsfase-benadering valt er veel voor te zeggen om deze categorie als de tweede fase voor de kinderloze echtparen te beschouwen.

5. Oudere kinderloze gezinnen, vrouw 45 jaar of ouder, tijdens huidig huwelijk wel kinderen voortgebracht, op moment van telling niet samenwonend met ongehuwde kinderen.

Voor het merendeel van de gezinnen in deze categorie zal gelden dat de kinderen in verband met huwelijk en/of een beroep het ouderlijk huis hebben verlaten. Daarnaast kan deze categorie ook gezinnen omvatten, waarin de ouders nog de daadwerkelijke zorg en verantwoordelijkheid hebben voor kinderen, die in verband met studie of militaire dienst elders verblijven. In termen van de gezinsfase-benadering zal het merendeel van deze gezinnen ongetwijfeld tot de zogenaamde empty nest fase gerekend kunnen worden. De totale indeling voor de gezinscyclus ziet er als volgt uit:

1. Jongere kinderloze gezinnen, vrouw jonger dan 45 jaar en korter dan 5 jaar gehuwd.
2. Jongere kinderloze gezinnen, vrouw jonger dan 45 jaar en 5 jaar of langer gehuwd.
3. Jongere kinderloze gezinnen, vrouw jonger dan 45 jaar, wel kinderen gehad, niet samenwonend met ongehuwde kinderen.

4. Uitsluitend kinderen van 0-3 jaar.
5. Oudste kind 4-5 jaar, jongste kind 0-3 jaar.
6. Uitsluitend kinderen van 4-5 jaar.
7. Oudste kind 6-14 jaar, jongste kind 0-3 jaar.
8. Oudste kind 6-14 jaar, jongste kind 4-5 jaar.
9. Uitsluitend kinderen van 6-14 jaar.
10. Oudste kind 15-20 jaar, jongste kind 0-3 jaar.
11. Oudste kind 15-20 jaar, jongste kind 4-5 jaar.
12. Oudste kind 15-20 jaar, jongste kind 6-14 jaar.
13. Uitsluitend kinderen van 15-20 jaar.
14. Oudste kind 21-29 jaar, jongste 0-3 jaar.
15. Oudste kind 21-29 jaar, jongste 4-5 jaar.
16. Oudste kind 21-29 jaar, jongste 6-14 jaar.
17. Oudste kind 21-29 jaar, jongste 15-20 jaar.
18. Uitsluitend kinderen van 21-29 jaar.
19. Uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder.
20. Oudere kinderloze gezinnen, vrouw 45 jaar of ouder, altijd kinderloos gebleven.
21. Oudere kinderloze gezinnen, vrouw 45 jaar of ouder, wel kinderen gehad, geen ongehuwde kinderen meer thuis.

Bij het toepassen van bovenstaande indeling op de Volkstelling 1971 is uitsluitend rekening gehouden met ongehuwde en bij de ouders wonende kinderen. Verweduwde, gescheiden of gehuwde kinderen, die om de een of andere reden bij de ouders wonen, zijn buiten beschouwing gelaten. Ook met ongehuwde kinderen van 30 jaar en ouder, die nog bij hun ouders wonen, is niet altijd rekening gehouden. Wanneer er naast deze kinderen ook nog jongere in het gezin aanwezig waren, dan is bij het toepassen van bovenstaande indeling alleen rekening gehouden met de kinderen van 29 jaar en jonger. Alleen gezinnen met uitsluitend ongehuwde kinderen van 30 jaar en ouder zijn als zodanig in bovenstaande indeling opgenomen. Door deze gang van zaken zal een kleine vertekening ten opzichte van de werkelijkheid ontstaan. Dit geldt vooral voor gezinnen met een oudste kind in de leeftijd van 21-29 jaar. In deze gezinnen zal het naar verhouding het vaakst voorkomen, dat er in werkelijkheid ook ongehuwde kinderen van 30 jaar en ouder aanwezig zijn.

Zojuist is er op gewezen, dat bovenstaande indeling alleen maar rekening houdt met ongehuwde bij de ouders wonende kinderen. Over de kinderen, die niet meer bij hun ouders wonen, zijn via de vragenlijst van de Volkstelling 1971 geen gegevens te achterhalen. Dit betekent onder meer, dat hun leeftijd niet bekend is. Ook valt niet te achterhalen om welke reden zij niet meer bij hun ouders wonen. Deze redenen kunnen zeer uiteenlopend zijn. Gedacht kan worden aan: overlijden, huwelijk, op kamers wonen, op kostschool gaan, langdurige opname in een verpleeginrichting, enzovoorts. Door het ontbreken van dit soort gegevens is het erg moeilijk om per gezin het proces van het uit huis gaan van de kinderen enigszins te volgen. Het accent zal moeten komen te liggen op de analyse van de gegevens over de achterblijvers. Via de analyse van deze gegevens zullen slechts enkele globale uitspraken over het uit huis gaan van de kinderen gedaan kunnen worden. Om dit proces enigszins te kunnen volgen is de volgende driedeling ontwikkeld.

1. gezinnen met alle kinderen thuis wonend,
2. gezinnen met een deel van de kinderen thuis wonend,
3. gezinnen zonder kinderen bij zich.

Omdat bij de indeling voor de gezinscyclus alleen maar rekening gehouden wordt met bij de ouders wonende kinderen kunnen in principe gezinnen met alle kinderen thuis in dezelfde categorieën terecht komen als gezinnen, waarvan een deel van de kinderen inmiddels al vertrokken is. Dit zal vooral merkbaar zijn bij gezinnen met een oudste kind van 15 jaar of ouder. Het gevolg hiervan is, dat deze indeling niet zonder meer gebruikt kan worden als

een maatstaf voor het deel van de gezinscyclus, dat inmiddels achter de rug is. Dit bezwaar kan ondervangen worden door de indeling voor de gezinscyclus afzonderlijk toe te passen op gezinnen waar alle kinderen nog thuis zijn en op gezinnen, waar nog een deel van de kinderen thuis is. Het extra inzicht, dat een dergelijke werkwijze zou opleveren is echter betrekkelijk omdat verdere informatie over de niet meer thuis wonende kinderen ontbreekt.

Ter afsluiting van deze beschouwing volgen nog enkele opmerkingen over de populatie waarop bovenstaande indelingen zullen worden toegepast. De in dit rapport te publiceren tabellen zullen betrekking hebben op de bevolking in woningen en andere bewoonde ruimten, zoals die ten tijde van de Volkstelling 1971 is aangetroffen. Dit betekent, dat de zogenaamde varende en rijdende bevolking alsmede de bevolking in inrichtingen en tehuizen buiten beschouwing zal blijven. Binnen de bevolking in woningen en andere bewoonde ruimten zullen gezien de aard van het onderwerp alleen gezinnen aan de orde komen. Voor het begrip gezin is hier de definitie van het CBS aangehouden. Onder een gezin verstaat het CBS zowel een echtpaar, dat al dan niet met één of meer ongehuwde kinderen samenwoont, als één enkele ouder, die één of meer ongehuwde kinderen bij zich heeft wonen. In dit rapport zullen drie typen gezinnen onderscheiden worden:

1. Gezinnen waar beide ouders voor de eerste maal gehuwd zijn. In het vervolg zullen deze gezinnen als bestaande eerste huwelijken of kortweg als eerste huwelijken worden aangeduid.
2. Gezinnen waar één of beide ouders al een eerder huwelijk achter de rug hebben. In het vervolg zullen deze gezinnen als niet-eerste of als bestaande niet-eerste huwelijken worden aangeduid.
3. Eén-oudergezinnen, bestaande uit één ouder en één of meer ongehuwde kinderen.

Bovenstaand onderscheid is gemaakt omdat over deze drie typen gezinnen niet precies dezelfde informatie beschikbaar is. Op de bestaande eerste huwelijken kunnen de hier besproken indelingen zonder enig probleem worden toegepast. Voor beide andere gezinstypen geldt dit niet. Bij de niet-eerste huwelijken wordt in de vragenlijst van de Volkstelling 1971 geen onderscheid gemaakt tussen kinderen die wel en kinderen die niet uit het huidig huwelijk geboren zijn. Bij het vaststellen van de leeftijdsopbouw van de aanwezige kinderen levert dit geen problemen op. Problemen ontstaan pas wanneer het aantal aanwezige kinderen vergeleken wordt met het aantal binnen het huidige huwelijk geboren kinderen. Zoals hiervoor gebleken is, is een dergelijke vergelijking nodig om vast te stellen of op het moment van telling kinderloze echtparen in het verleden kinderen hebben gehad. Voor de niet-eerste huwelijken, waarbinnen kinderen geboren zijn is dit geen probleem. Daarnaast moet echter ook serieus rekening gehouden worden met de mogelijkheid van niet-eerste huwelijken waarbinnen alleen maar kinderen afkomstig uit een eerder huwelijk aanwezig geweest zijn. Wanneer deze kinderen eenmaal vertrokken zijn is het niet meer te achterhalen of zij er ooit geweest zijn. Bij het indelen van niet-eerste huwelijken waar kinderen bij de ouders wonen is geen gebruik gemaakt van de mogelijkheid een onderscheid te maken tussen huwelijken waarbinnen wel en waarbinnen geen kinderen geboren zijn. Het gevolg van dit alles is, dat de onderverdeling van de kinderloze gezinnen bij de niet-eerste huwelijken met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moet worden.

Huwelijken waarbinnen volgens deze indeling nooit kinderen geboren zijn, kunnen in het verleden heel goed kinderen uit een eerder huwelijk bij zich gehad hebben. Verder is het heel goed mogelijk, dat een deel van de niet-eerste huwelijken waarbinnen nooit kinderen geboren zijn, door de aanwezigheid van kinderen uit een eerder huwelijk bij de gezinnen met kinderen terechtgekomen is. Omdat er geen informatie beschikbaar is over de aan het begin van het niet-eerste huwelijk aanwezige kinderen, zal het voor deze gezinnen ook niet mogelijk zijn om vast te stellen welk deel van de in de loop van het huwelijk aanwezig geweest zijnde kinderen nog bij de ouders woont.

Dit betekent, dat voor de niet-eerste huwelijken af zal moeten worden gezien van de analyse van het verloop van het uit huis gaan van de kinderen. Ten slotte nog een enkele opmerking over de één-oudergezinnen. De hier besproken indeling voor de gezinscyclus zal alleen worden toegepast op gescheidenen, verweduwd en ongehuwd die met hun ongehuwde kinderen samenwonen. Gescheidenen en verweduwd, die nooit kinderen gehad hebben of waarvan de kinderen inmiddels de deur uit zijn, blijven buiten beschouwing. Omdat geen informatie beschikbaar is over het aantal kinderen, dat hoofden van één-oudergezinnen hebben voortgebracht, kan niet worden nagegaan welk deel van de kinderen nog aanwezig is. Door het ontbreken van informatie over het tijdstip van huwelijksluiting en huwelijksontbinding kan voor de verweduwd en gescheidenen ook niet met zekerheid worden vastgesteld sinds wanneer hun huidige situatie bestaat en hoeveel jaren huwelijk aan deze situatie is voorafgegaan.

2.3. Probleemstelling

In het voorgaande is al een vrij grote hoeveelheid informatie over gezinsfasen bijeen gebracht. In het eerste hoofdstuk zijn niet alleen de voornaamste ideeën en begrippen uit de gezinsfasen- of ontwikkelingsbenadering besproken, er is ook een overzicht gegeven van het soort problemen, waar een gezin in de loop van zijn bestaan mee te maken krijgt. In dit hoofdstuk is voorts een overzicht gegeven van de veranderingen, die de lengte van een aantal belangrijke fasen van de gezinscyclus in de loop van de tijd heeft ondergaan. In de nog volgende hoofdstukken kan met behulp van de gegevens uit de Volkstelling 1971 nog een tweetal onderwerpen behandeld worden. Het eerste onderwerp komt neer op een beschrijving van de anno 1971 bestaande Nederlandse gezinnen. Bij die beschrijving zal worden nagegaan hoe de gezinnen in de verschillende categorieën van de hier gehanteerde indeling voor de gezinscyclus er uit zien. De aspecten, die daarbij aan de orde zullen komen, zijn: huwelijksduur, leeftijd van de echtgenoten, aantal thuis wonende kinderen en de verhouding tussen het aantal financieel zelfstandige en het aantal financieel afhankelijke kinderen. In het vorige hoofdstuk is er al uitvoerig bij stil gestaan, dat er binnen de gezinsfasen-benadering weinig ruimte is voor situaties, die van de normale of gemiddelde ontwikkelingsgang van het gezin afwijken. In dit verband kan onder meer aan de volgende situaties gedacht worden: vroegtijdige huwelijksontbinding, hertrouwen, kinderloosheid en één-oudergezinnen. In dit perspectief bezien is de mogelijkheid om bij de analyse van de volkstellingsgegevens een onderscheid te maken tussen eerste huwelijken, niet-eerste huwelijken en één-oudergezinnen bijzonder welkom. Via de resultaten van de onderlinge vergelijking van deze gezinstypen zal het mogelijk zijn het tot dusverre enigszins gesimplificeerde en geïdealiseerde beeld van de gezinscyclus wat verder te nuanceren.

Het tweede onderwerp, dat met behulp van de gegevens uit de Volkstelling 1971 behandeld zal worden, is het uit huis gaan van de kinderen. Het aansnijden van dit onderwerp is eigenlijk een verdere uitwerking van het thema, dat in dit hoofdstuk bij de behandeling van de lengte van de verschillende fasen van de gezinscyclus aan de orde is geweest. De analyse van de gegevens uit de lopende statistiek heeft duidelijk gemaakt welke veranderingen er in de loop van de tijd in de lengte van de verschillende fasen van de gezinscyclus zijn opgetreden. Met behulp van gegevens uit de Volkstelling 1971 zal geprobeerd worden om enig zicht te krijgen op de factoren, die het tempo waarin de gezinscyclus doorlopen wordt, beïnvloeden. De factoren, die daarbij aan de orde komen zijn: kerkelijke gezindte, opleidingsniveau, sociale beroepsgroep en de urbanisatiegraad van de woongemeente. Omdat gegevens over niet meer thuis wonende kinderen ontbreken, zal het hier bij een uiterst globale analyse van het uit huis gaan van de kinderen moeten blijven. De enige mogelijkheid is gebruik te maken van de driedeling: 1) gezinnen zonder kinderen, 2) gezinnen met een deel van de kinderen thuis, 3) gezinnen met alle kinderen thuis. Het tempo van het uit huis gaan van de kinderen zal moeten worden afgelezen uit de verdeling van de

gezinnen uit de verschillende huwelijkscohorten over de zojuist genoemde drie categorieën. Omdat deze driedeling alleen voor de eerste huwelijken beschikbaar is, zullen de niet-eerste huwelijken en de één-oudergezinnen buiten beschouwing blijven. Omdat via het gezin slechts een beperkt zicht gekregen kan worden op de gang van zaken bij het uit huis gaan van de kinderen, is er bij de opzet van het project gezinssociologische censusmonografieën besloten dit proces ook via gegevens over individuele kinderen of jongeren te bestuderen. Daarbij is gebruik gemaakt van een indeling, die aangeeft welke positie jongeren ten opzichte van hun ouderlijk gezin innemen. Deze indeling is gebaseerd op een combinatie van de volgende gegevens: het al dan niet bij de ouders wonen, het al dan niet volgen van dagonderwijs, het al dan niet hebben van een beroep en het al dan niet gehuwd zijn. Deze indeling is toegepast op alle 14- tot en met 29-jarige mannen en vrouwen. De resultaten, die de analyse van deze gegevens heeft opgeleverd zijn in één van de andere monografieën uit deze reeks te vinden⁷. De voornaamste resultaten ervan zullen als uitgangspunt gebruikt worden voor de in dit rapport te leveren beschouwing over het uit huis gaan van kinderen.

De voorgaande opsomming van de met behulp van de gegevens uit de Volkstelling 1971 te behandelen onderwerpen kan in de vorm van de volgende probleemstelling worden samengevat:

1. Wat zijn de kenmerken van de eerste huwelijken in de verschillende fasen van de gezinscyclus ten aanzien van: huwelijksduur, leeftijd van de huwelijkspartners, aantal aanwezige kinderen en de verhouding tussen het aantal financieel zelfstandige en het aantal financieel afhankelijke kinderen?
2. In hoeverre bestaat er op de zojuist genoemde punten bij de niet-eerste huwelijken en de één-oudergezinnen een andere situatie dan in de eerste huwelijken?
3. Bestaat er een samenhang tussen het tempo van het uit huis gaan van de kinderen en de variabelen kerkelijke gezindte, opleidingsniveau, sociale beroepsgroep en urbanisatiegraad van de woongemeente?

Noten

¹ Niphuis-Nell, M., De gezinsfasen, Interimrapport Censusmonografieën, Amsterdam, SIS-WO, 1974, blz. 31-45.

² Glick, Paul C., 'The family cycle', American Sociological Review, 1947, 12, blz. 164-169.

³ C.B.S., Echtscheidingen in Nederland 1900-1974, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1976, blz. 15-17.

⁴ Corver, C. J. M., A. M. van der Heiden, C. de Hoog en L. Th. van Leeuwen, Huishouden, huwelijk en gezin, Monografieën Volkstelling 1971, nr. 18, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1979, blz. 46.

⁵ Niphuis-Nell, M., 'Hoeveel echtparen blijven er vrijwillig kinderloos?', wordt gepubliceerd in: R. Veenhoven (red.), Vrijwillige kinderloosheid, Rotterdam, Kooyker, in druk.

⁶ Te weten: C. de Hoog, L. Th. van Leeuwen en M. Niphuis-Nell.

⁷ Boerma, L. H. en M. J. J. M. Malmberg, Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin, Monografieën Volkstelling 1971, nr. 10, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1979.

3. Samenstelling van gezinnen in verschillende fasen van de gezinscyclus

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk zal worden beschreven hoe de op het tijdstip van de Volkstelling 1971 bestaande gezinnen in de verschillende fasen van de gezinscyclus zijn samengesteld. Daarbij zal slechts van een beperkt aantal variabelen gebruik gemaakt worden. In paragraaf 3.3 zal worden beschreven wat de huwelijksduur is van gezinnen in verschillende fasen van de gezinscyclus. In paragraaf 3.4 zal hetzelfde voor de leeftijd van de ouders gedaan worden. Beide paragrafen zullen hiermee een welkome aanvulling bieden op de in het vorige hoofdstuk gepresenteerde gegevens over de lengte van een aantal belangrijke fasen in de gezinscyclus. Deze op de lopende statistiek gebaseerde gegevens zijn gemiddelden en bieden alleen een goed zicht op trends, die zich over langere perioden voltrekken. De gegevens in paragraaf 3.3 en 3.4 zullen een goed beeld geven van de spreiding, die rond de op basis van de lopende statistiek berekende gemiddelden bestaat. In paragraaf 3.5 zal voor de verschillende fasen van de gezinscyclus worden aangegeven hoeveel kinderen er aanwezig zijn. Daarbij zal niet alleen op het totale aantal gelet worden, maar ook op de verhouding tussen het aantal financieel zelfstandige en financieel afhankelijke kinderen. Een belangrijke vraag, die in dit hele hoofdstuk een rol zal spelen, is in welke opzichten niet-eerste huwelijken en één-oudergezinnen van de eerste huwelijken zullen afwijken. Gezien het belang van deze vraag zal dit hoofdstuk begonnen worden met een beschrijving van de manier waarop deze drie typen gezinnen over de verschillende fasen van de gezinscyclus verdeeld zijn.

3.2. Gezinstypen en gezinsfasen

In tabel 3 zijn alle bestaande eerste en niet-eerste huwelijken ingedeeld naar gezinsfase. Van alle eerste huwelijken blijkt in totaal 29,1% kinderloos te zijn. Het grootste deel van deze kinderloze gezinnen bestaat uit echtparen, waarvan de kinderen inmiddels de deur uit zijn. Het aandeel van deze groep in alle eerste huwelijken bedraagt 16,0%. Het aandeel van de huwelijken, waarbinnen tot op het tijdstip van telling geen kinderen geboren zijn, is iets kleiner (in totaal 13,1%). Ongeveer de helft van laatstbedoelde huwelijken bestaat uit pas getrouwde echtparen, die gezien de leeftijd van de vrouw een behoorlijke kans hebben, dat er alsnog kinderen geboren worden. Deze aan het begin van de gezinscyclus staande huwelijken vormen 7,1% van het totaal. Het aandeel van de kinderloos gebleven huwelijken, waar gezien de leeftijd van de vrouw of de duur van het huwelijk de kans op kinderen klein of zelfs geheel afwezig is, bedraagt 6,0%. Bij de niet-eerste huwelijken blijkt het veel vaker voor te komen, dat er geen kinderen bij de ouders wonen. Uit tabel 3 blijkt, dat deze situatie in 46,4% van de gevallen bestaat. Uit de cijfers voor de diverse typen kinderloze gezinnen blijkt, dat dit verschil hoofdzakelijk moet worden toegeschreven aan het naar verhouding grote aantal niet-eerste huwelijken, waarin de vrouw 45 jaar of ouder is en waarbinnen geen kinderen geboren zijn. Het aandeel van laatstbedoelde huwelijken bedraagt 27,5%. De andere in tabel 3 onderscheiden typen kinderloze gezinnen blijken bij de niet-eerste huwelijken naar verhouding minder vaak voor te komen. In het vorige hoofdstuk is er al op gewezen, dat de cijfers voor kinderloosheid bij niet-eerste huwelijken met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden. Er is immers bij het onderverdelen van de kinderloze niet-eerste huwelijken alleen maar rekening gehouden met het feit of er in de loop van het huidige huwelijk kinderen geboren zijn. Met voor het huidige huwelijk geboren kinderen, die inmiddels het ouderlijk huis verlaten hebben,

is geen rekening gehouden. Dit brengt met zich mee, dat het percentage niet-eerste huwelijken, waarbinnen nooit kinderen aanwezig geweest zijn, in werkelijkheid beduidend lager kan zijn dan de 32,9, die uit tabel 3 valt te berekenen. Deze 32,9% kan ook niet als een indicator gebruikt worden voor het aantal niet-eerste huwelijken, waarbinnen nooit kinderen zijn voortgebracht. Een deel van de hier bedoelde huwelijken is namelijk ingedeeld bij de gezinnen met kinderen, omdat er op het tijdstip van telling wel vóór het huidige huwelijk geboren kinderen aanwezig waren.

Tabel 3. Bestaande uit eerste en niet-eerste huwelijken naar gezinsfase; percentage 1e huwelijken met alle kinderen thuis naar gezinsfase

	Bestaande huwelijken		Totaal	% eerste huw. met alle kinderen thuis
	eerste huw.	niet-eerste huw.		
Jongere kinderloze gezinnen, vrouw < 45 jr.				
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	9,9	6,0	9,7	—
Nooit k. gehad, > 5 jr. gehuwd	7,1	3,3	6,8	—
Geen kinderen meer thuis	2,4	2,1	2,4	—
	0,4	0,6	0,5	0,0
Uitsluitend kinderen 0-3 jr.				
Oudste kind 4-5 jr.	12,3	3,9	11,7	97,1
Jongste k. 0-3 jr.	5,8	2,3	5,6	96,2
Uitsl. k. 4-5 jr.	4,4	1,4	4,2	97,3
	1,4	0,9	1,4	92,8
Oudste kind 6-14 jr.				
Jongste k. 0-3 jr.	23,4	16,0	22,7	90,0
Jongste k. 4-5 jr.	7,3	4,6	7,1	93,7
Uitsl. k. 6-14 jr.	5,1	2,3	4,7	94,4
	11,0	9,1	10,9	85,5
Oudste kind 15-20 jr.				
Jongste k. 0-3 jr.	16,8	17,9	16,8	57,9
Jongste k. 4-5 jr.	1,1	1,6	1,1	74,3
Jongste k. 6-14 jr.	1,0	1,1	1,0	72,2
Jongste k. 15-20 jr.	8,6	6,8	8,5	68,1
Uitsl. k. 15-20 jr.	6,1	8,4	6,2	38,0
Oudste kind 21-29 jr.				
Jongste k. 0-3 jr.	11,3	12,0	11,4	26,6
Jongste k. 4-5 jr.	0,1	0,3	0,1	47,1
Jongste k. 6-14 jr.	0,2	0,3	0,2	37,8
Jongste k. 15-20 jr.	2,9	2,8	2,9	32,6
Uitsl. k. 21-29 jr.	3,4	3,1	3,4	31,7
	4,7	5,5	4,8	18,2
Uitsluitend kinderen > 30 jr.				
Oudere kinderloze gezinnen, vrouw > 45 jr.	1,3	1,6	1,3	9,1
Kinderloos gebleven	19,2	40,4	20,9	—
Geen kind. meer thuis	3,6	27,5	5,4	—
	15,6	12,9	15,5	0,0
Totaal	100,0	100,0	100,0	—
Absolute aantallen	2 798 582	220 856	3 019 438	—

Uit tabel 3 blijkt verder, dat het overgrote deel ofwel 70,9% van alle eerste huwelijken uit gezinnen met kinderen bestaat. Voor de niet-eerste huwelijken ligt dit percentage uit de aard der zaak beduidend lager (53,6%). Wanneer zowel op de leeftijd van de oudste als op die van de jongste kinderen gelet wordt, dan valt het op dat de gezinnen niet gelijk over de verschillende klassen verdeeld zijn. Dit geldt zowel voor eerste als niet-eerste huwelijken. In deze verdeling valt echter wel een zekere regelmaat te bespeuren. Wanneer voor iedere leeftijdsklasse van het oudste kind afzonderlijk wordt nagegaan hoe oud het jongste kind is, dan blijkt op een enkele uitzondering na, dat grote leeftijdsverschillen tussen oudste en jongste kind minder vaak voorkomen dan kleinere. Deze regelmaat kan zowel bij eerste als bij niet-eerste huwelijken gevonden worden. Wanneer alleen op de leeftijd van het oud-

ste kind gelet wordt, blijkt de grootte van de verschillende categorieën nogal te variëren. Voor een deel komt dit, omdat de leeftijdsklassen niet even groot zijn. Om dit effect uit te schakelen is in onderstaand staatje een correctiefactor voor de klasse-grootte toegepast.

Leeftijd oudste kind	Eerste huwel.	Niet-eerste huw.	Corr. fact.	Gemiddeld % per jaar-klasse:	
				1e huw.	niet-1e huwelijk
0-3	12,3	3,9	1/4	3,1	1,0
4-5	5,8	2,3	1/2	2,9	1,2
6-14	23,4	16,0	1/9	2,6	1,8
15-20	16,8	17,9	1/6	2,8	3,0
21-29	11,3	12,0	1/9	1,3	1,3
30 en ouder	1,3	1,6	—	—	—

Uit het resultaat van deze overigens ruwe correctie-methode blijkt, dat bij de eerste huwelijken een belangrijk deel van de variatie in de cijfers per klasse aan de grootte van de gebruikte klassen moet worden toegeschreven. Alleen de eerste huwelijken met een oudste kind van 21-29 jaar blijken sterk ondervertegenwoordigd te zijn. Dit laatste moet ongetwijfeld worden toegeschreven aan het feit, dat op die leeftijd inmiddels een belangrijk deel van de kinderen het ouderlijk huis verlaten heeft. Voor de niet-eerste huwelijken blijkt ondanks de toepassing van de correctie voor de klasse-grootte een onregelmatig beeld te bestaan. Met name niet-eerste huwelijken met een oudste kind in de leeftijd van 15-20 jaar blijken sterk oververtegenwoordigd te zijn. Hetzelfde geldt, zij het in veel mindere mate, voor niet-eerste huwelijken met een oudste kind van 6-14 jaar. Eén van de belangrijkste factoren, waar deze oververtegenwoordiging uit verklaard kan worden, is het feit, dat er nogal wat niet-eerste huwelijken zijn, waar op het moment van huwelijksluiting al oudere kinderen aanwezig zijn.

In de laatste kolom van tabel 3 is voor de eerste huwelijken aangegeven in welk deel van de gevallen alle kinderen nog thuis wonen. Voor gezinnen met een oudste kind van 0-3 jaar blijkt dit cijfer 97,1% te zijn. Voor de twee daarop volgende leeftijdsklassen geeft dit percentage een lichte daling te zien. Het percentage gezinnen, waar alle kinderen nog thuis wonen, bedraagt voor deze beide leeftijdsklassen respectievelijk 96,2 en 90,0. Daarna loopt het percentage gezinnen met alle kinderen nog thuis vrij snel terug. Voor de gezinnen met een oudste kind van 15-20 geldt, dat nog slechts 57,9% alle kinderen thuis heeft wonen. Bij gezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar gaat het om 26,6%. In gezinnen met uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder blijkt het verrassend vaak voor te komen, dat alle kinderen nog thuis zijn. Zoals uit tabel 3 valt af te lezen, heeft 9,1% van deze gezinnen alle kinderen nog thuis wonen. Dat het percentage gezinnen met alle kinderen nog thuis daalt bij het toenemen van de leeftijd van het oudste kind, is vrij voor de hand liggend. Naarmate kinderen ouder worden, stijgt namelijk de kans dat ze uit huis gaan. Gezien de nauwe samenhang tussen leeftijd en het niet meer bij de ouders wonen, is de kans vrij groot dat kinderen het ouderlijk huis in ongeveer dezelfde volgorde verlaten als waarin ze geboren zijn. Dit brengt met zich mee, dat in gezinnen waar één of meer kinderen het ouderlijk huis al verlaten hebben, de kans vrij groot is, dat het oudst aanwezige kind niet de eerstgeborene is. Dit laatste betekent weer dat het uit huis gaan van kinderen zal inhouden, dat het leeftijdsverschil tussen de achterblijvende kinderen over het algemeen kleiner zal worden. De cijfers in tabel 3 ondersteunen deze redenering. Voor iedere groep gezinnen met een oudste kind in dezelfde leeftijdsklasse blijkt namelijk het percentage gezinnen met alle kinderen nog thuis te dalen wanneer de leeftijd van het jongste kind toeneemt. De enige uitzondering op deze regel wordt gevormd door de gezinnen met een oudste en jongste kind in de leeftijdsklassen van 6-14 en 4-5 jaar.

Na het voorgaande zal het duidelijk zijn, dat de leeftijd van het oudst aanwezige kind slechts een betrekkelijke maatstaf is voor het deel van de gezinscyclus, dat inmiddels is afgelegd. Dit geldt vooral wanneer het oudste aanwezige kind 15 jaar of ouder is. Gezinnen met oudste kinderen in deze leeftijd kunnen zowel de desbetreffende gezinsfase net bereikt hebben als al bijna aan de empty nest fase toe zijn. Ondanks dit bezwaar is het toch de moeite waard om de cijfers van tabel 3 in termen van de gezinscyclus samen te vatten. Voor de eerste huwelijken ontstaat dan het volgende beeld. Van alle eerste huwelijken stond anno 1971 nog 7,1% als jong kinderloos echtpaar aan het begin van de gezinscyclus. Van alle eerste huwelijken had 12,3% uitsluitend kinderen beneden de kleuterschoolleeftijd. Gezinnen met het oudste kind in de leerplichtige of de kleuterschoolleeftijd vormen 29,2% van het totaal. Gezinnen waarvan de oudste aanwezige kinderen niet meer leerplichtig zijn en waar het al regelmatig voorkomt, dat een deel van de kinderen niet meer thuis woont, vormen 29,4% van het totaal. De gezinnen, waarvan de kinderen inmiddels allemaal het ouderlijk huis verlaten hebben vormen 16,0% van het totaal. Dat de kinderen het ouderlijk huis niet allen even snel verlaten, blijkt wel uit het feit, dat in 1,3% van alle eerste huwelijken de jongst aanwezige kinderen inmiddels 30 jaar of ouder zijn. Het percentage gezinnen met uitsluitend kinderen van 21 jaar of ouder blijkt 6,0 te zijn. Ten slotte valt 6,0% van alle eerste huwelijken buiten het normale traject van de

gezinscyclus omdat voor hen de kans op kinderen klein of zelfs geheel afwezig is. Bij de niet-eerste huwelijken komt het vaker voor, dat er geen kinderen bij de ouders wonen (46,4 tegenover 29,1%). Zoals hiervoor al gebleken is, kunnen deze kinderloze huwelijken niet worden uitgesplitst naar het gezichtspunt of ze zich aan het eind of het begin van de gezinscyclus bevinden. Het percentage niet-eerste huwelijken met uitsluitend kinderen van 0-3 jaar bedraagt 3,9. Niet-eerste huwelijken met een oudste kind op de kleuterschool of in de leerplichtige leeftijd, vormen 18,3% van het totaal. In 31,5% van alle niet-eerste huwelijken is het oudste kind 15 jaar of ouder en zijn de kinderen bezig het ouderlijk huis te verlaten. Ook bij de niet-eerste huwelijken blijkt het vrij vaak voor te komen, dat alle nog thuis wonende kinderen 30 jaar of ouder zijn (1,6%). Het percentage niet-eerste huwelijken met uitsluitend meerderjarige kinderen bedraagt 7,1%.

Zojuist is gebleken, dat de leeftijdsopbouw van de kinderen voor de eerste en niet-eerste huwelijken enigszins verschillend is. Tabel 4 maakt het mogelijk op dit punt wat nader in te gaan. In deze tabel zijn alle gezinnen met kinderen ingedeeld naar de leeftijd van het oudste en het jongste kind. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen eerste huwelijken, niet-eerste huwelijken en één-oudergezinnen. Uit de cijfers in tabel 4 blijkt duidelijk, dat de leeftijd van de oudste kinderen in niet-eerste huwelijken wat hoger ligt dan bij de eerste huwelijken. Bij de niet-eerste huwelijken zijn gezinnen met een oudste kind boven de 14 jaar wat sterker vertegenwoordigd. Dit geldt vooral voor gezinnen met oudste kinderen van 15-20 en 21-29 jaar. Gezinnen met oudste kinderen van 14 jaar en jonger zijn daarentegen ondervertegenwoordigd. Dit geldt vooral voor niet-eerste huwelijken met een oudste kind van 0-3 en 4-5 jaar. Ook wanneer uitsluitend op de leeftijd van de jongste kinderen gelet wordt (zie het onderste deel van tabel 4), valt er een verschil tussen eerste en niet-eerste huwelijken te constateren. Evenals de oudste kinderen zijn ook de jongste in niet-eerste huwelijken wat ouder. Gezinnen met jongste kinderen beneden de 6 jaar komen bij de niet-eerste huwelijken minder vaak voor dan bij de eerste huwelijken. Gezinnen met een jongste kind van 6 jaar en ouder zijn daarentegen sterker vertegenwoordigd. In hoeverre deze verschillen ook van invloed zijn op het leeftijdsverschil tussen oudste en jongste kind, kan het beste aan de hand van tabel 5 nagegaan worden. In deze tabel is per leeftijdsklasse van het oudste kind het aantal gezinnen op 100 gesteld en is vervolgens aangegeven hoe de jongste kinderen over de daarvoor in aanmerking komende leeftijdsklassen verdeeld zijn. Gezinnen met uitsluitend kinderen van 0-3 en van 30 jaar en ouder zijn daarbij buiten beschouwing gelaten. Bezien over de hele linie, wijzen de cijfers er op dat bij de niet-eerste huwelijken de leeftijdsverschillen tussen oudste en jongste kinderen wat minder groot zijn dan bij de eerste huwelijken. Op deze algehele tendens zijn echter een aantal opvallende uitzonderingen. Bij de niet-eerste huwelijken met een oudste kind van 21-29 jaar komen naar verhouding iets meer gezinnen voor met een jongste kind van 0-5 jaar. De cijfers voor de niet-eerste huwelijken met een oudste kind van 15-20 geven een ongeveer overeenkomstig beeld te zien. Het zijn nu de gezinnen met een jongste kind van 0-3 jaar, die enigszins oververtegenwoordigd zijn. Vermoedelijk gaat het hier om niet-eerste huwelijken, waar op de trouwdag al relatief oude kinderen aanwezig waren en waarbinnen vervolgens besloten is nog andere kinderen voort te brengen. Naar aanleiding van de hier gevonden verschillen moet het volgende opgemerkt worden. Dat de oudste kinderen in niet-eerste huwelijken over het algemeen iets ouder zijn, hangt naar alle waarschijnlijkheid samen met het feit, dat er nogal wat eerste huwelijken zijn waar op de trouwdag al een of meer kinderen aanwezig zijn. Het feit, dat ook de leeftijd van de jongste kinderen wat hoger ligt, wijst erop, dat er in niet-eerste huwelijken naar verhouding vaker van het krijgen van kinderen wordt afgezien. De aanwezigheid van kinderen op de huwelijksdag zal daar ongetwijfeld een rol bij spelen. Dat dit niet altijd zo behoort te zijn, wordt aannemelijk gemaakt door de zojuist gevonden uitzonderingen.

Tabel 4. Bestaande eerste en niet-eerste huwelijken met kinderen en één-oudergezinnen naar gezinsfase

	Best. huw. met kind.		Totaal	Eén-oudergezinnen		Totaal
	1e huw.	niet 1e huw.		vrl. hoofd	mnl. hoofd	
Uitsl. kind. 0-3 jr.	17,4	7,3	16,8	5,8	2,5	5,2
Oudste k. 4-5 jr.	8,2	4,4	8,0	2,7	1,7	2,6
Jongste k. 0-3 jr.	6,2	2,7	6,0	1,0	0,6	1,0
Uitsl. k. 4-5 jr.	2,0	1,7	2,0	1,7	1,1	1,6
Oudste k. 6-14 jr.	32,8	29,8	32,6	15,6	12,9	15,1
Jongste k. 0-3 jr.	10,3	8,5	10,2	2,2	1,3	2,0
Jongste k. 4-5 jr.	6,9	4,3	6,7	2,0	1,5	1,9
Uitsl. k. 6-14 jr.	15,6	17,0	15,7	11,4	10,1	11,2
Oudste k. 15-20 jr.	23,7	33,6	24,3	23,4	22,8	23,2
Jongste k. 0-3 jr.	1,5	2,9	1,6	0,7	0,6	0,7
Jongste k. 4-5 jr.	1,5	2,1	1,5	0,6	0,6	0,6
Jongste k. 6-14 jr.	12,2	12,8	12,2	8,3	7,2	8,1
Uitsl. k. 15-20 jr.	8,5	15,8	9,0	13,8	14,4	13,8
Oudste kind 21-29 jr.	16,0	22,1	16,3	30,7	30,4	30,6
Jongste k. 0-3 jr.	0,2	0,6	0,2	0,1	0,2	0,2
Jongste k. 4-5 jr.	0,3	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1
Jongste k. 6-14 jr.	4,0	5,1	4,1	4,0	3,7	3,9
Jongste k. 15-20 jr.	4,8	5,7	4,9	7,5	7,6	7,5
Uitsl. k. 21-29 jr.	6,7	10,2	6,8	19,0	18,8	18,9
Uitsl. k. ≥ 30 jr.	1,9	2,9	1,9	21,8	31,3	23,5
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Leeft. jongste kind.:						
0-3 jr.	35,5	22,0	34,8	9,9	5,2	9,1
4-5 jr.	10,6	8,6	10,5	4,5	3,2	4,3
6-14 jr.	31,9	34,9	32,1	23,6	20,7	23,0
15-20 jr.	13,4	21,4	13,8	21,2	21,6	21,3
21-29 jr.	6,7	10,2	6,9	18,9	18,5	18,9
> 30 jr.	1,9	2,9	1,9	21,8	31,3	23,5
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Absolute aantallen	1 980 820	1 183 345	2 099 165	1 797 730	388 804	2 185 534

Tabel 5. Bestaande eerste en niet-eerste huwelijken met één of meer kinderen van 4-29 jaar, alsmede één-oudergezinnen met één of meer kinderen van 4-29 jaar naar leeftijdsverschil tussen oudste en jongste kind

	Bestaande huwelijken		Eén-oudergezinnen		
	1e huw.	niet 1e huw.	totaal	vrl. hoofd	mnl. hoofd
Oudste kind 4-5 jr. en	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jongste k. 4-5 jr.	24,7	38,2	62,1	62,0	62,4
Jongste k. 0-3 jr.	75,3	61,8	37,9	38,0	37,6
Oudste kind 6-14 jr. en	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jongste k. 6-14 jr.	47,5	56,9	73,6	72,9	78,1
Jongste k. 4-5 jr.	21,0	14,6	12,9	13,1	11,5
Jongste k. 0-3 jr.	31,5	28,5	13,5	14,0	10,3
Oudste kind 15-20 jr. en	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jongste k. 15-20 jr.	36,0	46,9	59,6	58,8	63,1
Jongste k. 6-14 jr.	51,4	38,0	34,7	35,4	31,5
Jongste k. 4-5 jr.	6,2	6,3	2,6	2,7	2,6
Jongste k. 0-3 jr.	6,4	8,8	3,0	3,1	2,8
Oudste kind 21-29 jr. en	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jongste k. 21-29 jr.	41,7	46,1	61,8	61,7	62,0
Jongste k. 15-20 jr.	30,1	25,8	24,4	24,3	24,8
Jongste k. 6-14 jr.	25,5	23,3	12,8	13,0	12,3
Jongste k. 4-5 jr.	1,6	2,2	0,5	0,5	0,4
Jongste k. 0-3 jr.	1,1	2,6	0,5	0,5	0,5

De gegevens in tabel 4 maken het ook mogelijk om één-oudergezinnen en eerste huwelijken met elkaar te vergelijken. In grote lijnen levert deze vergelijking een zelfde resultaat op als die tussen eerste en niet-eerste huwelijken. Bij de één-oudergezinnen blijkt de leeftijd van de oudste kinderen duidelijk hoger te liggen dan bij de eerste huwelijken. Eén-oudergezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar zijn sterk vertegenwoordigd (30,6% tegenover 16,0% voor de eerste huwelijken). Voor de gezinnen met uitsluitend kinderen van 30 jaar of ouder blijken de verschillen nog groter te zijn (23,5% tegenover 1,9%). Gezinnen met oudste kinderen beneden de 15 jaar komen bij de één-oudergezinnen naar verhouding minder vaak voor. Bovenstaande conclusies gelden niet alleen voor alle één-oudergezinnen samen, maar ook voor die met een mannelijk of vrouwelijk hoofd afzonderlijk. Dit laatste wil niet zeggen, dat er geen verschillen bestaan tussen beide soorten één-oudergezinnen. Vrouwen blijken naar verhouding iets vaker oudste kinderen in de lagere leeftijdsklassen te hebben, terwijl mannen vaker uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder bij zich hebben wonen. Ook ten aanzien van de leeftijd van de jongste kinderen bestaan er duidelijke verschillen tussen één-oudergezinnen en eerste huwelijken. Uit tabel 4 blijkt, dat de leeftijd van de jongste kinderen bij één-oudergezinnen eveneens duidelijk hoger ligt. Vergeleken met de eerste huwelijken komen jongste kinderen beneden de 15 jaar minder vaak voor. Het aandeel van jongste kinderen vanaf 15 jaar ligt bij de één-oudergezinnen echter duidelijk hoger. Dit geldt ook wanneer onderscheid gemaakt wordt naar het geslacht van het gezinshoofd. Zowel mannen als vrouwen in de één-oudergezinnen blijken naar verhouding oudere jongste kinderen te hebben. Net zoals bij de oudste kinderen gebleken is, zijn de jongste kinderen bij de vrouwelijke hoofden van één-oudergezinnen iets jonger dan bij de mannen. Met behulp van tabel 5 kan weer worden nagegaan of de zojuist gevonden verschillen ook doorwerken in het leeftijdsverschil tussen oudste en jongste kind. Dit blijkt inderdaad het geval te zijn. Het verschil in leeftijd tussen oudste en jongste kinderen in één-oudergezinnen blijkt aanzienlijk lager te liggen dan voor de eerste huwelijken.

Dat de leeftijd van de oudste kinderen in de één-oudergezinnen hoger ligt dan bij de eerste huwelijken, kan met verschillende factoren samenhangen.

In dit verband kan zowel gedacht worden aan de mogelijkheid dat huwelijksontbinding in de latere fasen van de gezinscyclus naar verhouding iets vaker voorkomt, als aan de mogelijkheid dat jongere hoofden van één-oudergezinnen grotere hertrouwkansen hebben. Deze twee factoren bieden echter slechts een gedeeltelijke verklaring voor het verrassend hoge percentage één-oudergezinnen met oudste kinderen in de hogere leeftijdsklassen. Een mogelijke verklaring hiervoor is, dat kinderen in één-oudergezinnen wat langer thuis blijven om te helpen alvorens ze het ouderlijk huis verlaten. Daarnaast moet, gezien het hoge percentage één-oudergezinnen met uitsluitend meerderjarige kinderen (42,4%), serieus rekening gehouden worden met de mogelijkheid van een vrij groot aantal bejaarde ouders, dat door één van de achtergebleven, of weer terug gekomen, kinderen op huishoudelijk en/of financieel gebied wordt bijgestaan. Het feit, dat vooral mannelijke hoofden van één-oudergezinnen vaak kinderen van 30 jaar en ouder bij zich hebben wonen is in dit verband veelzeggend. Bij de verklaring van de relatief hoge leeftijd van de jongste kinderen in één-oudergezinnen kan in principe op dezelfde factoren worden teruggerepen als bij het verklaren van de relatief hoge leeftijd van de oudste kinderen. Daarnaast is echter nog een extra factor in het spel. Ontbinding van het huwelijk leidt niet alleen tot het ontstaan van één-oudergezinnen, maar betekent over het algemeen ook, dat het proces van gezinsopbouw wordt beëindigd. De relatief kleine verschillen tussen de leeftijden van oudste en jongste kinderen in één-oudergezinnen wijzen in de richting van een kleiner aantal kinderen en vormen een aanwijzing, dat deze factor inderdaad een rol speelt.

Tabel 6. Gezinnen met kinderen in 1956 en 1971 naar gezinsfase (in procenten)

	1956	1971
Uitsluitend kinderen van 0-5 jaar	22,0	23,0
Oudste kind 6-14 jr.	33,5	31,0
Jongste k. 0-5 jr.	19,5	15,8
Uitsl. k. 6-14 jr.	14,0	15,2
Oudste kind 15-20 jr.	20,7	24,2
Jongste k. 0-5 jr.	5,0	2,9
Jongste k. 6-14 jr.	9,8	11,9
Uitsl. k. 15-20 jr.	5,9	9,4
Oudste kind > 21 jr.	23,8	21,6
Jongste k. 0-5 jr.	1,2	0,5
Jongste k. 6-14 jr.	5,9	4,1
Jongste k. 15-20 jr.	5,4	5,1
Uitsl. k. > 21 jr.	11,3	11,9
Totaal	100,0	100,0
Leeftijd jongste kind:		
0-5 jr.	47,7	42,2
6-14 jr.	29,7	31,2
15-20 jr.	11,3	14,5
> 21 jr.	11,3	11,9
Totaal	100,0	100,0

Aan het eind van deze beschouwing over de verdeling van de gezinnen over de verschillende fasen van de gezinscyclus zal gebruik gemaakt worden van de mogelijkheid om de gegevens over 1971 te vergelijken met die uit andere perioden. De mogelijkheden tot vergelijking in de tijd zijn vrij beperkt. Alleen de Algemene Woningtelling 1956 bevat gegevens over de gezinsfasen. In tabel 6 zijn deze gegevens vergeleken met die uit de Volkstelling 1971. De gegevens uit de Woningtelling 1956 hebben betrekking op alle gezinnen met kinderen, afzonderlijke cijfers voor de verschillende gezinstypen

(eerste huwelijken, niet-eerste huwelijken en één-oudergezinnen) zijn niet beschikbaar. Verder wijkt de in 1956 gehanteerde indeling voor de gezinscyclus iets af van die voor 1971. Tenslotte moet vermeld worden, dat de gegevens van de Woningtelling 1956 op een steekproef van 1 op 30 uit alle woonverblijven gebaseerd zijn. Dit betekent, dat vooral bij de lage percentages met steekproefafwijkingen rekening gehouden moet worden. Wanneer alleen op de leeftijd van de oudste kinderen wordt gelet, dan kan geconstateerd worden, dat er in vergelijking met 1956 geen grote veranderingen zijn opgetreden. Het aandeel van gezinnen met oudste kinderen in de leeftijd van 0-3 en 15-20 jaar blijkt iets te zijn toegenomen. Het aandeel van de gezinnen, waar de oudste kinderen 6-14 of 21 jaar en ouder zijn, is iets afgenomen. Wanneer alleen op de leeftijd van het jongste kind wordt gelet, dan valt het op dat sinds 1956 het aandeel van de gezinnen met een jongste kind in de leeftijd van 0-5 is afgenomen. Voor de overige leeftijdsklassen is het aandeel iets toegenomen. Eén van de factoren, die deze ontwikkeling heeft beïnvloed, is ongetwijfeld de daling van het gemiddeld kindertal per gezin. De invloed van deze factor valt ook te onderkennen, wanneer op de leeftijdsverschillen tussen oudste en jongste kinderen gelet wordt. Binnen iedere in tabel 6 onderscheiden leeftijdsklasse voor de oudste kinderen blijkt sinds 1956 het aandeel van de naar verhouding erg jonge kinderen te zijn afgenomen. Kleinere gezinnen en dus geringere leeftijdsverschillen tussen oudste en jongste kind zijn de belangrijkste veranderingen sinds 1956. Over de ontwikkeling van het aandeel van de gezinnen zonder kinderen is in vergelijking met 1956 slechts één totaal cijfer beschikbaar. Een onderverdeling van deze gezinnen naar hun positie in de gezinscyclus is niet mogelijk. In vergelijking met 1956 is het percentage gezinnen zonder kinderen toegenomen van 25,0 tot 28,5 %. Zoals in hoofdstuk twee al uitvoerig is uiteengezet, moet deze ontwikkeling vooral worden toegeschreven aan de afname van het gemiddeld aantal kinderen per gezin en aan de daling van de leeftijd, waarop deze kinderen trouwen. Dit betekent vermoedelijk ook, dat de toename van het aantal kinderloze gezinnen sinds 1956 vooral moet worden toegeschreven aan het groeiend aantal oudere echtparen, waarvan de kinderen inmiddels de deur uit zijn. Een beduidende toename van het aantal kinderloze jonge huwelijken ligt minder voor de hand omdat uitstel van de geboorte van het eerste kind en vrijwillige kinderloosheid in 1971 nog betrekkelijk nieuwe ontwikkelingen zijn.

3.3 Gezinsfasen en huwelijksduur

In tabel 7 zijn de bestaande eerste huwelijken ingedeeld naar periode van huwelijksluiting. Daarbij zijn de in 1971 gesloten huwelijken buiten beschouwing gelaten omdat van dit jaar op het tijdstip van de volkstelling slechts enkele maanden verstreken waren. De gegevens uit tabel 7 zullen niet alleen gebruikt worden om na te gaan hoe de verschillende huwelijkscohorten over de fasen van de gezinscyclus verdeeld zijn, maar ook om enig zicht te krijgen in de hoeveelheid tijd, die een aantal fasen uit de gezinscyclus in beslag neemt. Bij dit laatste is voorzichtigheid geboden. Onderlinge vergelijking van verschillende huwelijkscohorten om de lengte van een bepaalde fase vast te stellen, is eigenlijk alleen maar verantwoord wanneer er voldoende reden is om aan te nemen, dat de te vergelijken cohorten zich op precies dezelfde manier zullen gedragen. Aangezien in de afgelopen decennia de opvattingen over kindertal en huwelijksleeftijd nogal veranderd zijn en deze beide factoren een grote invloed uitoefenen op de lengte van verschillende gezinsfasen is er voor een dergelijke aanname weinig reden. Tegen vergelijking tussen cohorten, die in de tijd gezien wat minder ver van elkaar liggen, geldt dit bezwaar echter in mindere mate. Dat over dit bezwaar wordt heen gestapt hangt vooral samen met het feit dat de gegevens in tabel 7 de enige mogelijkheid vormen om de via de analyse van de lopende statistiek bereikte conclusies over de lengte van de verschillende gezinsfasen te controleren en zo nodig aan te vullen.

In onderstaand staatje is samengevat in welk deel van de bestaande eerste huwelijken geen kinderen aanwezig zijn:

per huw. sluiting	1970	'60-'64	'55-'59	'50-'54	'45-'49	'39-'44	'34-'38	'29-'33	voor 1929	
% 1e huw. zonder k.	83,1	26,4	7,8	7,8	9,5	15,9	32,6	53,5	71,8	85,4

Uit dit staatje blijkt, dat er een kromlijng verband bestaat tussen huwelijksduur en de aanwezigheid of het ontbreken van kinderen. Het zijn de relatief kort bestaande en relatief lang bestaande huwelijken waar kinderen het vaakst ontbreken. Dit kan verschillende achtergronden hebben. Uit tabel 7 blijkt, dat voor de korter bestaande huwelijken het nog niet geboren zijn van kinderen de voornaamste reden is. Dit laatste geldt voor alle vanaf 1950-54 gesloten huwelijken. Pas bij de van vóór 1950 daterende huwelijken is het niet meer thuis wonen van kinderen de voornaamste reden. Bezien naar huwelijkscohort blijkt het percentage kinderloze huwelijken snel te dalen. Van de in 1970 gesloten huwelijken is op 31 mei 1971 83,1 % zonder kinderen. In de daaropvolgende twee perioden (1965-69 en 1960-64) gaat het om respectievelijk 26,4 en 7,8 %. In het overgrote deel van de recent gesloten en kinderloze huwelijken zijn nog nooit kinderen geboren. Het percentage huwelijken, waarvan de kinderen inmiddels niet meer thuis wonen ligt voor de jaren 1964-1970 tussen de 0,4 en 0,8 %. Uitspraken over het percentage kinderloze huwelijken, waar gezien de leeftijd van de vrouw, of de duur van het huwelijk, de kans op de geboorte van een kind klein of nauwelijks aanwezig is, kunnen pas voor de in 1964 en eerder gesloten huwelijken gedaan worden. Voor de periode 1960-64 bedraagt het aandeel van deze huwelijken 7,4 %. Voor de daaraan voorafgaande perioden bedraagt dit cijfer respectievelijk 7,3, 8,1, 7,8, 6,7, 7,0 en 5,7. Dit betekent dat per huwelijkscohort bezien het percentage vermoedelijk permanent kinderloze huwelijken vrij constant is. Het varieert rond de 6 à 8 %. In hoeverre het hier om al dan niet vrijwillige kinderloosheid gaat is niet te achterhalen. Gezien het niveau van het cijfer is het echter vrij waarschijnlijk, dat het hier om niet vrijwillig kinderloosheid gaat. Omdat het denken over kinderloosheid de afgelopen jaren aanzienlijk veranderd is, ligt het voor de hand om te verwachten dat het percentage kinderloze huwelijken in de toekomst hoger zal liggen.

Uit het verloop van het percentage kinderloze huwelijken bij de meest recente cohorten kan worden afgeleid, dat in de meeste huwelijken binnen 5 à 6 jaar een begin gemaakt wordt met gezinsvorming. Voor de in 1964 en eerder gesloten huwelijken blijkt het percentage huwelijken, waarin nog nooit kinderen geboren zijn niet of nauwelijks te dalen. Binnen hoeveel tijd het proces van gezinsopbouw wordt afgesloten valt tot op zekere hoogte af te lezen uit de gegevens over de leeftijd van de jongst aanwezige kinderen. Bij de in 1960-64 gesloten huwelijken blijkt in 55 % van de gevallen de afgelopen drie jaar (1968-71) nog minstens één kind geboren te zijn. Het percentage gezinnen met kinderen, waar de afgelopen 5 jaar geen geboorte meer heeft plaats gevonden, bedraagt voor dit cohort 14,4 %. Voor het direct daaraan voorafgaande cohort (1955-59) bedraagt dit cijfer echter 52,4 %. Gezien de lange periode, die sinds de geboorte van het laatste kind verstreken is, kan worden aangenomen, dat deze huwelijken het proces van gezinsvorming hebben afgesloten. Tegelijkertijd moet er echter op gewezen worden, dat in 21,8 % van de huwelijken uit dit cohort de afgelopen drie jaar nog minstens één kind geboren is. Op het moment van telling bestonden de huwelijken uit het cohort 1955-59 twaalf tot zestien jaar. In meer dan de helft van de huwelijken uit dit cohort vond de vermoedelijk laatste geboorte minstens zeven tot elf jaar na de sluiting van het huwelijk plaats. Vergeleken met de cijfers uit de lopende statistiek komt deze schatting wat hoog uit. Voor de meer recente perioden en voor de laatste geboortecohorten uit tabel 1 en 2 ligt de

Tabel 7. Bestaande eerste huwelijken naar gezinsfase en periode van huwelijksluiting

	1970	'65/'69	'60/'64	'55/'59	'50/'54	'45/'49	'39/'44	'34/'38	'29/'33	voor 1929
Jongere kinderloze gezinnen, vrouw < 45 jr.	82,7	25,9	6,8	5,6	3,9	1,7	0,1	—	—	—
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	82,0	23,2	—	—	—	—	—	—	—	—
Nooit k. gehad, ≥ 5 jr. gehuwd	—	2,0	6,5	5,3	3,3	0,6	0,0	—	—	—
Geen kinderen meer thuis	0,7	0,7	0,3	0,3	0,6	1,1	0,1	—	—	—
Uitsluitend kinderen 0-3 jr.	16,4	58,5	7,7	0,9	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	—
Oudste kind 4-5 jr.	0,2	14,3	21,2	1,5	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	—
Jongste k. 0-3 jr.	0,1	11,5	15,7	0,6	0,1	0,0	—	—	—	—
Uitsluitend k. 4-5 jr.	0,1	2,8	5,5	0,9	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	—
Oudste kind 6-14 jr.	0,2	0,7	63,0	85,9	16,6	5,2	3,5	1,3	0,2	0,0
Jongste k. 0-3 jr.	0,0	0,4	31,6	19,7	1,5	0,1	0,0	0,0	—	—
Jongste k. 4-5 jr.	—	0,1	17,3	16,6	1,9	0,2	0,0	—	—	—
Uitsl. k. 6-14 jr.	0,2	0,2	14,1	49,6	13,2	4,9	3,5	1,3	0,2	0,0
Oudste kind 15-20 jr.	0,0	0,0	0,0	4,0	73,3	41,5	20,6	11,7	4,7	0,5
Jongste k. 0-3 jr.	—	0,0	0,0	0,7	7,0	1,3	0,1	0,0	—	—
Jongste k. 4-5 jr.	—	0,0	0,0	0,5	6,5	1,5	0,2	0,0	—	—
Jongste k. 6-14 jr.	—	0,0	0,0	2,4	46,4	19,7	5,9	1,4	0,3	0,0
Uitsl. k. 15-20 jr.	0,0	0,0	0,0	0,4	13,4	19,0	14,4	10,3	4,4	0,5
Oudste kind 21-29 jr.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	37,0	42,9	30,2	16,8	3,6
Jongste k. 0-3 jr.	—	—	0,0	0,0	0,0	0,9	0,2	0,0	0,0	—
Jongste k. 4-5 jr.	—	—	0,0	0,0	0,0	1,3	0,4	0,0	0,0	—
Jongste k. 6-14 jr.	—	0,0	0,0	0,0	0,2	15,3	10,2	2,6	0,4	0,0
Jongste k. 15-20 jr.	—	0,0	—	0,0	0,1	12,5	13,6	8,3	3,0	0,2
Uitsl. k. 21-29 jr.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0	18,5	19,3	13,4	3,4
Uitsluitend kinderen ≥ 30 jr.	—	0,0	—	—	0,0	0,0	0,3	3,2	6,6	10,6
Oudere kinderloze gezinnen, vrouw ≥ 45 jr.	0,4	0,5	1,0	2,2	5,6	14,2	32,5	53,5	71,8	85,4
Kinderloos gebleven	0,3	0,5	0,9	2,0	4,8	7,2	6,1	6,7	7,0	5,7
Geen kind meer thuis	0,1	0,0	0,1	0,2	0,8	7,0	26,4	46,8	64,8	79,7
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Jongste kind:										
0-3 jr.	16,6	70,5	55,0	21,8	8,8	2,4	0,3	0,0	0,0	—
4-5 jr.	0,1	2,9	22,8	18,0	8,6	3,1	0,6	0,0	0,0	—
6-14 jr.	0,2	0,2	14,2	52,0	59,7	39,9	19,6	5,3	0,9	0,0
15-20 jr.	0,0	0,0	0,2	0,4	13,4	31,7	28,1	18,7	7,3	0,6
21-29 jr.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	7,0	18,5	19,3	13,4	3,4
≥ 30 jr.	—	0,0	—	—	0,0	0,0	0,3	3,2	6,6	10,6
% met kinderen	16,9	73,6	92,2	92,2	90,5	84,1	67,4	46,5	28,2	14,6
	101 288	500 240	395 726	365 011	328 262	315 780	261 510	181 891	141 937	207 205

gemiddelde huwelijksduur bij het afsluiten van het proces van gezinsopbouw dicht in de buurt van zeven jaar. Dat de hier gevonden uitkomst hoger ligt kan zowel samenhangen met de gekozen maatstaf (mediaan) als met het feit, dat met perioden en leeftijdsklassen en niet met jaren gewerkt is. Wat in ieder geval wel duidelijk wordt uit de cijfers van tabel 7, is dat er een aanzienlijke spreiding bestaat in het tijdstip waarop het proces van gezinsopbouw wordt afgesloten. In de op het tijdstip van de Volkstelling 17 tot 21 jaar bestaande huwelijken (cohort 1950-54) blijkt zelfs in 8,8% van de gevallen de afgelopen drie jaar nog een kind geboren te zijn. Pas voor het cohort 1945-49 komt dit cijfer onder de 5%, namelijk 2,4%.

Het feit, dat de spreiding in het tijdstip waarop het eerste kind geboren wordt veel kleiner is dan die in het tijdstip van de laatste geboorte, werkt door in de verdeling van de gezinnen over de verschillende categorieën van de hier gebruikte indeling voor de gezinscyclus. Wanneer alleen gelet wordt op de leeftijd van het oudste kind, dan geven de cijfers de indruk, dat de verschillende huwelijkscohorten zo ongeveer in gesloten formatie van de ene fase naar de andere oprukken. De samenhang tussen de periode van huwe-

lijksluiting en de leeftijd van het oudste kind blijkt vrij nauw te zijn. Dit geldt vooral voor de meer recente huwelijkscohorten. Bij de cohorten, die het langst bestaan is deze samenhang wat minder sterk. Dit laatste moet ongetwijfeld worden toegeschreven aan het feit, dat bij de oudste cohorten een aanzienlijk deel van de eerstgeborenen inmiddels het ouderlijk huis verlaten zal hebben. Wanneer alleen op de leeftijd van de jongste kinderen gelet wordt, dan blijkt de samenhang met huwelijksduur minder sterk te zijn. De grotere spreiding in het tijdstip waarop het laatste kind geboren wordt is ook van invloed op het verloop van het percentage gezinnen waarvan de kinderen allemaal de deur uit zijn. De toename van dit percentage verloopt minder snel dan de daling van het percentage nog kinderloze echtparen bij de jongere huwelijkscohorten. In onderstaand staatje is per cohort aangegeven in welk deel van de huwelijken geen van de kinderen meer thuis woont:

Per huw. sluiting	1970	'65-'69	'60-'64	'55-'59	'50-'54	'45-'49	'39-'44	'34-'38	'29-'33	voor 1929
% te huw. geen kind meer thuis	0,8	0,7	0,4	0,5	1,4	8,1	26,5	46,8	64,8	79,7

Bij de meer recente huwelijkscohorten blijkt het nauwelijks voor te komen, dat geen van de kinderen meer thuis woont. Voor de huwelijken uit de jaren 1955-1970 ligt het percentage van deze gevallen tussen de 0,4 en 0,8. Dat in deze betrekkelijk recente huwelijken geen van de kinderen meer thuis woont, kan verschillende redenen hebben. Enkele mogelijkheden, waar in dit verband aan gedacht kan worden zijn: langdurige hospitalisering, overlijden of een kinderbeschermingsmaatregel. Bij de van 1965-69 en 1970 daterende huwelijken komt het vaker voor dat geen van de kinderen meer thuis is dan in de iets langer bestaande huwelijken uit de jaren 1955-1964. Dit verschil houdt vermoedelijk verband met het feit, dat onder de na 1964 gesloten huwelijken meer gezinnen met slechts één kind zullen voorkomen. Zoals uit bovenstaand staatje kan worden afgelezen, duurt het vrij lang voor het uit huis gaan van de kinderen werkelijk op gang begint te komen. Pas voor het cohort 1950-54 komt het percentage huwelijken, waar geen van de kinderen meer thuis is, voor het eerst boven de 1% (1,4%). Daarna begint een geleidelijke stijging. Van het cohort 1934-38 is in 46,8% van de gezinnen geen van de kinderen meer thuis. Voor dit zelfde cohort zijn in 46,5 van de gevallen nog wel kinderen thuis. Dit wil zeggen, dat bij het cohort 1934-38 de helft van de gezinnen, waar ooit kinderen geboren zijn, inmiddels de empty nest fase bereikt heeft. De huwelijken uit dit cohort bestonden op het tijdstip van telling 33-37 jaar. Bij de berekeningen op basis van de lopende statistiek in het vorige hoofdstuk zijn lagere waarden gevonden. Voor het geboortecohort 1915-19 werd 31,9 jaar gevonden, voor de periode 1971-75 zelfs 29,5 jaar. Ook nu moet ter verklaring van dit verschil gewezen worden op het gebruik van leeftijdsklassen en perioden van huwelijksaansluiting in plaats van gegevens per jaar. Verder zal ook het gebruik van de mediaan in plaats van het gemiddelde een rol spelen. Wat uit de gemiddelden in hoofdstuk 2 niet blijkt, maar uit de gegevens in tabel 7 wel kan worden afgelezen, is de grote variatie in het tijdstip, waarop het laatste kind de deur uit gaat. Bij de in 1945-49 gesloten huwelijken begint het afsluiten van de periode met kinderen thuis, al duidelijk op gang te komen, terwijl bij de vóór 1929 gesloten huwelijken geconstateerd moet worden, dat de fase met kinderen thuis bepaald nog niet voor iedereen is afgesloten. Van de vóór 1929 gesloten huwelijken heeft namelijk 14,6% nog altijd één of meer kinderen bij zich wonen. Afgaande op de gegevens over de leeftijd van de jongste kinderen, gaat het hier overwegend om meerderjarige kinderen. Slechts 0,6% van alle huwelijken uit deze periode heeft nog een jongste kind dat minderjarig is. Zodra het uit huis gaan van de kinderen op gang komt, begint het ook voor te komen dat er gezinnen zijn, die uitsluitend meerderjarige kinderen thuis hebben

wonen. In onderstaand staatje zijn de van vóór 1955 daterende eerste huwelijken ingedeeld naar de reden voor het ontbreken van kinderen en als er kinderen aanwezig zijn naar de leeftijd van het jongste kind.

Periode van huw. sluiting	Nooit k. gehad	Minstens een minderj. kind	Uitsl. meerderj. kind.	Geen k. meer th.	Totaal
1950-1954	8,1	90,5	—	1,4	100,0
1945-1949	7,8	77,1	7,0	8,1	100,0
1939-1944	6,1	48,6	18,8	26,5	100,0
1934-1938	6,7	24,0	22,5	46,8	100,0
1929-1933	7,0	8,2	20,0	64,8	100,0
voor 1929	5,7	0,6	14,0	79,7	100,0

Dat er uitsluitend meerderjarige kinderen thuis wonen, begint pas voor te komen bij de in 1945 of eerder gesloten huwelijken. De hoogste percentages gezinnen met uitsluitend meerderjarige kinderen komen voor bij de van 1929 tot en met 1944 gesloten huwelijken (dus bij een huwelijksduur van 27-42 jaar). Gezinnen met uitsluitend kinderen van 30 jaar of ouder komen vooral voor bij de in 1938 of eerder gesloten huwelijken. De hoogste percentages worden bereikt door de huwelijken uit 1929-33 en de huwelijken van vóór 1929. Voor deze beide perioden geldt dat respectievelijk 6,6 en 10,6% van de huwelijken uitsluitend kinderen van 30 jaar of ouder heeft. Om wat voor reden deze kinderen nog thuis zijn, is jammer genoeg niet na te gaan. In die verband kan aan zeer uiteenlopende redenen gedacht worden. Enkele mogelijkheden zijn: kinderen die er om de een of andere reden nog niet aan toe gekomen zijn om te trouwen maar wel zelf een beroep uitoefenen; geestelijk en/of lichamelijk gehandicapte kinderen; en kinderen die thuis zijn achter gebleven om hun inmiddels bejaarde ouders op huishoudelijk en/of financieel gebied bij te staan.

In tabel 8 zijn de niet-eerste huwelijken uitgesplitst naar gezinsfase en periode van huwelijksluiting. Daarbij zijn de in 1971 gesloten huwelijken buiten beschouwing gelaten. Dit omdat tijdens het houden van de volkstelling pas een deel van dit jaar verstreken was. In de vorige paragraaf is gebleken, dat het bij niet-eerste huwelijken vaker voorkomt dat er geen kinderen aanwezig zijn. In onderstaand staatje is nagegaan of dit ook geldt wanneer rekening gehouden wordt met de periode van huwelijksluiting:

Per huw. sluiting	1970	'65-'69	'60-'64	'55-'59	'50-'54	'45-'49	'39-'44	'34-'38	'29-'33	voor 1929
% 1e huw. zonder k.	83,1	26,4	7,8	7,8	9,5	15,9	32,6	53,5	71,8	85,4
% niet 1e huw. zond. kinderen	44,8	37,1	36,6	42,7	44,4	47,7	61,1	74,2	81,0	84,0

Uit bovenstaande cijfers blijkt, dat dit inderdaad het geval is. In iedere onderscheiden periode komt het bij de niet-eerste huwelijken vaker voor dat er geen kinderen aanwezig zijn. Op deze regel is echter een belangrijke uitzondering. Bij de in 1970 gesloten niet-eerste huwelijken blijkt het ontbreken van kinderen minder vaak voor te komen dan bij de eerste huwelijken (44,8 tegen 83,1%). De reden hiervoor is, dat het bij niet-eerste huwelijken nogal eens voorkomt, dat er op de trouwdag al kinderen aanwezig zijn. Bij de in 1970 gesloten niet-eerste huwelijken komt dit in minstens 41,5% van de gevallen voor. Deze schatting is gebaseerd op het percentage in 1970 gesloten niet-eerste huwelijken met een oudste kind boven de 3 jaar. In de vorige paragraaf is al gewezen op de betrekkelijkheid van het verder uitsplitsen van de

Tabel 8. Bestaande niet-eerste huwelijken naar gezinsfase en periode van huwelijksluiting

	1970	'65/'69	'60/'64	'55/'59	'50/'54	'45/'49	'39/'44	'34/'38	'29/'33	voor 1929
Jongere kinderloze gezinnen, vrouw < 45 jr.	25,5	13,6	6,9	4,5	2,4	0,7	0,1	—	—	—
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	24,1	11,4	—	—	—	—	—	—	—	—
Nooit k. gehad, ≥ 5 jr. gehuwd	—	1,6	6,1	4,0	1,8	0,3	—	—	—	—
Geen kinderen meer thuis	1,4	0,6	0,8	0,5	0,6	0,4	0,1	—	—	—
Uitsluitend kinderen 0-3 jr.	13,7	15,4	2,0	0,4	—	—	—	—	—	—
Oudste kind 4-5 jr.	6,0	7,1	4,3	0,3	0,0	0,0	—	0,1	—	—
Jongste k. 0-3 jr.	2,5	4,9	2,5	0,2	0,0	—	—	—	—	—
Uitsluitend k. 4-5 jr.	3,5	2,2	1,8	0,1	—	0,0	—	0,1	—	—
Oudste kind 6-14 jr.	20,3	21,6	32,9	29,4	7,2	3,0	1,2	0,6	—	—
Jongste k. 0-3 jr.	5,8	11,0	9,8	4,5	0,5	0,0	—	—	—	—
Jongste k. 4-5 jr.	1,9	2,8	7,2	3,8	0,3	0,1	0,1	—	—	—
Uitsl. k. 6-14 jr.	12,6	7,8	15,9	21,2	6,4	2,9	1,1	0,6	—	—
Oudste kind 15-20 jr.	9,5	12,9	16,5	17,1	38,7	22,4	11,3	4,3	2,0	0,2
Jongste k. 0-3 jr.	0,8	3,2	2,3	1,6	1,9	0,5	0,2	—	—	—
Jongste k. 4-5 jr.	0,6	1,0	2,5	1,6	1,8	0,5	0,1	—	—	—
Jongste k. 6-14 jr.	4,0	3,9	6,6	9,2	16,6	6,3	1,8	0,5	—	—
Uitsl. k. 15-20 jr.	4,1	4,8	5,1	4,5	18,3	15,1	9,2	3,8	2,0	0,2
Oudste kind 21-29 jr.	5,5	5,6	7,3	9,3	9,0	25,7	24,1	15,9	9,1	2,2
Jongste k. 0-3 jr.	0,1	0,6	0,4	0,3	0,3	0,4	0,2	—	—	—
Jongste k. 4-5 jr.	0,1	0,1	0,4	0,5	0,1	0,4	0,0	—	—	—
Jongste k. 6-14 jr.	1,5	1,1	1,8	3,6	3,2	5,7	3,2	1,1	0,4	—
Jongste k. 15-20 jr.	1,6	1,6	1,5	1,5	2,6	7,7	6,2	3,7	0,9	0,2
Uitsl. k. 21-29 jr.	2,2	2,2	3,2	3,4	2,8	11,5	14,5	11,1	7,8	2,0
Uitsluitend kinderen ≥ 30 jr.	0,2	0,3	0,5	0,9	0,8	1,2	2,4	4,9	7,9	13,6
Oudere kinderloze gezinnen, vrouw ≥ 45 jr.	19,3	23,5	29,7	38,2	42,0	47,0	60,9	74,2	81,0	84,0
Kinderloos gebleven	18,9	22,2	27,4	34,5	34,3	30,1	26,8	23,0	16,1	13,7
Geen kind meer thuis	0,4	1,3	2,3	3,7	7,7	16,9	34,1	51,2	64,9	70,3
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Jongste kind:										
0-3 jr.	22,9	35,1	17,0	7,0	2,7	0,9	0,4	—	—	—
4-5 jr.	6,1	6,1	11,9	6,0	2,2	1,0	0,1	0,1	—	—
6-14 jr.	18,1	12,8	24,2	34,0	26,2	14,9	6,1	2,2	0,4	—
15-20 jr.	5,7	6,4	6,6	6,0	20,9	22,8	15,4	7,5	2,9	0,4
21-29 jr.	2,2	2,2	3,2	3,4	2,8	11,5	14,5	11,1	7,8	2,0
≥ 30 jr.	0,2	0,3	0,5	0,9	0,8	1,2	2,4	4,9	7,9	13,6
% met kinderen	55,2	62,9	63,4	57,3	55,6	52,3	38,9	25,8	19,0	16,0
Absolute aantallen	11 161	40 522	33 983	31 967	31 772	36 069	15 180	8 190	5 441	6 571

cijfers over kinderloze niet-eerste huwelijken. Vaststellen van het percentage niet-eerste huwelijken, waarbinnen nooit kinderen aanwezig geweest zijn, lukt niet omdat er geen exacte gegevens beschikbaar zijn over het aantal op de trouwdag aanwezige kinderen. Hetzelfde geldt voor het bepalen van het percentage niet-eerste huwelijken waarbinnen nooit kinderen zijn voortgebracht. Daarvoor is nodig, dat voor alle aanwezige kinderen bekend is of ze uit het huidige of uit een eerder huwelijk afkomstig zijn. Via de gegevens in tabel 8 is het echter mogelijk deze tot nu toe open gebleven vragen enigszins te beantwoorden. Dit door de bestaansduur van het huwelijk met de leeftijd van de kinderen te combineren. Een probleem daarbij is, dat de klassenindelingen voor de leeftijd van de kinderen en de duur van het huwelijk niet gelijk zijn. Op de daarvoor gekozen oplossing zal straks worden teruggekomen.

Omdat de in 1970 gesloten huwelijken op het tijdstip van de Volkstelling nog maar kort bestonden (5-17 maanden) en er in die korte periode niet al te veel veranderd kan zijn, zal met de gegevens over dit jaar begonnen worden.

Zojuist is er al op gewezen, dat in minstens 41,5 % van de niet-eerste huwelijken uit 1970 op de trouwdag al een of meer kinderen aanwezig zijn. Zoals uit de eerste kolom van tabel 8 blijkt, loopt de leeftijd van deze kinderen nogal uiteen. Wanneer alleen op de leeftijd van het oudste kind gelet wordt, dan blijken alle leeftijdsklassen vertegenwoordigd te zijn. In bijna de helft van de gevallen is het oudste kind echter 6-14 jaar. Op basis van de cijfers over het cohort 1970 kan ook geschat worden, dat in maximaal 58,5 % van alle niet-eerste huwelijken op de trouwdag geen kinderen aanwezig zijn. Vergeleken met de eerste huwelijken komt het bij deze kinderloze huwelijken vaak voor, dat gezien de leeftijd van de vrouw de kans dat er alsnog kinderen geboren worden klein of zelfs geheel afwezig is. Dit kan worden afgeleid uit het hoge percentage kinderloos gebleven niet-eerste huwelijken uit het cohort 1970 waar de vrouw 45 jaar of ouder is (18,9 tegenover 0,4 % voor de eerste huwelijken). Ook voor de langer bestaande cohorten kan bij benadering worden nagegaan in hoeverre er op de huwelijksdag al kinderen aanwezig waren. In het cohort 1965-69 is in 18,8 % van de huwelijken een oudste kind van 15 jaar of ouder aanwezig. Al deze oudste kinderen zijn vóór de sluiting van het huidige huwelijk geboren. Dit geldt ook voor een deel van de oudste kinderen in de leeftijdsgroep van 6-14 jaar. Wanneer er vanuit gegaan wordt, dat de oudste kinderen in deze categorie gelijk over de verschillende leeftijden verdeeld zijn, dan is in 1/9 van 21,6 of wel 2,4 % van de niet-eerste huwelijken het oudste kind 6 jaar en dus na sluiting van het huidige huwelijk geboren. Het percentage niet-eerste huwelijken met een oudste kind in de leeftijd van 7-14 jaar bedraagt dan 19,2. Via deze kunstgreep kan berekend worden dat in 38,0% van alle niet-eerste huwelijken uit dit cohort op de trouwdag al een of meer kinderen aanwezig waren. Het percentage niet-eerste huwelijken, waar het oudst aanwezige kind na de sluiting van het huwelijk geboren is, bedraagt bij het volgen van deze rekenwijze 24,9.

Ook voor de andere cohorten uit tabel 8 kan een dergelijke berekening gemaakt worden. Hieronder is voor een aantal cohorten aangegeven welke resultaten deze berekeningen hebben opgeleverd.

Huwelijks cohort:	Geschat percentage niet-eerste huwelijken waar het oudst aanwezige kind vóór respectievelijk na de sluiting van het huidige huwelijk geboren is:	
	voor huidig huwelijk geboren	na huidig huwelijk geboren
1970	41,5%	13,7%
1965-1969	38,0%	24,9%
1960-1964	35,4%	28,2%
1955-1959	21,6%	35,8%
1950-1954	8,8%	46,9%
1945-1949	9,4%	42,5%

Uit bovenstaand staatje blijkt dat voor de cohorten 1965-69 en 1960-64 het percentage huwelijken waar op de trouwdag al kinderen aanwezig waren niet al te ver onder dat voor het cohort 1970 ligt (38,0 en 35,4 tegenover 41,5 voor 1970). Bezien over de hele linie blijkt het percentage van deze huwelijken terug te lopen met het toenemen van de huwelijksduur. Dit moet ongetwijfeld voor een belangrijk deel worden toegeschreven aan de met de huwelijksduur toenemende kans dat de voor het huwelijk geboren kinderen inmiddels het ouderlijk huis verlaten hebben. Bezien naar huwelijksduur vertoont het percentage niet-eerste huwelijken, waar het oudst aanwezige kind na de sluiting van het huidige huwelijk geboren is, een stijgende trend. Vooral voor de oudere cohorten in bovenstaand staatje moet bij het beoordelen van deze stijging weer rekening gehouden worden met de bij het stijgen van de huwelijksduur toenemende kans, dat de voor het huwelijk geboren kinderen inmiddels de deur uit zijn. Voor een schatting van het percentage niet-

eerste huwelijken, die zonder kinderen begonnen en waar in de loop van het huidige huwelijk een of meer kinderen geboren zijn, kan daarom het best gebruik gemaakt worden van de cijfers over de cohorten 1965-69 en 1960-64. Voor deze beide cohorten bedraagt dit percentage respectievelijk 24,9 en 28,2 %.

De tot nu toe besproken gegevens bieden vooral informatie over de op het tijdstip van huwelijksluiting bestaande situatie. Op de na huwelijksluiting opgetreden veranderingen bieden ze slechts een gedeeltelijk zicht. Via de gegevens over de leeftijd van het jongste aanwezige kind is over dit punt meer informatie te verkrijgen. In onderstaand staatje is voor een aantal cohorten berekend in welk deel van de niet-eerste huwelijken de jongst aanwezige kinderen vóór dan wel na de trouwdag geboren zijn. Daarbij is van dezelfde werkwijze gebruik gemaakt als bij de oudst aanwezige kinderen:

Huwelijks cohort:	Schatting van het percentage niet-eerste huwelijken waar het jongst aanwezige kind vóór dan wel na de sluiting van het huidige huwelijk geboren is:	
	voor huidig huwelijk geboren	na huidig huwelijk geboren
1970	32,3%	22,9%
1965-1969	20,3%	42,6%
1960-1964	15,6%	47,8%
1955-1959	8,3%	49,0%
1950-1954	3,3%	52,3%
1945-1949	5,0%	47,3%

Uit bovenstaand staatje blijkt, dat het percentage niet-eerste huwelijken, waarvan ook de jongste kinderen voor huwelijksluiting geboren zijn, afneemt met het stijgen van de huwelijksduur. Bij de meest recente cohorten (1965-69 en 1970) zal deze afname vooral samenhangen met de geboorte van volgende kinderen, bij de overige vooral met het uit huis gaan van deze jongste kinderen. De cijfers voor de cohorten 1960-64 en 1965-69 zullen vermoedelijk de beste schatting opleveren voor het percentage niet-eerste huwelijken, waarin alleen maar voor de trouwdag geboren kinderen aanwezig geweest zijn. Het percentage van deze huwelijken zou dan 15 à 20 bedragen. Op basis van de al eerder gemaakte berekeningen over de leeftijd van het oudste kind kan geschat worden dat in 35-42 % van de niet-eerste huwelijken op de trouwdag al kinderen aanwezig zijn. Beide schattingen combinerend kan dan ook geconcludeerd worden, dat in ongeveer de helft van de niet-eerste huwelijken waar op de trouwdag al kinderen aanwezig zijn, besloten wordt om verder van het krijgen van kinderen af te zien. Met behulp van de leeftijd van de jongst aanwezige kinderen kan ook geschat worden in welk deel van de niet-eerste huwelijken na de trouwdag nog een of meer kinderen geboren zijn. In bovenstaand staatje blijkt het percentage van deze huwelijken met het stijgen van de huwelijksduur toe te nemen. Alleen voor de in 1945-49 gesloten huwelijken blijkt dit percentage lager te zijn. Dit moet naar alle waarschijnlijkheid aan het uit huis gaan van de kinderen worden toegeschreven. De schatting voor het percentage niet-eerste huwelijken, waarbinnen na de trouwdag nog kinderen geboren worden kan gezien het verloop van de cijfers het beste aan de huwelijken uit de periode 1950-1960 ontleend worden. Dit zou betekenen, dat in 42 tot 52 % van alle niet-eerste huwelijken kinderen worden voortgebracht. Afgaande op de leeftijd van de oudste kinderen in de cohorten 1960-64 en 1965-69 kan geschat worden, dat in 25 tot 28 % van de niet-eerste huwelijken alleen maar kinderen uit het huidige huwelijk aanwezig geweest zijn. Beide laatste schattingen combinerend kan geconcludeerd worden, dat in 14 tot 27 % van de niet-eerste huwelijken zowel voor als tijdens het huwelijk geboren kinderen aanwezig zijn.

Teneinde het beeld te completeren is ook een schatting nodig van het percentage niet-eerste huwelijken, die zonder kinderen begonnen en verder ook kinderloos blijven. Op basis van de gegevens in tabel 8 voor de cohorten 1960-64 en 1965-69 kan dit percentage op 33 à 35 geschat worden.

Schema 1

Geen kinderen bij huwelijksluiting (60-65%)	Permanent kinderloos (33-35%)
	Wel kinderen (25-32%)
Wel kinderen bij huwelijksluiting (35-40%)	Kinderen erbij (15-25%)
	Geen kinderen erbij (15-20%)

In schema 1 is een overzicht te vinden van de zojuist gemaakte schattingen. Uit dat schema blijkt, dat naar schatting 33 à 35 % van de niet-eerste huwelijken zonder kinderen begint en omdat er verder ook geen kinderen geboren worden, buiten het normale verloop van de gezinscyclus valt. Het percentage niet-eerste huwelijken, dat wel een normaal verlopen gezinscyclus tegemoet gaat, bedraagt naar schatting 25 à 32. Deze niet-eerste huwelijken starten zonder kinderen en beginnen na verloop van tijd aan de vorming van een gezin. Dan is er ten slotte nog een vrij grote groep niet-eerste huwelijken, die op de trouwdag als het ware ergens midden in de gezinscyclus begint. Dit omdat op dat tijdstip al één of meer kinderen aanwezig zijn. Daarbij gaat het, zoals hiervoor al gebleken is, vrij vaak om al wat oudere kinderen. Afgaande op de gegevens over het cohort 1970 is een groot deel van deze kinderen 6-14 jaar oud. De vrij grote groep niet-eerste huwelijken waar vanaf de trouwdag al kinderen aanwezig zijn kan nog verder worden onderverdeeld. Een deel van deze huwelijken ziet verder af van het krijgen van kinderen. Gerelateerd aan het aantal huwelijken, waar van het begin af aan kinderen aanwezig zijn, gaat het om ruwweg de helft van deze huwelijken. Uitgedrukt in het totaal aantal niet-eerste huwelijken is het aandeel van deze groep 15 à 25 %. Dan zijn er tenslotte de niet-eerste huwelijken, waarbinnen op de trouwdag al een of meer kinderen aanwezig zijn en waarbij in de loop van dit huwelijk ook nog kinderen geboren zijn. Deze situatie komt voor in ruwweg de helft van de niet-eerste huwelijken, waarin op de trouwdag al kinderen aanwezig zijn. Gerelateerd aan het totale aantal niet-eerste huwelijken gaat het naar schatting om 15 à 20 %. Bij het interpreteren van deze cijfers over de gezinssituatie in de niet-eerste huwelijken moet bedacht worden, dat door de gevolgde werkwijze slechts ruwe schattingen mogelijk waren. Ongeacht mogelijke schattingsfouten kan echter geconcludeerd worden, dat de niet-eerste huwelijken qua gezinssituatie een zeer heterogene groep vormen. Dit niet alleen wat hun voorgeschiedenis aangaat, maar ook ten aanzien van de gezinscarrière, die redelijkerwijs op de trouwdag verwacht kan worden.

3.4. Gezinsfase en leeftijd

In tabel 9 is voor de bestaande eerste huwelijken aangegeven welke samenhang er bestaat tussen gezinsfase en leeftijd van de vrouw. In tabel 10 is het zelfde gedaan met de leeftijd van de man als uitgangspunt. Omdat bij eerste huwelijken de spreiding in de huwelijksleeftijd niet al te groot is, mag verwacht worden dat een hogere leeftijd over het algemeen ook een lange huwelijksduur betekent. Op grond hiervan kan dus verwacht worden, dat de samenhang tussen leeftijd en gezinsfase er ongeveer het zelfde uit zal zien als die tussen huwelijksduur en gezinsfase. Uit een onderlinge vergelijking van de betrokken tabellen blijkt, dat deze overeenkomst inderdaad aanwezig is. Het gevonden kromlijng verband tussen huwelijksduur en het ontbreken van kinderen kan ook worden aangetroffen wanneer de leeftijd van man of vrouw als uitgangspunt genomen wordt. Dit blijkt duidelijk uit de cijfers in onderstaand staatje:

	Vrouwen			Mannen		
	nooit k. gehad	geen k. meer th.	totaal zonder k.	nooit k. gehad	geen k. meer th.	totaal zonder k.
Jonger dan						
20 jaar	45,9	1,8	47,7	42,3	1,5	43,8
20-24	44,0	0,6	44,6	50,8	0,8	51,6
25-29	18,4	0,5	18,9	29,0	0,6	29,6
30-34	8,1	0,3	8,4	11,4	0,5	11,9
35-39	6,6	0,4	7,0	7,2	0,3	7,5
40-44	7,1	1,9	9,0	7,1	1,0	8,1
45-49	7,9	7,6	15,5	7,8	4,3	12,1
50-54	7,7	19,3	27,0	7,4	13,1	20,5
55-59	8,0	35,7	43,7	7,5	27,4	34,9
60-64	9,6	53,9	63,5	8,8	45,0	53,8
65-69	10,3	70,9	81,2	9,7	62,3	72,0
70 jaar en ouder	9,4	77,9	87,3	9,4	74,7	84,1

De reden waarom er geen kinderen thuis zijn, blijkt te variëren met de leeftijd van de huwelijkspartners. Bij de jongere leeftijdsklassen is het feit dat er nog nooit kinderen geboren zijn de voornaamste reden. Bij de oudere leeftijdsklassen is dit het niet meer thuis wonen van de kinderen. Het verloop van het percentage huwelijken, waarbinnen nooit kinderen geboren zijn, kan gebruikt worden als een indicator voor de leeftijd waarop een begin gemaakt wordt met het proces van gezinsopbouw. Bij de jongste leeftijdsklassen blijkt het percentage gezinnen waar nooit kinderen geboren zijn vrij snel terug te lopen. Vanaf de leeftijdsklasse van 30-34 jaar voor vrouwen en vanaf 35-39 jaar voor mannen kan er niet of nauwelijks meer van een daling gesproken worden. Hieruit kan worden afgeleid, dat het merendeel van de vrouwen vóór het bereiken van de 30-jarige leeftijd een begin gemaakt heeft met gezinsvorming. Bij het merendeel van de mannen is dit voor het bereiken van de leeftijd van 35 jaar. Dat voor mannen deze leeftijd hoger ligt, moet worden toegeschreven aan het feit, dat in de meeste huwelijken de man iets ouder is dan zijn echtgenote. Bij de analyse van de gegevens per periode van huwelijksluiting is gebleken, dat voor de wat langer bestaande huwelijken het percentage gezinnen, waar nooit kinderen geboren zijn, rond de 6 à 8 varieert. Bezien naar de leeftijd van man en vrouw blijkt deze regel ook op te gaan. De enige uitzondering vormen die huwelijken, waar man of vrouw 60 jaar of ouder zijn. Bij deze huwelijken ligt het percentage kinderloos gebleven echtparen duidelijk hoger. Deze afwijking naar boven moet vermoedelijk worden toegeschreven aan een oververtegenwoordiging van de op hogere leeftijd gehuwden in deze leeftijdsklassen.

Tenslotte kunnen de cijfers over het ontbreken van kinderen ook gebruikt worden als een indicator voor de leeftijd waarop de empty nest fase bereikt

wordt. Voor de vrouwen begint het bereiken van de empty nest fase een realiteit te worden vanaf de leeftijd van 45 jaar. Voor de 45-49-jarige vrouwen komt namelijk het percentage gezinnen met geen van de kinderen meer thuis voor het eerst boven de 5%. Daarna neemt dit percentage snel toe. In de leeftijdsklasse 60-64 jaar is in meer dan de helft van de gezinnen waar ooit kinderen geboren zijn geen van deze kinderen meer thuis. Voor de mannen liggen de hier besproken omslagpunten steeds een leeftijdsklasse hoger. De grens van 5% wordt pas in de leeftijdsklasse van 50-54 jaar gepasseerd. De 50%-grens bij de leeftijdsklasse van 65-69 jaar. Vergelijken met de leeftijden, die op basis van gegevens uit de lopende statistiek berekend zijn, liggen ook nu de gevonden waarden weer hoger. Voor de geboortecohorten 1910-14 en 1915-19 is de gemiddelde leeftijd van de vrouw bij het uit huis gaan van haar laatste kind respectievelijk 57,5 en 57,1. Voor de man bedragen deze gemiddelden respectievelijk 59,9 en 59,3 jaar. Op basis van de cijfers per periode worden zelfs nog lagere uitkomsten gevonden. Voor de periode 1971-75 bedraagt de gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij het uit huis gaan van hun laatste kind respectievelijk 54,1 en 51,8. Ook nu moet ter verklaring van deze verschillen weer worden teruggegrepen op het feit, dat het werken met leeftijdsklassen voor dit soort schattingen een te grove methode is. Dat het bereiken van de empty nest fase niet voor alle gezinnen een realiteit is, blijkt wel uit het vrij hoge percentage mannen en vrouwen van 65 jaar en ouder, dat nog een of meer kinderen thuis heeft wonen. Voor mannen en vrouwen van 65-69 jaar gaat het om respectievelijk 18,8 en 28,0%. Voor de mannen en vrouwen van 70 jaar en ouder bedragen deze percentages respectievelijk 12,7 en 15,9. Zoals uit de gegevens over de leeftijd van het oudste en het jongste kind blijkt, gaat het in deze gevallen hoofdzakelijk om meerderjarige kinderen. Bij de mannen en vrouwen van 70 jaar en ouder zijn deze thuiswonende kinderen in het merendeel van de gevallen 30 jaar of ouder.

Tabel 9. Bestaande eerste huwelijken naar gezinsfase en naar leeftijd van de vrouw

	< 20	20/	25/	30/	35/	40/	45/	50/	55/	60/	65/	> 70	Totaal
	24	29	34	39	44	49	54	59	64	69			
Jongere kinderloze gezinnen, vrouw < 45 jr.	47,7	44,6	18,9	8,4	7,0	9,0	-	-	-	-	-	-	9,9
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	45,9	43,7	15,4	2,9	0,9	0,5	-	-	-	-	-	-	7,1
Nooit k. gehad, ≥ 5 jr. gehuwd	0,0	0,3	3,0	5,2	5,7	6,6	-	-	-	-	-	-	2,4
Geen kinderen meer thuis	1,8	0,6	0,5	3,0	0,4	1,9	-	-	-	-	-	-	0,4
Oudste kind:													
0-3 jr.	52,2	46,9	40,4	13,4	3,2	0,8	0,1	0,0	0,0	-	-	-	12,3
4-5 jr.	0,1	6,8	20,7	15,6	4,1	1,1	0,3	0,0	0,0	-	-	-	5,8
6-14 jr.	-	1,7	20,0	61,2	66,7	34,1	12,5	5,3	1,5	0,2	0,0	-	23,4
15-20 jr.	-	-	-	1,3	19,1	48,9	47,0	30,1	17,4	6,1	0,8	0,0	16,8
21-29 jr.	-	-	-	-	0,1	6,1	24,6	37,3	35,8	25,9	10,5	1,0	11,3
> 30 jr.	-	-	-	-	-	0,0	0,3	1,5	4,2	7,6	11,7	1,3	
Oudere kinderloze gezinnen, vrouw ≥ 45 jr.	-	-	-	-	-	-	15,5	27,0	43,7	63,5	81,2	87,3	19,2
Kinderloos gebleven	-	-	-	-	-	-	7,9	7,7	8,0	9,6	10,3	9,4	3,6
Geen kind meer thuis	-	-	-	-	-	-	7,6	19,3	35,7	53,9	70,9	77,9	15,6
Jongste kind:													
0-3 jr.	52,3	53,1	67,5	51,7	27,7	11,9	2,4	0,2	0,0	-	-	-	25,2
4-5 jr.	-	2,0	9,4	19,4	18,2	11,1	4,6	0,5	0,0	0,0	-	-	7,7
6-14 jr.	-	0,3	4,2	20,3	45,1	56,4	48,7	29,7	8,8	0,6	0,0	0,0	22,5
15-20 jr.	-	-	-	0,1	2,2	10,7	24,0	30,5	27,9	12,2	1,3	0,0	9,5
21-29 jr.	-	-	-	-	-	0,9	4,8	11,8	18,0	19,5	10,0	1,0	4,7
> 30 jr.	-	-	-	-	-	0,0	0,3	1,5	4,2	7,6	11,7	1,3	
% met kinderen	52,3	55,4	81,1	91,5	93,2	91,0	84,5	73,0	56,2	36,5	18,9	12,7	70,9
Absolute aantallen	21 001	275 089	360 820	334 527	315 644	308 318	287 060	239 320	213 674	176 812	131 632	134 685	2 798 582

Tabel 10. Bestaande eerste huwelijken naar gezinsfase en naar leeftijd van de man

	< 20	20/	25/	30/	35/	40/	45/	50/	55/	60/	65/	> 70	Totaal
	24	29	34	39	44	49	54	59	64	69			
Jongere kinderloze gezinnen, man < 45 jr.	43,8	51,6	29,6	11,9	7,3	6,9	4,5	1,0	0,4	0,1	0,0	0,0	9,9
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	42,3	50,7	27,4	6,9	1,7	0,7	0,3	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	7,1
Nooit k. gehad, ≥ 5 jr. gehuwd	-	0,1	1,6	4,5	5,3	5,4	3,2	0,7	0,2	0,1	0,0	0,0	2,4
Geen kinderen meer thuis	1,5	0,8	0,6	0,5	0,3	0,8	1,0	0,3	0,1	0,0	0,0	0,0	0,4
Oudste kind:													
0-3 jr.	55,8	44,8	48,1	25,5	6,8	2,0	0,6	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	12,3
4-5 jr.	0,4	3,2	14,0	21,9	8,3	2,4	0,8	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	5,8
6-14 jr.	-	0,5	8,3	40,6	70,8	51,0	20,5	8,3	3,9	1,2	0,3	0,1	23,4
15-20 jr.	-	-	0,0	0,1	6,6	34,8	52,2	37,7	23,1	11,7	4,0	0,6	16,8
21-29 jr.	-	-	-	-	0,0	1,7	13,8	32,9	37,1	30,2	17,8	4,5	11,3
> 30 jr.	-	-	-	-	-	-	-	0,1	0,7	3,0	5,9	10,6	1,3
Oudere kinderloze gezinnen, man ≥ 45 jr.	-	0,0	0,0	0,0	0,2	1,2	7,6	19,5	34,5	53,7	72,0	84,1	19,2
Kinderloos gebleven	-	0,0	0,0	0,0	0,2	1,0	4,3	6,7	7,2	8,7	9,7	9,4	3,6
Geen kind meer thuis	-	-	-	-	0,0	0,2	3,3	12,8	27,3	45,0	62,3	74,7	15,6
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Jongste kind:													
0-3 jr.	56,2	47,0	63,7	62,7	38,5	18,7	7,2	1,8	0,4	0,0	0,0	0,0	25,2
4-5 jr.	-	1,4	5,2	15,1	20,0	14,4	7,4	2,6	0,7	0,2	0,0	0,0	7,7
6-14 jr.	-	0,1	1,5	10,3	33,4	52,9	53,1	38,1	19,0	5,9	1,3	0,2	22,5
15-20 jr.	-	-	-	0,0	0,6	5,7	17,9	28,2	28,7	18,8	6,9	1,1	9,5
21-29 jr.	-	-	-	-	0,0	0,2	2,3	8,6	15,5	18,2	13,9	3,9	4,7
> 30 jr.	-	-	-	-	-	-	-	0,1	0,7	3,0	5,9	10,6	1,3
% met kinderen	56,2	48,5	70,4	88,1	92,5	91,9	87,9	79,4	65,0	46,1	28,0	15,8	70,9
Absolute aantallen	2 794	147 617	332 358	335 836	324 953	313 066	302 126	257 516	234 063	200 731	157 957	189 565	2 798 582

Zojuist is op basis van het verloop van het percentage echtparen, dat nooit kinderen gehad heeft, geconcludeerd dat de meeste vrouwen voor haar dertigste een begin gemaakt hebben met gezinsvorming. De cijfers in tabel 9 over de leeftijd van de oudste kinderen wijzen in dezelfde richting. Van de vrouwen in de leeftijdsklasse 25-29 heeft 40,4% haar oudste kind in de afgelopen drie jaar gekregen. Voor de leeftijdsklasse 30-34 jaar is dit nog maar in 13,4% van de gezinnen het geval. Bij de mannen ligt het punt waarop het percentage gezinnen met een oudste kind van 0-3 jaar duidelijk begint terug te lopen iets hoger. Bij de 30-34 jarige mannen is in 25,5% van de gevallen het oudste kind in de afgelopen drie jaar geboren. Bij de 35-39 jarige mannen gaat het nog maar om 6,8%. De gegevens over de leeftijd van het jongste kind kunnen gebruikt worden als indicator voor het moment, waarop het proces van gezinsvorming wordt afgesloten. Als indicator hiervoor zal het percentage gezinnen genomen worden, waarin de geboorte van het jongste kind 5 jaar of langer geleden heeft plaats gevonden. Pas voor de vrouwen in de leeftijdsklasse van 35-39 jaar ligt het percentage gezinnen met een jongste kind boven de vijf hoger dan het percentage gezinnen met een jongste kind van 5 jaar of jonger (namelijk 47,3 tegenover 45,9%). Dit betekent dat minstens de helft van de vrouwen met kinderen in deze leeftijdsgroep maximaal 29 tot 33 jaar oud was bij de geboorte van haar laatste kind. Omdat in deze leeftijdsgroep het percentage gezinnen met kinderen zijn hoogste waarde bereikt, kunnen de zojuist genoemde leeftijden ook goed als schatting gebruikt worden voor de leeftijd, waarop de helft van de vrouwen het proces van gezinsvorming naar alle waarschijnlijkheid heeft afgesloten.

Voor de mannen kan met behulp van de gegevens uit tabel 10 tot een gelijksoortige schatting gekomen worden. Bij de mannen van 35-39 jaar is in 58,5% van de gevallen het jongste kind 0-5 jaar geleden geboren. Bij dezelfde leeftijdsgroep is in 34,0% van de huwelijken het jongste kind langer dan 5 jaar geleden geboren. Pas in de leeftijdsklasse 40-44 jaar zijn er meer jongste kinderen van 6 jaar en ouder dan kinderen van 0-5 jaar (33,7 tegenover 58,8%). Dit betekent dat 34-38 jaar een veilige schatting is voor de leeftijd, waarop de helft van de mannen het proces van gezinsvorming heeft afgesloten. Er is hier sprake van een veilige bovengrens omdat in de leeftijdsklasse van 40-44 jaar het percentage jongste kinderen van 6 jaar en ouder beduidend hoger ligt dan het percentage kinderen van 0-5 jaar. De hier gegeven schatting voor de leeftijd, waarop de helft van de vrouwen het proces van gezinsvorming heeft afgesloten (maximaal 29-33 jaar) ligt vrij dicht in de buurt van de gemiddelden, die op basis van de lopende statistiek berekend zijn. Voor het geboortecohort 1925-29 is de gemiddelde leeftijd van de vrouw bij de geboorte van haar laatste kind 32,1 jaar. Voor de periode 1971-75 gaat het om 28,3 jaar. De hier gegeven schatting voor de man (34-38 jaar) ligt wat hoger dan de gemiddelden, die op basis van de lopende statistiek berekend zijn. Respectievelijk 34,3 voor het cohort 1925-29 en 30,6 jaar voor de periode 1971-75.

In tabel 11 is voor alle bestaande niet-eerste huwelijken aangegeven welk verband er bestaat tussen gezinsfase en de leeftijd van de vrouw. In tabel 12 is hetzelfde voor de mannen gedaan. Bij de analyse van de gegevens naar huwelijksduur is gebleken, dat niet-eerste huwelijken vanuit het gezichts-

Tabel 11. Bestaande niet-eerste huwelijken naar gezinsfase en leeftijd van de vrouw

	< 20	20/24	25/29	30/34	35/39	40/44	45/49	50/54	55/59	60/64	65/69	> 70	Totaal
Jongere kinderloze gezinnen, vrouw < 45 jr.													
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	43,5	29,5	19,8	12,5	14,8	20,2	-	-	-	-	-	-	6,0
Nooit k. gehad, > 5 jr. gehuwd	43,5	28,3	16,4	7,8	7,1	5,5	-	-	-	-	-	-	3,3
Geen kinderen meer thuis	-	0,0	2,6	3,8	6,7	11,4	-	-	-	-	-	-	2,1
	-	1,2	0,8	0,9	1,0	3,3	-	-	-	-	-	-	0,6
Oudste kind:													
0-3 jr.	46,5	41,7	25,1	11,8	5,4	2,1	0,2	0,0	-	-	-	-	3,9
4-5 jr.	5,0	14,2	16,2	8,0	3,5	2,2	0,6	0,0	0,0	-	-	-	2,3
6-14 jr.	2,5	12,8	35,1	58,5	46,0	27,6	14,2	7,3	2,1	0,3	-	-	16,0
15-20 jr.	-	1,7	3,3	8,0	27,9	38,1	33,1	27,0	16,4	6,0	0,8	0,0	17,9
21-29 jr.	2,5	-	0,6	1,2	2,5	9,8	19,4	23,2	20,6	13,8	6,7	1,0	12,0
> 30 jr.	-	-	-	-	0,0	0,0	0,1	0,5	1,3	3,1	4,5	7,2	1,6
Oudere kinderloze gezinnen, vrouw > 45 jr.													
Kinderloos gebleven	-	-	-	-	-	-	32,3	42,1	59,5	76,8	87,9	91,7	40,4
Geen kind meer thuis	-	-	-	-	-	-	24,7	30,5	40,8	51,5	56,9	58,2	27,5
	-	-	-	-	-	-	7,6	11,6	18,7	25,3	31,0	33,5	12,9
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Jongste kind:													
0-3 jr.	51,5	60,5	57,0	43,9	29,3	14,3	2,8	0,2	0,0	-	-	-	11,8
4-5 jr.	2,5	4,9	13,3	15,7	14,2	9,0	4,3	0,5	0,0	-	-	-	4,5
6-14 jr.	2,5	4,7	9,2	26,6	37,4	42,3	35,3	22,4	6,6	0,4	0,0	-	18,7
15-20 jr.	-	0,3	0,6	1,1	3,9	12,3	19,5	25,4	21,0	8,7	1,0	0,0	11,5
21-29 jr.	-	-	0,2	0,2	0,5	1,9	5,6	9,0	11,5	11,0	6,5	1,0	5,5
> 30 jr.	-	-	-	-	0,0	0,0	0,1	0,5	1,3	3,1	4,5	7,2	1,6
% met kinderen	56,5	70,4	80,3	87,5	85,3	79,8	67,6	58,0	40,4	23,2	12,0	8,2	53,6
Absolute aantallen	398	5 769	10 623	15 709	17 490	22 992	31 042	29 640	28 110	22 789	17 923	18 371	220 856

punt van de gezinscyclus een zeer heterogene groep vormen. Een analyse van de gegevens uit tabel 11 en 12 met als doel uitspraken te doen over de leeftijd, waarop verschillende fasen in de gezinscyclus bereikt worden, heeft dan ook weinig zin. In plaats daarvan zullen tabel 11 en 12 gebruikt worden om na te gaan in welke opzichten eerste en niet-eerste huwelijken van elkaar verschillen. In onderstaand staatje is per leeftijdsklasse aangegeven welk deel van de mannen en vrouwen uit niet-eerste huwelijken geen kinderen bij zich heeft wonen. De overeenkomstige cijfers voor de eerste huwelijken zijn tussen haakjes weergegeven.

	Percentage niet-eerste huwelijken zonder kinderen	
	vrouwen	mannen
Jonger dan 20 jaar	43,5 (47,7)	33,3 (43,8)
20-24 jaar	29,5 (44,6)	31,5 (51,6)
25-29	19,8 (18,9)	21,9 (29,6)
30-34	12,5 (8,4)	18,7 (11,9)
35-39	14,8 (7,0)	16,9 (7,5)
40-44	20,2 (9,0)	18,5 (8,1)
45-49	32,3 (15,5)	25,4 (12,1)
50-54	42,1 (27,0)	34,7 (20,5)
55-59	59,5 (43,7)	44,1 (34,9)
60-64	76,8 (63,5)	58,1 (53,8)
65-69	87,9 (81,2)	71,6 (72,0)
70 jaar en ouder	91,7 (87,3)	85,0 (84,1)

Tabel 12. Bestaande niet-eerste huwelijken naar gezinsfase en leeftijd van de man

	< 20	20/24	25/29	30/34	35/39	40/44	45/49	50/54	55/59	60/64	65/69	> 70	Totaal
Jongere kinderloze gezinnen, man < 45 jr.													
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	33,3	31,5	20,9	17,3	13,9	11,0	8,2	5,7	11,0	1,8	1,2	0,5	6,0
Nooit k. gehad, > 5 jr. gehuwd	33,3	29,9	18,6	13,5	8,6	5,0	3,3	2,0	0,9	0,7	0,4	0,1	3,3
Geen kinderen meer thuis	-	-	1,3	2,5	3,9	5,2	4,1	3,0	1,6	0,9	0,7	0,2	2,1
	-	1,6	1,0	1,3	1,4	0,8	0,8	0,7	0,4	0,2	0,1	0,2	0,6
Oudste kind:													
0-3 jr.	66,7	35,7	30,7	20,8	10,0	5,5	3,0	1,2	0,6	0,2	0,0	-	3,9
4-5 jr.	-	12,7	13,7	12,7	6,1	3,7	2,5	1,2	0,4	0,4	0,0	0,0	2,3
6-14 jr.	-	20,2	31,4	40,6	49,4	38,0	22,1	14,1	9,4	5,3	2,3	0,5	16,0
15-20 jr.	-	-	2,0	6,9	15,4	28,5	33,7	31,2	23,2	15,9	9,2	3,1	17,9
21-29 jr.	-	-	0,4	0,4	2,1	5,5	13,1	17,3	21,7	18,6	14,0	6,0	12,0
> 30 jr.	-	-	-	-	-	0,1	0,1	0,2	0,6	1,6	3,0	5,4	1,6
Oudere kinderloze gezinnen, man > 45 jr.													
Kinderloos gebleven	-	-	1,0	1,4	3,0	7,5	17,2	29,0	41,2	56,3	70,4	84,5	40,4
Geen kind meer thuis	-	-	1,0	1,3	2,8	6,7	12,9	19,2	29,1	38,7	46,6	55,7	27,5
	-	-	-	0,1	0,2	0,8	4,3	9,8	12,1	17,6	23,8	28,8	12,9
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Jongste kind:													
0-3 jr.	66,7	54,3	59,8	49,6	36,6	25,0	13,3	6,2	2,3	1,2	0,2	0,0	11,8
4-5 jr.	-	6,9	9,0	13,9	14,9	10,4	7,1	4,1	2,0	1,0	0,2	0,0	4,5
6-14 jr.	-	7,4	9,0	16,6	28,1	37,2	35,6	28,9	21,0	11,6	5,3	1,2	18,7
15-20 jr.	-	-	0,4	1,1	2,9	7,6	14,7	19,9	20,7	16,9	10,1	3,9	11,5
21-29 jr.	-	-	-	0,2	0,5	1,0	3,7	5,9	9,3	9,7	9,6	4,5	5,5
> 30 jr.	-	-	-	-	-	0,1	0,1	0,2	0,6	1,6	3,0	5,4	1,6
% met kinderen	66,7	68,6	78,2	81,4	83,0	81,3	74,5	65,2	55,9	42,0	28,4	15,0	53,6
Absolute aantallen	30	1 901	5 987	10 620	14 571	19 202	24 775	26 957	29 529	26 112	23 684	37 488	220 856

Uit bovenstaand staatje blijkt dat binnen iedere leeftijdsklasse het percentage kinderloze gezinnen voor de niet-eerste huwelijken het grootst is. De enige uitzondering op deze regel vormen de jongere leeftijdsklassen, te weten: de vrouwen van 24 jaar en jonger en de mannen van 29 jaar en jonger. Dit resultaat doet denken aan de analyse van de gegevens per periode van huwelijksluiting. Daar zijn het de meest recente cohorten, die de uitzondering op de regel van een hogere kinderloosheid bij niet-eerste huwelijken vormen. Deze overeenkomst in resultaat is niet toevallig, de mannen en vrouwen uit de laagste leeftijdsklassen in bovenstaand staatje zijn over het algemeen ook degenen, die het kortst gehuwd zijn. Dat de jongere mannen en vrouwen in niet-eerste huwelijken vaker kinderen bij zich hebben, hangt ongetwijfeld samen met het al eerder gesignaleerde feit, dat het bij niet-eerste huwelijken veel vaker voorkomt dat er op de trouwdag al één of meer voor het huwelijk geboren kinderen aanwezig zijn. Wat ook opvalt, is dat de in bovenstaand staatje gevonden verschillen tussen eerste en niet-eerste huwelijken minder groot zijn dan die welke bij een analyse per periode van huwelijksluiting gevonden zijn. Dit laatste geeft aanleiding tot de conclusie dat de bij de analyse per periode gevonden verschillen voor een belangrijk deel aan verschillen in huwelijksleeftijd moeten worden toegeschreven. Zoals uit de lopende statistiek bekend is, ligt niet alleen de gemiddelde huwelijksleeftijd bij niet-eerste huwelijken hoger, maar is ook de spreiding groter.

Ook op het punt van de leeftijd van ouders en kinderen kan een interessante vergelijking tussen eerste en niet-eerste huwelijken gemaakt worden. Bij eerste huwelijken blijkt een vrij nauwe samenhang te bestaan tussen de leeftijd van de ouders en die van hun oudste en jongste kinderen. Bij de niet-eerste huwelijken is deze samenhang ook wel aanwezig, maar tegelijkertijd zijn er een aantal opvallende uitzonderingen. Uit een vergelijking van tabel 9 en 11 blijkt, dat de vrouwen van 39 jaar en jonger in de niet-eerste huwelijken naar verhouding vrij vaak relatief oude kinderen hebben. Dit geldt niet alleen voor de oudste kinderen, maar ook voor de jongste. Een volgend verschil is, dat in de niet-eerste huwelijken de vrouwen van 40-59 jaar naar verhouding iets vaker relatief jonge oudste kinderen hebben. Uit een vergelijking van tabel 10 en 12 blijkt dat er ook voor de mannen verschillen bestaan. Mannen van 39 jaar en jonger in niet-eerste huwelijken blijken naar verhouding iets vaker oude kinderen te hebben dan hun leeftijdsgenoten in de eerste huwelijken. Dit blijkt zowel uit de leeftijd van de jongste als uit die van de oudste kinderen. Zojuist is voor de vrouwen een overeenkomstig verschil geconstateerd. Een globale vergelijking van de voor mannen en vrouwen gevonden verschillen geeft echter de indruk, dat de verschillen voor de mannen wat minder geprononceerd zijn dan voor de vrouwen. Uit tabel 10 en 12 blijkt ook, dat de mannen van 40 jaar en ouder in de niet-eerste huwelijken naar verhouding vaker jonge kinderen hebben dan hun leeftijdsgenoten in de eerste huwelijken. De cijfers voor de vrouwen van 40-59 jaar wijzen in dezelfde richting. Het verschil dat de mannen van 40 jaar en ouder te zien geven is echter veel duidelijker.

Zonder nadere gegevens over het demografisch gedrag van niet-eerste huwelijken in de loop van de tijd is het moeilijk om een afdoende verklaring voor de hier gevonden verschillen te geven. Dat er bij niet-eerste huwelijken naar verhouding veel jonge vrouwen met relatief oude kinderen voorkomen, is naar alle waarschijnlijkheid het resultaat van huwelijken tussen oudere mannen met oudere kinderen en jongere vrouwen zonder kinderen. Dat niet alleen de oudste maar ook de jongste kinderen relatief oud zijn, wijst erop dat minstens in een deel van deze huwelijken al dan niet voorlopig van het voortbrengen van volgende kinderen wordt afgezien. De in het voorgaande gevonden verschillen geven aanleiding tot de veronderstelling dat de tegenovergestelde combinatie - een oudere vrouw met kinderen, die een jongere kinderloze man huwt - ook voorkomt. Op grond van het feit, dat de cijfers voor de mannen van 39 jaar en jonger minder grote en duidelijke verschillen te zien geven moet echter worden aangenomen dat de combinatie oudere man met kinderen en jongere kinderloze vrouw naar verhouding vaker voor-

komt. Ook de gegevens over de mannen en vrouwen van 40 jaar en ouder zijn goed in overeenstemming te brengen met de zojuist geopperde verklaring. De in deze leeftijdsgroep relatief vaak voorkomende combinatie van een relatief oude vader met relatief jonge kinderen is naar alle waarschijnlijkheid een verdere ontwikkelingsfase van het huwelijk tussen de oudere man met kinderen en de kinderloze jongere vrouw. Door het vertrek van de voor het huwelijk geboren kinderen worden deze gezinnen nu ingedeeld aan de hand van de leeftijd van de kinderen, die tijdens het huidige huwelijk geboren zijn. Dat het minder voorkomt, dat er relatief oude vrouwen met naar verhouding jonge kinderen zijn, is geheel in overeenstemming met het relatief weinig voorkomen van huwelijken tussen oudere vrouwen met kinderen en jongere mannen. Ook de gegevens in de lopende statistiek over de burgerlijke staat van degenen, die bij niet-eerste huwelijken betrokken zijn, ondersteunen de hier geboden verklaring. De combinatie van de gehuwd geweest zijnde man en een ongehuwde vrouw blijkt bij niet-eerste huwelijken veel vaker voor te komen dan volgens toeval verwacht mag worden.

In tabel 13 zijn de hoofden van één-oudergezinnen ingedeeld naar leeftijd en gezinsfase. Daarbij is onderscheid gemaakt naar de sexe van het gezinshoofd. Door de bij de Volkstelling gehanteerde gezinsdefinitie zijn verwevden of gescheidenen, die geen ongehuwde kinderen bij zich hebben wonen buiten beschouwing gebleven. Uit de cijfers in tabel 13 blijkt, dat er een nauwe samenhang bestaat tussen de leeftijd van het gezinshoofd en de leeftijd van jongste en oudste kind. Dit geldt zowel voor mannen als vrouwen. Uitzonderlijke leeftijdscombinaties - zoals die bij de niet-eerste huwelijken zijn aangetroffen - komen bij de één-oudergezinnen niet voor. De enige uitzondering op deze regel zijn de mannelijke gezinshoofden waar de combinatie oude vader en relatief jong kind nogal eens blijkt voor te komen. Al met al doet het patroon in de cijfers sterker aan de eerste dan aan de niet-eerste huwelijken denken.

In tabel 14 is per gezinsfase voor ieder van de hier onderscheiden gezinstypen de gemiddelde leeftijd van man en vrouw berekend. Bij de interpretatie van de gemiddelden voor de kinderloze gezinnen moet bedacht worden

Tabel 13. Eén-oudergezinnen naar leeftijd en sexe van het gezinshoofd en naar gezinsfase

	< 20	20/ 24	25/ 29	30/ 34	35/ 39	40/ 44	45/ 49	50/ 54	55/ 59	60/ 64	65/ 69	> 70	Totaal
Vrouwelijk hoofd													
Oudste kind:													
0- 3 jr.	97,9	78,6	29,7	10,3	3,3	1,5	0,3	-	-	-	-	-	5,8
4- 5 jr.	1,1	15,8	23,2	12,0	3,8	1,3	0,2	0,0	0,0	-	-	-	2,7
6-14 jr.	1,0	5,6	46,9	73,5	60,4	29,3	13,7	7,7	2,2	0,4	-	-	15,6
15-20 jr.	-	-	0,2	4,2	31,1	56,0	51,5	38,6	29,9	15,7	3,3	0,2	23,5
21-29 jr.	-	-	-	-	1,4	11,9	34,2	52,1	62,2	67,1	45,7	3,4	30,6
≥ 30 jr.	-	-	-	-	-	-	0,1	1,6	5,7	16,8	51,0	96,4	21,8
Jongste kind:													
0- 3 jr.	98,8	88,6	51,5	31,2	15,5	8,0	1,9	0,2	0,1	-	-	-	9,8
4- 5 jr.	0,2	9,7	23,6	21,8	13,9	6,7	2,6	0,4	0,2	-	-	-	4,4
6-14 jr.	1,0	1,7	24,8	46,0	60,2	59,2	49,3	31,7	10,5	1,6	0,1	-	23,8
15-20 jr.	-	-	0,1	1,0	10,0	22,9	34,8	44,4	46,4	26,8	4,6	0,2	21,3
21-29 jr.	-	-	-	-	0,4	3,2	11,3	21,7	37,1	54,8	44,3	3,4	18,9
≥ 30 jr.	-	-	-	-	-	-	0,1	1,6	5,7	16,8	51,0	96,4	21,8
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Absolute aantallen	1 061	6 515	8 876	9 445	11 697	14 940	20 913	21 304	23 084	20 043	13 564	28 288	179 730

Tabel 13 (vervolg)

	< 20	20/ 24	25/ 29	30/ 34	35/ 39	40/ 44	45/ 49	50/ 54	55/ 59	60/ 64	65/ 69	> 70	Totaal
Mannelijk hoofd													
Oudste kind:													
0-3 jr.	100,0	84,2	54,4	14,5	4,4	2,5	0,6	0,3	0,6	0,2	0,2	0,1	2,5
4-5 jr.	-	8,3	28,7	18,3	6,6	2,1	1,1	0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	1,6
6-14 jr.	-	7,5	16,9	66,2	74,2	47,7	19,2	12,1	6,6	2,3	0,5	0,6	12,7
15-20 jr.	-	-	-	1,0	14,8	44,6	56,1	47,2	33,5	25,2	10,6	2,1	22,3
21-29 jr.	-	-	-	-	-	3,1	23,0	39,6	57,0	63,5	56,9	9,8	30,0
> 30 jr.	-	-	-	-	-	-	-	0,5	2,3	8,8	31,8	87,3	30,9
Jongste kind:													
0-3 jr.	100,0	92,5	66,5	37,3	22,2	9,8	3,1	1,8	1,5	0,4	0,4	0,2	5,2
4-5 jr.	-	-	21,2	25,8	13,8	10,7	5,5	1,8	0,8	-	-	0,1	3,2
6-14 jr.	-	7,5	12,3	36,8	58,6	60,8	50,2	38,9	22,0	9,8	3,0	0,6	20,6
15-20 jr.	-	-	-	0,1	5,4	16,6	33,3	40,7	42,8	38,5	20,5	3,1	21,5
21-29 jr.	-	-	-	-	-	2,1	7,9	16,3	30,6	42,4	44,3	8,7	18,6
> 30 jr.	-	-	-	-	-	-	-	0,5	2,3	8,8	31,8	87,3	30,9
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Absolute aantallen	11	266	666	1 778	1 682	2 395	3 585	4 209	4 893	4 687	4 051	11 833	39 456

dat de leeftijd van de vrouw één van de criteria geweest is bij het onderverdelen van de kinderloze gezinnen. Om dit bezwaar enigszins te ondervangen zijn ook gemiddelden berekend voor alle mannen en vrouwen, die nooit kinderen gehad hebben, en voor alle mannen en vrouwen, waarvan de tijdens het huidige huwelijk geboren kinderen inmiddels niet meer thuis wonen. Bij de eerste huwelijken blijkt de gemiddelde leeftijd van de mannen en vrouwen, die nooit kinderen gehad hebben, hoger te liggen dan die van mannen en vrouwen met een oudste kind in de leeftijd van 0-3 jaar. Dit laatste hangt ongetwijfeld samen met het feit, dat het hier niet alleen om pas gehuwde, nog kinderloze echtparen gaat, maar ook al wat langer gehuwden, die vermoedelijk permanent kinderloos zullen zijn. Wanneer voor de rest van de fasen-indeling alleen op de leeftijd van het oudste kind gelet wordt, dan neemt - zoals te verwachten viel - de leeftijd van de ouders toe met het stijgen van de leeftijd van hun kinderen. De toename in de gemiddelde leeftijd van de ouders blijkt steeds iets groter te zijn dan de verschillen tussen de middens van de klassen, die voor de leeftijd van de kinderen gebruikt zijn. Een tweede regelmaat, die in de cijfers opvalt is, dat gezinnen met grotere leeftijdsverschillen tussen oudste en jongste kind over het algemeen jongere ouders hebben dan gezinnen waar dit leeftijdsverschil kleiner is. Alleen vrouwen met een oudste kind in de leeftijd van 4-5 jaar vormen een uitzondering op deze regel. Zojuist is al geconstateerd, dat wanneer alleen op de leeftijd van het oudste kind gelet wordt, de gemiddelde leeftijd van de ouders stijgt met het toenemen van de leeftijd van het oudste kind. Deze trend zet zich voort tot en met de gezinnen, waar uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder thuis zijn. Voor de ouders, waarvan de kinderen inmiddels de deur uit zijn, zou weer een wat hoger gemiddelde verwacht kunnen worden. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. De gemiddelde leeftijd van man en vrouw in deze gezinnen is echter wel hoger dan die voor de gezinnen met een oudste kind in de leeftijd van 21-29 jaar.

Bij de niet-eerste huwelijken variëren de gemiddelde leeftijden van man en vrouw volgens dezelfde principes als bij de eerste huwelijken. De onderlinge vergelijkingen van de gemiddelden voor eerste en niet-eerste huwelijken levert een aantal opvallende verschillen op. Het meest opvallend is het grote verschil in gemiddelde leeftijd voor mannen en vrouwen, die nog nooit kinderen gehad hebben. Bij de niet-eerste huwelijken liggen deze ge-

Tabel 14. Gemiddelde leeftijden van mannen en vrouwen in eerste huwelijken, niet-eerste huwelijken en één-oudergezinnen per categorie van de gezinsfase-indeling

	Eerste huwelijken		Niet-eerste huwelijken		Eén-oudergezinnen	
	V	M	V	M	Vrl.h.	Mnl.h.
Nooit k. gehad, < 5 jr. gehuwd	24,1	26,3	30,8	38,2	-	-
Nooit k. gehad, ≥ 5 jr. gehuwd	35,4	38,5	38,6	47,2	-	-
Geen kinderen meer thuis	34,7	38,4	37,9	45,6	-	-
Nooit kinderen gehad	35,6	38,0	55,8	60,5	-	-
Uitsluitend kinderen 0-3 jr.	25,8	28,0	28,6	35,0	26,0	32,3
Oudste kind 4-5 jr.	28,8	31,9	30,9	37,2	29,7	33,6
Jongste k. 0-3 jr.	28,9	31,6	29,7	36,5	28,5	32,2
Uitsluitend k. 4-5 jr.	28,4	32,9	33,0	38,5	30,4	34,5
Oudste kind 6-14 jr.	35,9	38,6	37,8	43,1	39,5	43,4
Jongste k. 0-3 jr.	33,2	35,9	33,2	38,1	34,6	38,5
Jongste k. 4-5 jr.	34,5	37,1	35,2	40,6	35,5	39,2
Uitsl. k. 6-14 jr.	38,2	42,0	40,7	46,3	41,1	44,7
Oudste kind 15-20 jr.	45,9	48,6	46,7	51,7	50,4	53,7
Jongste k. 0-3 jr.	40,6	43,8	38,8	44,5	42,6	45,1
Jongste k. 4-5 jr.	41,8	44,7	40,7	45,3	44,2	45,8
Jongste k. 6-14 jr.	44,3	47,0	44,8	49,6	47,1	50,4
Uitsl. k. 15-20 jr.	49,9	52,5	50,5	55,5	53,0	56,0
Oudste kind 21-29 jr.	53,7	56,4	52,7	57,7	57,8	61,2
Jongste k. 0-3 jr.	45,3	49,1	41,4	49,7	47,3	58,8
Jongste k. 4-5 jr.	46,4	49,8	42,9	49,3	52,4	48,7
Jongste k. 6-14 jr.	49,6	52,7	48,4	53,7	51,2	55,3
Jongste k. 15-20 jr.	53,1	55,8	52,8	57,6	55,5	59,8
Uitsl. k. 21-29 jr.	57,1	59,6	56,0	60,6	60,2	63,0
Uitsluitend kinderen > 30 jr.	68,1	70,0	67,0	70,1	70,5	72,0
Kinderloos gebleven	58,3	59,8	60,8	64,3	-	-
Geen kinderen meer thuis	63,5	65,5	62,4	65,7	-	-
Geen kinderen meer thuis	62,5	64,8	61,2	64,9	-	-

middelde leeftijden aanzienlijk hoger. Voor een deel moet dit verschil worden toegeschreven aan het feit, dat er in veel niet-eerste huwelijken er al vanaf de trouwdag kinderen bij de ouders wonen. Dit leidt ertoe dat er onder de korter bestaande huwelijken (en dus ook onder de jongere leeftijdsgroepen) naar verhouding weinig kinderlozen zijn. Een tweede factor, die aan deze hoge gemiddelden bijdraagt, is het feit, dat de gemiddelde huwelijksleeftijd bij niet-eerste huwelijken hoger ligt. Een derde factor heeft te maken met de gezinnen, waar op de trouwdag al kinderen aanwezig zijn en waarbinnen verder geen kinderen worden voortgebracht. Wanneer de kinderen uit deze gezinnen eenmaal de deur uit zijn, komen hun ouders in de categorie 'nooit kinderen gehad' terecht. Zoals hiervoor gebleken is, vormen deze huwelijken 15-25 % van het totale aantal en zij hebben daarom een vrij grote invloed op de gemiddelde leeftijden voor deze categorie.

Uit een verdere vergelijking van de cijfers in tabel 14 blijkt, dat in gezinnen met kinderen de gemiddelde leeftijd van de man voor de niet-eerste huwelijken hoger is dan voor de eerste huwelijken. De enige uitzondering op deze regel vormen de mannen met een oudste kind van 21-29 jaar en een jongste kind van 4-5 jaar. Wanneer alleen op de leeftijd van het oudste kind gelet wordt, dan blijkt het hier bedoelde leeftijdsverschil af te nemen met het stijgen van de leeftijd van het oudste kind. Dit laatste hangt ongetwijfeld samen met het feit, dat er bij niet-eerste huwelijken nogal wat vaders zijn, die gezien hun leeftijd relatief jonge kinderen hebben. Ook tussen de vrouwen in eerste en niet-eerste huwelijken blijken leeftijdsverschillen te bestaan. In gezinnen met een oudste kind beneden de 21 jaar zijn bij de niet-eerste huwelijken de vrouwen over het algemeen wat ouder. Vergeleken met de mannen gaat het

3.5. Gezinsfase en kindertal

hier echter om kleinere leeftijdsverschillen. In gezinnen met een oudste kind van 21 jaar of ouder ligt voor de niet-eerste huwelijken de gemiddelde leeftijd van de vrouw iets lager. Dit laatste is ongetwijfeld het resultaat van het feit, dat het bij niet-eerste huwelijken nogal eens voorkomt dat relatief jonge moeders naar verhouding relatief oude kinderen hebben. Ten slotte nog een opmerking over het leeftijdsverschil tussen man en vrouw. Bij de niet-eerste huwelijken is dit verschil over de hele linie groter dan bij de eerste huwelijken. Dit wijst erop dat bij de niet-eerste huwelijken de leeftijdscombinatie oudere man-jongere vrouw nogal eens voorkomt. De gegevens over het verband tussen de gemiddelde leeftijd van de ouders en de leeftijd van de kinderen vormen een aanwijzing dat het nogal eens deze oudere mannen zijn, die de voor het huwelijk geboren kinderen inbrengen. De gegevens in tabel 14 maken ook een vergelijking tussen de eerste huwelijken en de één-oudergezinnen mogelijk. Op een enkele uitzondering na, blijken zowel de mannelijke als de vrouwelijke hoofden van de één-oudergezinnen een hogere gemiddelde leeftijd te hebben dan hun sexe-genoten in de eerste huwelijken. Verder is op een enkele uitzondering na de gemiddelde leeftijd van de mannelijke hoofden van één-oudergezinnen hoger dan die van de vrouwelijke gezinshoofden.

In tabel 15 is voor de verschillende gezinstypen per gezinsfase aangegeven hoeveel kinderen er gemiddeld thuis wonen. Daarbij gaat het alleen om ongehuwde thuiswonende kinderen van 29 jaar en jonger. Gezinnen met uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder zijn buiten beschouwing gelaten. Bij het weergeven van het aantal thuis wonende kinderen is onderscheid gemaakt tussen financieel afhankelijke en financieel zelfstandige kinderen. Met niet meer bij de ouders wonende kinderen kon bij het opstellen van deze tabel geen rekening gehouden worden. Wanneer alleen op de leeftijd van het oudste kind gelet wordt, dan blijkt er bij de eerste huwelijken een kromlijning verband te bestaan tussen het aantal thuis wonende kinderen en de leeftijd van het oudste kind. In gezinnen met een oudste kind van 0-3 blijkt het gemiddeld aantal thuis wonende kinderen 1,34 te zijn. In de daarop volgende leeftijdsklassen blijkt dit cijfer toe te nemen tot 2,80 voor eerste huwelijken met een oudste kind van 15-20 jaar. Daarna loopt het terug tot 2,58 voor eerste huwelijken met een oudste kind van 21-29 jaar. Dat er een kromlijning verband bestaat tussen gezinsfase en het aantal thuis wonende kinderen is vrij voor de hand liggend. Bij gezinnen met jonge kinderen is de kans het grootst dat het proces van gezinsopbouw nog in volle gang is. In deze gezinnen kan dan ook een kleiner aantal kinderen verwacht worden. Dat er bij de gezinnen met oudere kinderen weer een daling optreedt, moet worden toegeschreven aan het uit huis gaan van de kinderen. In onderstaand staatje is per gezinsfase aangegeven in welk deel van de eerste huwelijken alle kinderen nog thuis wonen:

	Leeftijd oudste kind:				
	0-3 jr.	4-5 jr.	6-14 jr.	15-20 jr.	21-29 jr.
% met alle kinderen th.	97,1%	96,2%	90,0%	57,9%	26,6%

Op grond van het verloop van het percentage gezinnen met alle kinderen nog thuis had verwacht moeten worden, dat het maximale aantal thuis wonende kinderen gevonden zou kunnen worden bij de gezinnen met een oudste kind in de leeftijd van 6-14 jaar. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. Het maximale aantal thuis wonende kinderen wordt aangetroffen bij gezinnen met een oudste kind van 15-20 jaar. Dat de afname van het gemiddeld aantal kinderen in een latere fase plaatsvindt dan verwacht had mogen worden, hangt vooral met de volgende twee factoren samen. De eerste factor is de

Tabel 15. Eerste en niet-eerste huwelijken met kinderen, alsmede één-oudergezinnen naar gezinsfase en naar: aantal thuiswonende kinderen, aantal thuiswonende financieel afhankelijke kinderen en aantal thuiswonende financieel zelfstandige kinderen (gemiddelden, uitsluitend kinderen ≤ 29 jaar)

	Eerste huwelijken			Niet-eerste huwelijken			Eén-oudergezinnen			
	tot.	fin. afh.	fin. zelfst.	tot.	fin. afh.	fin. zelfst.	Vrouwel. hfd.		Mannel. hfd.	
							tot.	fin. afh.	tot.	fin. afh.
Uitsluitend kinderen 0-3 jr.	1,34	1,34	0,0	1,29	1,29	0,0	1,15	1,15	1,22	1,22
Oudste kind 4-5 jr.	2,01	2,01	0,0	1,80	1,80	0,0	1,49	1,49	1,50	1,50
Jongste k. 0-3 jr.	2,28	2,28	0,0	2,25	2,25	0,0	2,21	2,21	2,20	2,20
Uitsluitend k. 4-5 jr.	1,28	1,28	0,0	1,00	1,00	0,0	1,06	1,06	1,08	1,08
Oudste kind 6-14 jr.	2,57	2,57	0,0	2,30	2,30	0,0	2,01	2,00	1,93	1,93
Jongste k. 0-3 jr.	3,24	3,24	0,0	3,20	3,20	0,0	3,15	3,15	3,27	3,27
Jongste k. 4-5 jr.	2,76	2,76	0,0	2,82	2,82	0,0	2,66	2,66	2,81	2,81
Jongste k. 6-14 jr.	2,02	2,02	0,0	1,72	1,72	0,0	1,67	1,66	1,65	1,64
Oudste kind 15-20 jr.	2,80	2,15	0,65	2,50	1,79	0,71	2,10	1,40	2,11	1,41
Jongste k. 0-3 jr.	5,19	4,51	0,68	4,70	3,95	0,75	4,50	3,68	4,66	3,83
Jongste k. 4-5 jr.	4,60	3,92	0,68	4,27	3,49	0,78	4,12	3,35	4,55	3,76
Jongste k. 6-14 jr.	3,26	2,65	0,61	3,20	2,46	0,74	3,08	2,36	3,32	2,64
Jongste k. 15-20 jr.	1,38	0,73	0,65	1,29	0,62	0,67	1,20	0,61	1,30	0,59
Oudste kind 21-29 jr.	2,58	1,02	1,56	2,41	0,96	1,45	1,98	0,54	2,04	0,69
Jongste k. 0-3 jr.	6,18	4,02	2,16	5,27	3,56	1,71	4,72	3,05	3,73	1,91
Jongste k. 4-5 jr.	5,71	3,63	2,10	5,44	3,43	2,01	4,80	3,11	5,98	4,03
Jongste k. 6-14 jr.	4,32	2,37	1,95	4,08	2,24	1,84	4,10	2,10	4,56	2,58
Jongste k. 15-20 jr.	2,69	0,83	1,86	2,65	0,75	1,90	2,70	0,64	2,72	0,89
Uitsl. k. 21-29 jr.	1,22	0,15	1,07	1,15	0,16	0,99	1,20	0,13	1,23	0,20

daling in het gemiddeld aantal kinderen, dat per gezin geboren wordt. Door deze daling hebben de jongere huwelijkscohorten en dus ook de gezinnen in de eerste fasen van de gezinscyclus kleinere gezinnen. De tweede factor is dat het opbouwen van een groot gezin meer tijd vraagt dan de opbouw van een klein gezin. Grotere gezinnen zullen dus over het algemeen pas in latere fasen van de gezinscyclus kunnen worden aangetroffen. Bij het overzien van de gegevens over het totale aantal aanwezige kinderen in de eerste huwelijken valt nog een regelmatigheid op. Gezinnen met grote leeftijdsverschillen tussen het oudste en het jongste kind hebben meer kinderen thuis wonen dan de gezinnen met kleinere leeftijdsverschillen. Ook deze regelmaat is vrij voor de hand liggend. In dit verband moet niet alleen gedacht worden aan het feit, dat grotere gezinnen nu eenmaal tot grotere leeftijdsverschillen tussen het oudste en jongste kind leiden. Daarnaast moet ook rekening gehouden worden met het feit, dat in tabel 14 geen onderscheid gemaakt is tussen gezinnen met alle kinderen thuis en gezinnen waar nog slechts een deel van de kinderen thuis is. Aangezien er een bijzonder nauwe samenhang bestaat tussen leeftijd en het uit huis gaan van de kinderen, is het te verwachten dat de kinderen het ouderlijk huis in ongeveer dezelfde volgorde verlaten als waarin ze geboren zijn. In gezinnen waar een deel van de kinderen niet meer thuis is, is de kans dus het grootst dat de oudste kinderen ontbreken. En dit laatste leidt weer tot kleinere leeftijdsverschillen tussen oudste en jongste kind.

Met betrekking tot het aantal financieel afhankelijke kinderen in eerste huwelijken kunnen dezelfde regelmatigheden geconstateerd worden als voor het totale aantal thuis wonende kinderen. Dit betekent onder meer, dat wanneer alleen op de leeftijd van het oudste kind gelet wordt, er een kromlijning verband bestaat tussen gezinsfase en het gemiddeld aantal thuiswonende, financieel afhankelijke kinderen. Het enige verschil met het gemiddelde voor het totaal aantal thuis wonende kinderen is, dat het maximum één gezinsfase eerder bereikt wordt. Dit maximum wordt aangetroffen bij de gezinnen met een oudste kind van 6-14 jaar en bedraagt 2,57. Zojuist is geconstateerd, dat het gemiddeld aantal thuis wonende kinderen stijgt met het toemen van het leeftijdsverschil tussen oudste en jongste kind. Dezelfde samenhang kan ook voor het gemiddeld aantal thuiswonende en financieel afhankelijke kinderen geconstateerd worden. Binnen iedere leeftijdsklasse voor het oudste kind blijkt het gemiddeld aantal financieel afhankelijke kinderen toe te nemen met het dalen van de leeftijd van het jongste kind. In de eerste fasen van de gezinscyclus blijkt het totale aantal aanwezige kinderen precies overeen te komen met het aantal financieel afhankelijke kinderen. Financieel zelfstandige kinderen komen pas voor, zodra het oudste kind de leeftijd van 15 jaar bereikt heeft. Uit tabel 15 blijkt, dat gezinnen met een oudste kind van 15-20 jaar minder financieel zelfstandige kinderen thuis hebben wonen dan gezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar. Gezinnen met een oudste kind van 15-20 blijken gemiddeld 0,65 financieel zelfstandige kinderen te hebben. Voor de gezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar is dit gemiddelde 1,56.

Ook bij de niet-eerste huwelijken blijkt een kromlijning verband te bestaan tussen de leeftijd van het oudste kind en het totale aantal thuis wonende kinderen. Evenals bij de eerste huwelijken kan het maximale aantal thuiswonende kinderen worden aangetroffen in de gezinnen met een oudste kind van 15-20 jaar. Wanneer met de leeftijd van het oudste en het jongste kind rekening gehouden wordt, dan blijkt ook in de niet-eerste huwelijken het gemiddeld aantal thuis wonende kinderen toe te nemen met het dalen van de leeftijd van het jongst aanwezige kind. De beide zojuist geconstateerde regels blijken ook op te gaan wanneer alleen op het gemiddeld aantal financieel afhankelijke kinderen in de niet-eerste huwelijken gelet wordt. Het enige verschil is ook nu weer, dat het maximale aantal financieel afhankelijke kinderen niet bij gezinnen met een oudste kind van 15-20 jaar maar in gezinnen met een oudste kind van 6-14 jaar gevonden wordt. Tenslotte blijken ook bij

de niet-eerste huwelijken financieel zelfstandige kinderen pas voor te komen zodra het oudste kind de leerplichtige leeftijd gepasseerd is. De meeste financieel zelfstandige kinderen worden gevonden in gezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar (gemiddeld 1,45), de minste in gezinnen met een oudste kind van 15-20 jaar (gemiddeld 0,71). Behalve deze overeenkomsten tussen eerste en niet-eerste huwelijken kan ook een aantal verschillen geconstateerd worden. Op een enkele uitzondering na, blijkt in de niet-eerste huwelijken het gemiddeld aantal aanwezige kinderen iets lager te zijn. Hetzelfde geldt voor het gemiddeld aantal financieel afhankelijke kinderen. Wat het gemiddeld aantal financieel zelfstandige kinderen betreft, liggen de verhoudingen enigszins anders. In gezinnen met een oudste kind van 15-20 jaar is bij de niet-eerste huwelijken het aantal financieel zelfstandige kinderen iets groter. In gezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar liggen de verhoudingen omgekeerd. Op één uitzondering na zijn het juist de eerste huwelijken waar het aantal financieel zelfstandige kinderen iets groter is.

Ook bij de één-oudergezinnen blijkt het gemiddeld aantal thuiswonende kinderen en het gemiddeld aantal financieel afhankelijke kinderen volgens dezelfde principes te variëren als bij de eerste en niet-eerste huwelijken. Dit betekent dus, dat er een kromlijning verband bestaat tussen de leeftijd van het oudste kind en de hier bedoelde aantallen kinderen. Wanneer op de leeftijd van het oudste en het jongste kind gelet wordt, dan gaat ook voor de één-oudergezinnen de regel op dat het aantal thuiswonende en het aantal financieel afhankelijke kinderen groter wordt wanneer het leeftijdsverschil tussen oudste en jongste kind toeneemt. De enige uitzondering op deze regel vormen de één-oudergezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar en een jongste kind van 0-3 jaar. Zoals uit de cijfers in tabel 15 blijkt, gelden de zojuist geformuleerde conclusies zowel voor de één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd als voor die met een vrouwelijk hoofd. Vergelijken met de eerste huwelijken blijken de één-oudergezinnen met een vrouwelijk hoofd wat minder kinderen te hebben. Dit geldt zowel voor het totaal aantal thuis wonende kinderen als voor het aantal financieel afhankelijke kinderen. Wat het aantal financieel zelfstandige kinderen aangaat liggen de verhoudingen iets anders. Vrouwelijke hoofden van één-oudergezinnen met een oudste kind van 15-20 jaar blijken meer financieel zelfstandige kinderen thuis te hebben wonen. Aangezien in deze gezinnen het totaal aantal kinderen lager is, betekent dit tevens dat een groter deel van de kinderen financieel zelfstandig is. Bij de één-oudergezinnen met een vrouwelijk hoofd en een oudste kind van 21-29 jaar liggen de verhoudingen anders. Op een tweetal uitzonderingen na is in deze groep één-oudergezinnen het aantal financieel zelfstandige kinderen lager dan bij de eerste huwelijken. Hoe het met de verhouding tussen het aantal financieel zelfstandige en financieel afhankelijk kinderen gesteld is kan uit het volgend staatje worden afgelezen. In dit staatje is per gezinsfase voor de in dit rapport onderscheiden gezinstypen het gemiddeld aantal financieel zelfstandige kinderen gepercenteerd op het gemiddeld totale aantal thuiswonende kinderen.

Uit navolgend staatje blijkt dat ook wanneer het oudste kind 21-29 jaar is, bij de vrouwelijke gezinshoofden een groter deel van de thuiswonende kinderen financieel zelfstandig is. Alleen de gezinnen in deze categorie met een jongste kind van 4-5 jaar vormen een uitzondering.

De vergelijking tussen de eerste huwelijken en de één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd levert tot op zekere hoogte dezelfde resultaten op. Wanneer alleen op de leeftijd van het oudste kind gelet wordt, dan blijken ook de mannelijke hoofden van één-oudergezinnen iets minder kinderen bij zich te hebben wonen. Dit geldt niet alleen voor het totaal aantal thuis wonende kinderen maar ook voor het aantal financieel afhankelijke kinderen. Zodra echter met de leeftijd van het oudste kind en het jongste kind rekening gehouden wordt, verandert dit beeld. Er komt dan een vrij groot aantal uitzonderingen op de zojuist geformuleerde regel naar voren. Vooral in de gezinnen met een oudste kind van 21-29 jaar blijken nogal wat uitzonderingen

	Eerste huwel.	Niet 1e huwel.	Eén-oudergezinnen	
			vr. hfd.	mnl. hfd.
Oudste kind				
15-20 jaar	22,8	28,4	33,3	33,3
Jongste kind:				
0- 3 jaar	13,3	16,2	18,4	17,8
4- 5 jaar	14,7	18,3	18,7	17,4
6-14 jaar	18,7	23,2	23,4	20,4
Uitsl. k. van				
15-20 jaar	47,1	51,9	52,7	54,6
Oudste kind				
21-29 jaar	60,6	60,2	72,9	66,2
Jongste kind:				
0- 3 jaar	34,9	32,4	35,4	48,9
4- 5 jaar	36,8	37,0	35,3	32,6
6-14 jaar	45,0	45,2	48,8	43,4
15-20 jaar	69,4	71,5	76,4	67,3
Uitsl. k. van				
21-29 jaar	82,1	86,2	89,1	83,8

voor te komen. Wat het aantal financieel zelfstandige kinderen aangaat, geven de één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd ongeveer een zelfde beeld te zien als die met een vrouwelijk hoofd. Eén-oudergezinnen met een mannelijk hoofd en een oudste kind van 15-20 jaar blijken eveneens iets meer financieel zelfstandige kinderen te hebben dan de eerste huwelijken. Zoals uit het zojuist gepresenteerde staatje kan worden afgelezen vormen deze financieel zelfstandige kinderen een groter deel van het totale aantal dan bij de eerste huwelijken. In de één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd en een oudste kind van 21-29 jaar ligt het aantal financieel zelfstandige kinderen iets lager dan bij de eerste huwelijken. Alleen de gezinnen uit deze categorie waar het jongste kind 6-14 jaar is vormen in dit opzicht een uitzondering. Wat de verhouding tussen het aantal financieel zelfstandige en afhankelijke kinderen betreft, geven de cijfers in het hierboven afgedrukte staatje geen uitsluitel. Er zijn zowel sub-categorieën met naar verhouding iets meer als met naar verhouding iets minder financieel zelfstandige kinderen.

Het is ook de moeite waard om de gegevens voor de één-oudergezinnen met een mannelijk en vrouwelijk hoofd onderling te vergelijken. Op enkele uitzonderingen na, blijken de mannelijke hoofden van één-oudergezinnen iets meer kinderen bij zich te hebben wonen. Hetzelfde geldt voor het aantal financieel afhankelijke kinderen. Wat het aantal financieel zelfstandige kinderen betreft is het beeld minder duidelijk. Het aantal afwijkingen in de ene richting is ongeveer even groot als dat in de andere richting. Dit laatste geldt niet voor de verhouding tussen het aantal financieel zelfstandige en afhankelijke kinderen. Op enkele uitzonderingen na is bij de vrouwelijke hoofden van één-oudergezinnen een groter deel van de kinderen financieel zelfstandig. De verschillen waar het hier om gaat zijn echter niet al te groot. Dat vrouwen naar verhouding iets meer financieel zelfstandige kinderen bij zich hebben wonen kan betekenen dat in deze gezinnen de kinderen iets eerder gaan werken of als ze eenmaal werken, wat langer thuis blijven wonen om een bijdrage aan het gezinsinkomen te leveren. Een andere mogelijkheid is, dat mannelijke hoofden van één-oudergezinnen een beroep op hun dochters doen om niet te gaan werken en in plaats daarvan de huishoudelijke verzorging van het gezin voor hun rekening te nemen. Deze laatste veronderstelling is geheel in overeenstemming met het hoge percentage 14-29-jarige meisjes in één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd, dat geen dagonderwijs volgt en ook geen beroep heeft.

Aan het eind van deze paragraaf moet er nog op gewezen worden, dat de niet-eerste huwelijken wat de situatie ten aanzien van de kinderen betreft in principe op dezelfde manier van de eerste huwelijken verschillen als de één-oudergezinnen. Vooral de overeenkomst met de situatie van de één-oudergezinnen met een vrouwelijk hoofd blijkt groot te zijn. Evenals bij de laatstbedoelde groep gezinnen is in de niet-eerste huwelijken niet alleen het totaal aantal thuis wonende kinderen lager, maar ook het aantal financieel afhankelijke kinderen. Verder blijkt in beide typen gezinnen met oudste kinderen in de leeftijd van 15-20 jaar het aantal financieel zelfstandige kinderen groter te zijn dan bij de eerste huwelijken. Voor de gezinnen met oudste kinderen van 21-29 jaar geldt voor beide gezinstypen, dat het aantal financieel zelfstandige kinderen lager is dan bij de eerste huwelijken. Wordt dit aantal echter gerelateerd aan het totale aantal kinderen, dan blijkt dat in beide gezinstypen een groter deel van de kinderen financieel zelfstandig is. Dit laatste blijkt duidelijk uit het staatje dat enkele pagina's terug gepresenteerd is. Het thuis wonen als ongehuwde jongere met een beroep is over het algemeen de laatste stap, die vooraf gaat aan het verlaten van het ouderlijk huis. Het relatief vaak voorkomen van financieel zelfstandige kinderen kan er dus op wijzen dat zowel bij de niet-eerste huwelijken als bij de één-oudergezinnen met een vrouwelijk hoofd de kinderen hun ouderlijk huis relatief vroeg verlaten. Dit eerder uit huis gaan van de kinderen kan zowel verband houden met de bijzondere huiselijke situatie in beide gezinstypen als met het feit, dat bij beide gezinstypen naar verhouding meer gezinnen voorkomen uit milieus, waar de kinderen nu eenmaal eerder gaan werken en op jongere leeftijd trouwen.

4. Uit huis gaan van kinderen

4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk zal geprobeerd worden om enig zicht te krijgen op het tempo waarin kinderen uit eerste huwelijken het ouderlijk huis verlaten. Daarbij zal gebruik gemaakt worden van de volgende drie-deling:

- gezinnen met alle kinderen thuis;
- gezinnen met een deel van de kinderen thuis;
- gezinnen zonder kinderen.

De eerste categorie omvat alle gezinnen waar het aantal thuis wonende ongehuwde kinderen gelijk is aan het aantal dat tijdens het huwelijk levend ter wereld is gebracht. Gezinnen met minder ongehuwde kinderen thuis dan er in de loop van het huwelijk geboren zijn, zijn in de tweede categorie ondergebracht. De derde categorie omvat zowel gezinnen, waarbinnen nooit kinderen geboren zijn, als gezinnen waarin geen van de tijdens het huwelijk geboren en zelf nog ongehuwde kinderen meer thuis woont. Het toepassen van bovenstaande indeling op de niet-eerste huwelijken heeft weinig zin. Dit omdat het aantal kinderen, dat in de loop van de tijd aanwezig geweest is, groter kan zijn dan het aantal tijdens het bestaande huwelijk geboren. Om deze reden zullen de niet-eerste huwelijken in dit hoofdstuk buiten beschouwing blijven. Het zelfde zal gebeuren met de één-oudergezinnen. Voor deze gezinnen is namelijk niet bekend hoeveel kinderen er in de loop van het inmiddels ontbonden huwelijk geboren zijn. Verder is het niet mogelijk om die hoofden van één-oudergezinnen te achterhalen waarvan de kinderen inmiddels de deur uit zijn.

Door bovenstaande indeling te combineren met de duur van het huwelijk kan bij benadering worden nagegaan wanneer het uit huis gaan van de kinderen begint en hoeveel tijd het bereiken van de empty nest fase in beslag neemt. In paragraaf 3 zal dit niet alleen voor de totale populatie worden nagegaan, ook zal onderzocht worden welke invloed de variabelen kerkelijke gezindte, opleidingsniveau, sociale beroepsgroep en urbanisatiegraad van de woongemeente op het verloop van dit proces hebben. Door de opzet van de vragenlijst van de Volkstelling 1971 zal de analyse van het uit huis gaan van de kinderen alleen gebaseerd zijn op gegevens over de achterblijvende gezinsleden. Aan het gezin in kwestie koppelbare informatie over de niet meer thuis wonende kinderen ontbreekt. Dit betekent, dat per gezin niet is vast te stellen waarom de ontbrekende kinderen het ouderlijk huis verlaten hebben. Via de ingang van het individuele kind valt over dit onderwerp echter wel het een en ander te achterhalen. In de nu volgende paragraaf zal met behulp van gegevens uit de lopende statistiek en de Volkstelling 1971 worden nagegaan, wat de belangrijkste redenen zijn dat kinderen niet meer thuis wonen. Bij het beantwoorden van deze vraag zal een onderscheid naar leeftijd en sexe gemaakt worden.

4.2. Redenen voor het uit huis gaan van kinderen

In de vorige hoofdstukken zijn verschillende redenen opgesomd waarom kinderen niet meer bij hun ouders wonen. Eén van deze redenen is het overlijden van het kind in kwestie. In navolgend staatje is voor mannen en vrouwen uit een aantal leeftijdsklassen het sterfte-cijfer weergegeven (sterfte per 1000 mannen en vrouwen in elke leeftijdsgroep):

Leeftijdsgroep	1955-1964		1965-1974	
	man	vrouw	man	vrouw
0-jarigen	20,2	15,5	14,6	11,2
1-4 jr.	1,3	1,0	1,0	0,7
5-14 jr.	0,6	0,4	0,5	0,3
15-29 jr.	0,9	0,4	1,0	0,4

Uit bovenstaand staatje blijkt, dat alleen bij de 0-jarigen de sterfte meer dan 1% bedraagt. Voor de 1-29 jarigen is de sterfte slechts een fractie van 1%. Op basis van bovenstaand staatje kan een grove schatting gemaakt worden van het gedeelte van een geboortecohort, dat na een bepaald tijdsverloop overleden is. Uitgaande van de cijfers voor de periode 1965-74 komen we tot de volgende schattingen:

Op het einde van:	Mannen	Vrouwen
De levensjaar	1,46%	1,12%
4e levensjaar	1,86%	1,40%
14e levensjaar	2,36%	1,70%
29e levensjaar	3,76%	2,26%

Met behulp van de gegevens in tabel 16 is het mogelijk om enigszins te achterhalen welk deel van de kinderen van 0-14 jaar bij zijn eigen ouders woont. De gegevens in deze tabel zijn ontleend aan de Volkstelling 1971. In deze tabel zijn de kinderen onderverdeeld naar hun positie ten opzichte van het hoofd van het huishouden waar ze deel uit maken. Het overgrote deel van de jongens en meisjes in deze leeftijdsgroep blijkt een kind van het hoofd van het huishouden te zijn. Dit betekent, dat hun eigen vader of moeder hoofd is van het huishouden waar ze deel van uitmaken. Van kinderen met de positie 'verwant van hoofd van het huishouden' kan niet met zekerheid worden vastgesteld of ze al dan niet bij hun eigen ouders wonen. Hetzelfde geldt voor kinderen in de positie 'niet-verwant van hoofd van het huishouden'. Kinderen in deze beide posities kunnen van zeer uiteenlopende huishoudensconstructies deel uitmaken. Wat de eerstgenoemde positie betreft kunnen ter illustratie de volgende mogelijkheden opgesomd worden: een kind opgenomen in het gezin van zijn oom en tante, een kind van een ongehuwde of gehuwd geweest zijnde moeder dat samen met zijn moeder bij zijn grootouders inwoont, een kind dat samen met zijn ouders deel uitmaakt van het huishouden van zijn grootouders. Voor kinderen in huishoudens van niet-verwanten zijn onder meer de volgende constructies denkbaar: kind in een pleeggezin, een moeder die samen met haar kind deel uitmaakt van het huishouden van haar werkgever of -geefster, een kind waarvan de vader of moeder samenwoont met een andere vrouw of man. De slotsom van dit alles is, dat het voor een deel van kinderen niet duidelijk is of ze bij hun eigen ouders wonen. Voor de jongens in de leeftijdsklassen van 0-4, 5-9 en 10-14 jaar gaat het om respectievelijk 2,9, 1,5 en 1,3%. Voor de meisjes uit deze leeftijdsklassen bedragen deze cijfers respectievelijk 2,9, 1,5 en 1,3%.

Van kinderen in inrichtingen en tehuizen kan wel met vrij grote zekerheid gezegd worden, dat ze niet bij hun ouders wonen. Bezien naar leeftijdsklassen blijkt het percentage kinderen in inrichtingen en tehuizen toe te nemen met het stijgen van de leeftijd. Voor jongens van 0-4, 5-9 en 10-14 jaar geldt dat respectievelijk 0,2, 0,8 en 1,8% in een inrichting of tehuis verblijft. De overeenkomstige cijfers voor meisjes zijn: 0,1, 0,5 en 1,0%. De cijfers in het onderste deel van tabel 16 geven aan in wat voor soort inrichtingen of tehuizen kinderen uit deze leeftijdsgroep verblijven. Voor jongens van

Tabel 16. 0-14 jarigen naar sexe en positie in het huishouden

Positie in huishouden (in procenten):	Mannen			Vrouwen		
	0-4 jr.	5-9 jr.	10-14 jr.	0-4 jr.	5-9 jr.	10-14 jr.
Kind hoofd huishouden	96,9	97,9	96,9	97,0	98,0	97,7
Verwant van hfd. huish.	2,1	0,8	0,6	2,1	0,8	0,6
Niet-verwant hfd. huish.	0,8	0,7	0,7	0,8	0,7	0,7
Verblijft in inrichting of tehuis	0,2	0,8	1,8	0,1	0,5	1,0
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aard van inrichting of tehuis						
Verpleeginrichtingen, inrichting voor geestelijk of anderszins gehandicapten	265	1 945	3 015	230	1 400	1 930
Inr. voor opvoeding of verzorging buitenshuis	1 005	1 920	3 490	830	1 180	1 765
Inr. voor onderwijs	-	475	3 070	-	330	1 520
Overige inr.	15	380	895	15	415	885
Totaal inr. of tehuis	1 285	4 720	10 470	1 075	3 325	6 100
Totale populatie	603 820	627 110	697 030	577 860	591 275	563 120

0-4 jaar zijn inrichtingen voor verzorging en opvoeding buitenshuis de voornaamste verblijfplaats. Voor de 5-9 jarigen beginnen daarnaast ook de inrichtingen voor zieken en herstellenden alsmede de inrichtingen voor geestelijk of anderszins gehandicapten een belangrijke rol te spelen. Voor de 10-14 jarige jongens zijn niet alleen de twee zojuist genoemde soorten inrichtingen van belang, maar ook die voor het volgen van onderwijs. Voor meisjes blijkt in grote lijnen een overeenkomstig beeld te bestaan. Voor 0-4 jarige meisjes zijn inrichtingen voor verzorging en opvoeding buitenshuis de voornaamste verblijfplaats. Voor 5-9 jarigen komt daar de verpleeginrichting of de inrichting voor gehandicapten bij. Voor meisjes van 10-14 jaar zijn naast de twee al genoemde verblijfplaatsen ook de inrichtingen voor het volgen van onderwijs van belang.

Met het voorgaande zijn de beschikbare gegevens over de achtergronden voor het niet meer thuis zijn van 0-14 jarigen uitgeput. Op basis van een vergelijking van de cumulatieve sterftecijfers en de gegevens over de positie in het huishouden kan met enige reden verondersteld worden, dat voor deze leeftijdsgroepen sterfte een belangrijker reden is voor het niet meer thuis zijn dan het verblijf in een inrichting. Wanneer er van uit gegaan wordt, dat een deel van de kinderen in huishoudens van verwanten en niet-verwanten inderdaad niet bij hun ouders wonen, dan moet worden verondersteld, dat overlijden en elders verblijven ongeveer even belangrijke redenen zijn voor het ontbreken van een bepaald kind.

Dankzij de monografie 'De positie van jongeren ten opzichte van het ouderlijk gezin' zijn we over de achtergronden van het niet meer thuis wonen van oudere kinderen heel wat beter ingelicht. Tabel 17 is aan dit rapport ontleend. In deze tabel zijn de 14-29 jarigen in drie hoofdgroepen onderverdeeld:

- bij ouders wonenden
 - ongehuwden, die niet bij hun ouders wonen
 - gehuwden
- Ieder van deze drie hoofdgroepen is vervolgens in drie sub-groepen onderverdeeld.
- dagonderwijs volgend zonder beroep
 - geen dagonderwijs volgend en met een beroep
 - geen dagonderwijs volgend en zonder beroep

Tabel 17. 14- tot en met 29-jarigen naar sexe, leeftijd en positie ten opzichte van het ouderlijk gezin

	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	Totaal
Mannen:																	
Ongehuwd, dagonderwijs- volgend zonder beroep:	94,9	85,4	70,1	50,2	36,4	25,0	15,6	10,6	6,3	3,6	2,1	1,4	0,8	0,5	0,3	0,1	25,9
Kind bij ouders	0,7	0,8	0,8	1,1	2,6	4,6	5,1	4,8	5,1	4,2	3,3	2,3	2,6	1,2	0,9	0,5	2,6
Niet bij ouders																	
Ongehuwd met beroep:	2,8	11,7	27,3	46,1	56,8	62,3	64,0	62,7	56,2	45,5	35,1	25,5	19,1	14,8	11,2	9,6	35,3
Kind bij ouders	—	0,2	0,4	0,8	1,6	2,8	3,3	4,7	5,8	6,6	6,3	6,5	5,6	5,2	5,0	4,8	3,7
Niet bij ouders																	
Ongehuwd zonder beroep, geen dagonderwijs volgend:	1,5	1,8	1,3	1,5	1,6	2,3	4,4	3,2	1,8	1,3	0,9	0,6	0,4	0,4	0,4	0,5	1,5
Kind bij ouders	0,0	0,1	0,1	0,1	0,2	0,5	0,7	0,8	0,9	1,0	0,8	0,7	0,6	0,4	0,4	0,2	0,5
Niet bij ouders																	
Gehuwd, samenwonend met echtgenote:																	
Dagond. volgend, zonder beroep	—	—	—	—	0,0	0,0	0,2	0,3	0,6	1,0	1,5	1,3	1,5	1,1	0,9	0,5	0,6
Met beroep, geen dagond. vlg.	—	—	—	0,1	0,6	2,1	5,6	11,3	20,7	33,4	46,3	57,1	66,3	72,6	76,2	78,8	27,8
Zonder beroep, geen dagond. vlg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gehuwd geweest + gehuwd en niet samenwonend met echtgenote	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vrouwen:																	
Ongehuwd, dagonderwijs- volgend zonder beroep:	91,8	73,6	54,8	36,8	21,8	12,6	6,5	3,2	1,4	0,8	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	19,9
Kind bij ouders	0,8	0,7	0,6	0,8	1,9	2,7	2,8	3,0	2,3	1,5	1,2	0,7	0,5	0,3	0,3	0,2	1,3
Niet bij ouders																	
Ongehuwd met beroep:	2,6	19,5	37,9	52,5	60,4	60,4	53,5	41,7	29,9	20,4	14,2	9,3	6,9	5,5	4,3	3,6	26,9
Kind bij ouders	0,1	0,2	0,7	1,3	2,5	3,7	5,8	7,1	7,5	7,1	6,3	5,1	5,5	4,7	4,1	3,9	4,1
Niet bij ouders																	
Ongehuwd zonder beroep, geen dagonderwijs volgend:	4,8	5,9	5,1	5,8	5,6	1,8	4,4	3,3	2,2	1,9	1,2	1,0	0,8	0,8	0,6	0,5	3,1
Kind bij ouders	0,0	0,1	0,2	0,2	0,4	0,8	0,8	0,7	0,9	0,8	0,6	0,5	0,5	0,7	0,4	0,4	0,5
Niet bij ouders																	
Gehuwd, samenwonend met echtgenoot:																	
Dagond. volgend, zonder beroep	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Met beroep, geen dagond. vlg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zonder beroep, geen dag- ond. vlg.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gehuwd geweest + gehuwd en niet samenwonend met echtgenoot	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Tenslotte zijn de gehuwd geweest zijnden en de gehuwden, die niet met hun partner samenwonen, in een aparte categorie opgenomen. Op deze manier is een indeling ontstaan die tien verschillende posities onderscheidt, die door jongeren ten opzichte van hun ouderlijk gezin kunnen worden ingenomen. In tabel 17 is deze indeling gecombineerd met de variabelen sexe en leeftijd.

Bij een globale inspectie van tabel 17 wordt al spoedig duidelijk, dat slechts vier van de tien onderscheiden posities ten opzichte van het ouderlijk gezin in een behoorlijke mate bezet zijn. Voor de jongste leeftijdsgroepen is dat de positie van dagonderwijs volgend, ongehuwd en bij de ouders wonend kind. Voor mannen tot en met 17 jaar en vrouwen tot en met 16 is dit de meest voorkomende positie. Boven deze leeftijdsgrenzen komt de positie van ongehuwd, bij de ouders wonend en een beroep uitoefend kind het meest voor. Bij mannen geldt dit voor de leeftijden van 18 tot en met 23 jaar, bij vrouwen van 17 tot en met 21. Voor mannen van 24 jaar en ouder en vrouwen van 22 en ouder is het hebben van een eigen gezin de meest voorkomende positie. Bij mannen gaat het bekleden van deze positie over het algemeen samen met het hebben van een beroep. Voor de gehuwde vrouwen geldt dit in veel mindere mate. Hoewel het aantal gehuwde vrouwen met een beroep vrij groot is, komt het toch vaker voor dat zij noch een beroep hebben, noch dagonderwijs volgen. Op grond van deze gegevens kan geconcludeerd worden, dat het proces van zelfstandig worden van de Nederlandse jongeren volgens een gestandaardiseerd pad of via een beperkt aantal stappen verloopt. Van dagonderwijs volgend en bij de ouders wonend kind wordt het merendeel een beroep uitoefenende, ongehuwde en bij de ouders wonende jongere. Vervolgens wordt deze positie ingeruild voor die van gehuwde met een eigen gezin. Voor de meeste vrouwen betekent het zetten van deze laatste stap dat zij op korte of langere termijn hun beroep opgeven.

In tabel 18 is aangegeven welk deel van de mannen deze veel voorkomende posities ten opzichte van het ouderlijk gezin bekleedt. Voor de onderscheiden leeftijden blijkt het percentage mannen in deze drie posities van 82,5 tot 97,7 te variëren. Tussen leeftijd en dit percentage blijkt een kromlij-nig verband te bestaan. De laagste percentages blijken bij de 20-25-jarigen voor te komen. Dit betekent dat in deze leeftijdsgroep de meeste uitzonderingen op het zojuist geschetste patroon van zelfstandig worden en uit huis gaan te vinden zijn. Een belangrijk deel van de mannen, die niet aan het standaardpatroon voldoen, blijkt ongehuwd te zijn en niet bij de eigen ouders te wonen. In tabel 18 is aangegeven hoe groot deze groep is. Het ongehuwd zijn en niet meer thuis wonen blijkt vooral bij mannen van 18 jaar en ouder voor te komen. Het hoogste percentage mannen in deze positie wordt bij de 23-jarigen aangetroffen (11,9%). Voor mannen tot en met 21 jaar blijkt het niet meer thuis wonen vooral met het volgen van onderwijs samen te hangen. Voor mannen van 22 jaar en ouder gaat dit niet meer thuis wonen vooral samen met het uitoefenen van een beroep. Wanneer ook de ongehuwde en niet thuis wonende mannen worden meegerekend, dan blijkt dat 93,5-98,5% van alle gevallen bestreken is (zie tabel 18). De tot nu toe niet besproken posities blijken vooral door mannen van 20 jaar en ouder te worden ingenomen. De voor deze leeftijdsgroep relatief vaak voorkomende posities zijn: gehuwd geweest zijn of als gehuwde niet samenwonen met zijn echtgenote (samen maximaal 4,4%) en als gehuwde dagonderwijs volgend (maximaal 1,5%). Bij de jongere leeftijdsgroep (tot 22 à 23 jaar) zijn nogal wat mannen, die thuis wonen en geen dagonderwijs volgen of een beroep uitoefenen (maximaal 4,4%).

Voor de vrouwen is in tabel 18 een overeenkomstige cijferopstelling te vinden. Alleen is nu niet van drie maar van vier posities uitgegaan: bij ouders wonend en dagonderwijs volgend; bij ouders wonend en een beroep uitoefenend; gehuwd zonder een beroep uit te oefenen of dagonderwijs te volgen; gehuwd en een beroep uitoefenend. Het percentage vrouwen in deze vier posities blijkt van 82,2-94,3 te variëren. De meeste uitzonderingen op

het hiervoor geschetste standaardpatroon komen voor bij de 20-24-jarigen, de minste bij vrouwen tot en met 19 jaar. De vrouwen van 25-29 nemen in dit opzicht een tussenpositie in. Een belangrijk deel van de vrouwen, die niet aan het standaardpatroon voldoen, blijkt ongehuwd te zijn en niet meer thuis te wonen. Om hoeveel vrouwen het gaat kan in tabel 18 worden afgelezen. Het als ongehuwde niet meer thuis wonen blijkt vooral bij vrouwen van 18 jaar en ouder voor te komen. Het hoogste percentage (10,8%) wordt bij de 21-jarigen aangetroffen. Over de hele linie bezien blijkt dit niet meer thuis wonen het vaakst samen te gaan met het hebben van een beroep. Alleen de 14- en 15-jarigen vormen in dit opzicht een uitzondering, zij volgen het vaakst dagonderwijs. Samengenomen bestrijken de tot nu toe besproken posities 92,9-96,6 % van de gevallen. Vergeleken met de mannen zijn de vrouwen in de tot nu toe onbesproken posities gelijkmatiger over de verschillende leeftijdsklassen verdeeld. Voor de vrouwen van 15-20 jaar blijkt thuis wonen zonder een beroep uit te oefenen of dagonderwijs te volgen de meest voorkomende uitzonderingspositie te zijn (maximaal 5,8 %). Bij de vrouwen van 21-29 jaar komt het naar verhouding het vaakst voor, dat ze of gehuwd geweest zijn, dan wel als gehuwde niet met hun echtgenoot samenwonen (maximaal 3,9 %).

Uit tabel 17 en 18 blijkt, dat het tempo waarin mannen en vrouwen zelfstandig worden en het ouderlijk huis verlaten niet hetzelfde is. Bij de vrouwen blijkt het percentage dagonderwijs volgende en bij de ouders wonende jongeren sneller terug te lopen dan bij de mannen. Dit betekent, dat meisjes eerder van school af gaan dan jongens. Uit het verloop van het percentage bij de ouders wonende jongeren met een beroep blijkt ook, dat meisjes eerder gaan werken dan jongens. Voor trouwen en uit huis gaan blijkt hetzelfde te gelden. Terwijl voor mannen het gehuwd zijn veelal samengaat met het hebben van een beroep, betekent het huwelijk voor het merendeel van de vrouwen, dat zij na verloop van tijd hun beroep opgeven. In het voorgaande is gebleken, dat slechts een betrekkelijk klein deel van de mannen en vrouwen een andere dan de zojuist geschetste weg volgt bij het uit huis gaan en zelfstandig worden. Bij de vrouwen van 14-21 jaar komt dit iets vaker voor dan bij mannen in dezelfde leeftijdsgroep. Bij de 22-29-jarigen is dit verschil verdwenen en liggen de verhoudingen andersom. Het zijn dan juist de vrouwen, die iets meer aan het standaardpatroon beantwoorden. De belangrijkste groep die van dit patroon afwijkt zijn de ongehuwden, die niet meer bij hun ouders wonen. Het is opvallend dat voor jongens dit niet meer thuis wonen zowel samengaat met het volgen van onderwijs als met het hebben van een beroep, terwijl voor meisjes dit niet meer thuis wonen hoofdzakelijk met het uitoefenen van een beroep samengaat. Tenslotte moet nog een belangrijk verschil genoemd worden. Hiervoor is gebleken dat er naar verhouding meer meisjes zijn, die bij hun ouders wonen zonder een beroep te hebben of dagonderwijs te volgen. Vermoedelijk gaat het hier voor een belangrijk deel om meisjes, die thuis blijven om in het huishouden te helpen.

De gegevens in tabel 19 geven een inzicht in het tempo, waarin jongeren het ouderlijk huis verlaten. Van de mannen van 22 jaar blijkt al meer dan 25% niet meer thuis te wonen. Voor de 24-jarigen is dit meer dan 50%. Van de 26-jarigen woont meer dan 75% niet meer thuis. Tenslotte moet er nog op gewezen worden, dat van de 29-jarige mannen nog altijd 10,2% thuis woont. Bij de bespreking van tabel 18 is gebleken, dat uit huis gaan niet altijd samenvalt met het sluiten van een huwelijk. Dit kan ook uit tabel 19 worden afgelezen. De stijging van het aantal gehuwde en gehuwd geweest zijnde mannen houdt geen gelijke tred met de daling van het aantal thuis wonenden. Zo ligt de leeftijd waarop meer dan 25% van de mannen gehuwd is of zijn huwelijk al achter de rug heeft één jaar hoger dan dezelfde grens voor het aantal niet meer thuis wonenden. Hetzelfde geldt voor het passeren van de 75%-grens. Alleen voor de 50%-grens is dit verschil wat kleiner. Hiervoor is er al op gewezen, dat vrouwen op jongere leeftijd het ouderlijk huis verlaten. Hetzelfde geldt voor het sluiten van een huwelijk. Van de vrouwen van 20 jaar woont al meer dan 25% niet meer bij de ouders (mannen bij 22 jaar).

Tabel 18. 14- tot en met 29-jarigen naar leeftijd, sexe en positie ten opzichte van het ouderlijk gezin

	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	Totaal
Mannen:																	
3 meest voorkomende posities ¹	97,7	97,1	97,6	96,4	93,8	89,4	85,3	84,6	83,1	82,5	83,5	84,0	86,2	87,9	87,6	88,5	89,0
Totaal ongehuwd en niet bij ouders	0,8	1,1	1,3	2,0	4,4	7,9	9,1	10,3	11,8	11,9	10,4	9,5	7,8	6,7	6,2	5,5	6,8
Sub-totaal	98,5	98,2	98,9	98,4	98,2	97,3	94,4	94,9	94,9	94,4	93,9	93,5	94,0	94,6	93,8	94,0	95,8
Overig	1,5	1,8	1,1	1,6	1,8	2,7	5,6	5,1	5,1	5,6	6,1	6,5	6,0	5,4	6,2	6,0	4,2
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Vrouwen:																	
4 meest voorkomende posities ²	94,3	93,1	93,3	91,7	88,9	89,2	83,6	82,2	83,1	84,2	87,2	89,2	89,4	90,6	91,2	92,1	88,7
Totaal ongehuwd en niet bij ouders	0,9	0,9	1,5	2,2	4,8	7,1	9,3	10,8	10,6	9,5	8,0	6,3	6,6	5,6	4,8	4,5	5,9
Sub-totaal	95,2	94,0	94,8	93,9	93,7	96,3	92,9	93,0	93,7	93,7	95,2	95,5	96,0	96,2	96,0	96,6	94,6
Overig	4,8	6,0	5,2	6,1	6,3	3,7	7,1	7,0	6,3	6,3	4,8	4,5	4,0	3,8	4,0	3,4	5,4
Totaal	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

¹ Totaal percentage mannen in de volgende drie posities: ongehuwd bij ouders en dagonderwijs volgende; ongehuwd bij ouders met een beroep; gehuwd en met beroep.

² Totaal percentage vrouwen in de volgende vier posities: ongehuwd bij ouders wonend en dagonderwijs volgende; ongehuwd bij ouders met een beroep; gehuwd en met beroep; ongehuwd zonder beroep en geen dagonderwijs volgende.

Tabel 19. Bij ouders wonende en gehuwde of gehuwd geweest zijnde 14- tot en met 29-jarigen naar sexe en leeftijd (in procenten)

	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	Totaal
Mannen:																	
Gehuwd of gehuwd geweest ¹	—	—	0,0	0,2	0,8	2,5	6,8	13,1	23,9	37,8	51,5	63,0	71,9	77,6	82,0	84,3	30,5
Ongehuwd en bij ouders wonend	99,2	98,9	98,9	97,8	94,8	89,6	84,1	76,3	64,3	50,4	38,1	27,5	20,3	15,7	11,9	10,2	62,7
Vrouwen:																	
Gehuwd of gehuwd geweest ¹	0,0	0,1	0,7	2,7	7,3	15,1	26,3	41,0	55,8	67,5	76,2	83,2	85,5	88,1	90,2	91,4	44,2
Ongehuwd en bij ouders wonend	99,1	99,0	97,8	95,1	87,9	77,8	64,5	48,2	33,6	23,1	15,8	10,5	7,9	6,3	4,9	4,1	49,9

¹ Omvat: gehuwden al dan niet met hun partner samenwonend en gehuwd geweest zijnden.

Voor vrouwen van 21 jaar geldt, dat al meer dan 50% niet meer thuis woont (mannen bij 24 jaar). Op 23-jarige leeftijd woont meer dan 75% niet meer thuis (mannen bij 26 jaar). Ook voor de vrouwen geldt, dat uit huis gaan niet automatisch het sluiten van een huwelijk inhoudt. De stijging van het aantal gehuwden en gehuwd geweest zijnden verloopt langzamer dan de toename van het aantal niet meer thuis wonenden. Het passeren van de 50- en 75%-grens door het aantal gehuwden en gehuwd geweest zijnden valt één jaar later dan het passeren van dezelfde grenzen door het aantal niet meer thuis wonenden. Alleen bij de 25%-grens is dit verschil wat kleiner. Naar aanleiding van deze resultaten is er bij de berekeningen op basis van de lopende statistiek in hoofdstuk 2 rekening mee gehouden, dat kinderen in werkelijkheid één jaar korter thuis blijven wonen dan hun huwelijksleeftijd aangeeft.

Met behulp van de gegevens in de monografie 'De positie van 14- tot en met 29-jarigen ten opzichte van het ouderlijk gezin' is het ook mogelijk het bovengeschetste totaalbeeld wat te differentiëren. Op alle in dit rapport geboden differentiaties zal niet worden ingegaan. Hier zal alleen worden vermeld welke resultaten de differentiatie naar de variabelen kerkelijke gezindte en opleidingsniveau heeft opgeleverd. Tussen de jongeren van de verschillende kerkelijke gezindten blijken nauwelijks verschillen te bestaan ten aanzien van de leeftijd waarop zij gaan werken of trouwen. Het opleidingsniveau van de betrokken jongeren bleek, zoals te verwachten viel, wel een duidelijke invloed te hebben. Naarmate het bereikte opleidingsniveau hoger was, werd er later begonnen met werken en ook later getrouwd. In de volgende paragrafen zal het uit huis gaan van de kinderen niet vanuit het individu maar vanuit het gezin geanalyseerd worden. Daarbij zal worden nagegaan welke invloed variabelen als kerkelijke gezindte, opleidingsniveau en sociale beroepsgroep op het verloop van dit proces hebben. Hoewel deze variabelen op de ouders en niet op de kinderen betrekking hebben, zal het toch de moeite waard zijn om na te gaan of deze analyse min of meer overeenkomstige resultaten oplevert.

4.3. Uit huis gaan van kinderen bij verschillende bevolkingsgroepen

In deze paragraaf zal voor de variabelen kerkelijke gezindte van de vrouw, sociale beroepsgroepen, opleidingsniveau van de man en urbanisatiegraad van de woongemeente worden nagegaan welke invloed ze hebben op het tempo waarin de gezinscyclus doorlopen wordt. Daarbij zullen de volgende twee belangrijke momenten uit de gezinscyclus aan de orde komen:

- het begin van de periode waarin de kinderen het ouderlijk huis gaan verlaten;
- het begin van de kinderloze periode (empty nest fase) aan het eind van het huwelijk.

Voor het bepalen van het tempo waarin deze belangrijke omslagpunten bereikt worden zal de variabele huwelijksduur met de volgende indeling gecombineerd worden:

- gezinnen met alle kinderen nog thuis;
- gezinnen met een deel van de kinderen thuis;
- gezinnen zonder thuis wonende kinderen.

In tabel 20 is voor alle bestaande eerste huwelijken aangegeven welke resultaten bovenstaande combinatie oplevert. Alvorens op deze resultaten in te gaan moet echter eerst een meer algemene opmerking gemaakt worden. De gegevens in tabel 20 zijn het produkt van een moment-opname. Dit houdt in dat ze niet het meest ideale instrument zijn voor het analyseren van een longitudinaal proces als het verloop van de gezinscyclus. Schattingen voor de huwelijksduur, waarbij belangrijke gebeurtenissen in de gezinscyclus plaatsvinden zijn alleen maar mogelijk wanneer er vanuit gegaan wordt, dat de gezinscyclus voor alle huwelijkscohorten precies hetzelfde zal verlopen. Het verloop van de gezinscyclus is onder meer afhankelijk van opvattingen over: huwelijksleeftijd, gezinsgrootte, de ideale lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk, de intervallen tussen de geboorten van de kinderen, de gewenste opleiding voor kinderen, de voorwaarden waaronder het uit huis gaan van ongehuwde jongeren aanvaardbaar of wenselijk

Tabel 20. Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar jaar van huwelijksluiting

Periode van huwelijksluiting	Alle kind. thuiswon.		Deel v.d. kind. thuiswonend		Totaal
	abs. aantallen	%	%	%	
1970	101 288	15,2	1,6	83,2	100
1969	103 796	46,5	0,8	52,7	100
1968	103 942	66,8	1,2	32,0	100
1967	99 283	78,2	1,6	20,2	100
1966	98 298	83,6	2,3	14,1	100
1965	94 941	86,7	2,5	10,8	100
1965 t/m 1969	500 240	71,9	1,7	26,4	100
1964	85 843	88,3	3,3	8,4	100
1963	81 228	88,4	3,5	8,1	100
1962	78 303	88,1	3,9	8,0	100
1961	74 305	89,1	4,2	6,7	100
1960	76 047	87,2	5,0	7,8	100
1960 t/m 1964	395 726	88,2	3,9	7,9	100
1959	72 854	87,4	5,2	7,4	100
1958	75 535	86,8	6,0	7,2	100
1957	73 890	86,6	5,8	7,6	100
1956	73 153	85,0	6,3	8,7	100
1955	69 579	84,6	7,6	7,8	100
1955 t/m 1959	365 011	86,1	6,1	7,8	100
1954	66 425	82,8	8,4	8,8	100
1953	65 654	82,1	9,3	8,6	100
1952	66 197	78,8	12,7	8,5	100
1951	66 272	73,1	17,3	9,6	100
1950	63 446	64,5	24,5	11,0	100
1950 t/m 1954	327 994	76,3	14,4	9,3	100
1949	58 663	55,7	31,6	12,7	100
1948	61 413	47,0	39,4	13,6	100
1947	68 009	37,3	47,0	15,7	100
1946	74 828	28,0	54,6	17,4	100
1945	52 867	19,6	59,9	20,5	100
1945 t/m 1949	315 780	37,4	46,6	15,0	100
1944	33 491	12,3	64,7	23,0	100
1943	41 783	10,2	64,2	25,6	100
1942	54 314	8,5	61,5	30,0	100
1941	39 505	5,7	61,8	32,5	100
1940	42 549	4,8	57,0	38,2	100
1939	49 868	4,6	52,9	42,5	100
1939 t/m 1944	261 510	7,5	60,0	32,5	100
1938	41 180	3,6	51,0	45,4	100
1937	38 075	2,9	47,2	49,9	100
1936	37 366	2,6	42,8	54,6	100
1935	33 770	2,1	40,2	57,7	100
1934	31 500	1,7	36,2	62,1	100
1934 t/m 1938	181 891	2,6	43,9	53,5	100
1933	30 443	1,4	32,1	66,5	100
1932	27 913	0,9	30,3	68,8	100
1931	27 458	1,0	26,6	72,4	100
1930	30 111	1,1	23,6	75,3	100
1929	26 012	1,1	22,7	76,2	100
1929 t/m 1933	141 937	1,1	27,1	71,8	100
Voor 1929	207 205	0,8	13,6	85,6	100
Totaal	2 798 582	51,3	19,5	29,2	100

is. In de afgelopen decennia zijn de opvattingen op deze punten aanzienlijk veranderd. Dit betekent, dat een zelfde soort beslissing door de verschillende huwelijkscohorten niet onder precies dezelfde maatschappelijke omstandigheden genomen wordt. Dit bezwaar zal vooral gelden wanneer generalisaties over gezinnen aan het eind van de gezinscyclus zonder meer van toepassing verklaard worden op gezinnen, die nog aan het begin van deze cyclus staan. Op tabel 20 gebaseerde schattingen over het verloop van de gezinscyclus zullen dan ook met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd moeten worden. Steeds zal moeten worden bedacht op welke cohorten de getrokken conclusie gebaseerd is en met welke veranderende omstandigheden latere cohorten te maken hebben gekregen.

De meest interessante kolom in tabel 20 is die welke het percentage gezinnen zonder thuis wonende kinderen aangeeft. Uit het verloop van de cijfers in deze kolom kan namelijk worden afgelezen in welk tempo het proces van gezinsopbouw en het uit huis gaan van de kinderen zich voltrekt. Voor de eerste zes à zeven huwelijkscohorten blijkt het percentage kinderloze echtparen zeer snel te dalen. Voor een vrij groot aantal daarop volgende cohorten blijkt het percentage kinderloze gezinnen nauwelijks te veranderen. Dit geldt vooral voor de in de jaren 1952-1964 gesloten huwelijken. Voor de in 1951 en eerder gesloten huwelijken blijkt het percentage kinderloze huwelijken met een zekere regelmaat toe te nemen. Uit het verloop van de cijfers voor de meer recente huwelijkscohorten kan worden afgelezen, dat het merendeel van de eerste huwelijken binnen zes à zeven jaar een begin gemaakt heeft met de opbouw van een gezin. Uit het praktisch constante verloop van het percentage kinderloze echtparen in de daarop volgende cohorten kan worden afgeleid, dat wanneer binnen deze zes à zeven jaar geen begin gemaakt is met het vormen van een gezin, men daar in latere jaren nauwelijks meer aan toe komt. Bij deze conclusies moet echter een belangrijk voorbehoud gemaakt worden.

In hoofdstuk 2 is gebleken, dat sinds 1970 de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk aanzienlijk is toegenomen. Voor de toekomst op korte termijn kan verwacht worden, dat deze toename nog iets verder zal gaan. Op wat langere termijn zal onder invloed van de toenemende belangstelling voor het ongehuwd samenwonen met een stabilisering of afname van de lengte van het eerste geboorteninterval rekening gehouden moeten worden. Gezien deze ontwikkeling valt het te verwachten, dat het langer dan de zojuist genoemde 6 à 7 jaar zal duren voor het overgrote deel van de recente en toekomstige huwelijkscohorten een begin gemaakt heeft met het proces van gezinsopbouw. Verder zal door de toegenomen belangstelling voor vrijwillige kinderloosheid het percentage kinderloze gezinnen hoger komen te liggen dan de 7 à 8 % uit tabel 20.

Teruggaande naar tabel 20 kan voor de oudere huwelijkscohorten geconstateerd worden, dat het percentage gezinnen zonder kinderen weer begint toe te nemen. Deze toename kan bij alle vóór 1950 gesloten huwelijken geconstateerd worden. Deze toename wijst erop, dat voor een toenemend deel van de gezinnen de empty nest fase aanbreekt. Zoals uit een vergelijking van de gegevens voor de nog jonge en de al oudere huwelijkscohorten blijkt, is de spreiding in het tijdstip waarop de empty nest fase bereikt wordt veel groter dan de spreiding in het tijdstip waarop het eerste kind geboren wordt. Dit laatste omdat niet alleen de lengte van het eerste geboorteninterval, maar ook het aantal kinderen en de leeftijd waarop die uit huis gaan doorwerken in het tijdstip, waarop de empty nest fase aanbreekt. Aangezien in de laatste decennia de verschillen in gezinsgrootte binnen de Nederlandse bevolking zijn afgenomen, mag verwacht worden dat de op deze factor gebaseerde spreiding wat zal afnemen. De daling van het aantal kinderen zal er ook toe leiden, dat het bereiken van deze fase minder tijd in beslag zal nemen. Spreiding in het tijdstip van het bereiken van de empty nest fase zal gezien deze ontwikkeling meer en meer bepaald worden door de variatie in opvattingen over de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk en een verschil in opvattingen over socialisatie tot zelfstandigheid. Zoals de za-

ken er in 1971 voor stonden, is bij een huwelijksduur van 28 jaar al meer dan 25 % van de gezinnen kinderloos. De 50 %-grens blijkt bij een huwelijksduur van 34 jaar gepasseerd te worden. Bij een huwelijksduur van 41 jaar heeft 75 % van de gezinnen geen kinderen meer bij zich wonen. De voor de 50 %-grens gevonden huwelijksduur blijkt vrij dicht in de buurt te liggen van de op basis van de lopende statistiek berekende huwelijksduur bij het uit huis gaan van het laatste kind. Voor de meest recente periode (1971-75) werd een gemiddelde huwelijksduur van 29,5 jaar gevonden. Voor het meest recente geboortecohort (1915-19) is dit 31,9 jaar.

De twee nog niet besproken kolommen in tabel 20 kunnen gebruikt worden om te bepalen op welk tijdstip de kinderen het ouderlijk huis beginnen te verlaten. Voor de zes tot zeven meest recente cohorten blijkt het percentage gezinnen met alle kinderen thuis zeer snel toe te nemen. De cijfers voor de daarop volgende cohorten geven een zeer geleidelijke daling te zien. Pas voor de in 1953 en eerder gesloten huwelijken begint het percentage gezinnen met alle kinderen thuis snel terug te lopen. Deze snelle daling zet zich door tot bij de in 1944 en eerder gesloten huwelijken. Daarna loopt het percentage gezinnen met alle kinderen thuis veel langzamer terug. De laagste waarden, die uiteindelijk bereikt worden liggen in de buurt van de 1 %. Uit het zojuist geschetste verloop van de cijfers wordt duidelijk, dat bij een huwelijksduur van 18 jaar voor de eerste gezinnen het uit huis gaan van de kinderen op gang begint te komen. Verder blijkt dat bij een huwelijksduur van 27 jaar er nog nauwelijks gezinnen zijn waar het eerste kind het ouderlijk huis nog moet verlaten. Uit het verloop van het percentage gezinnen met nog maar een deel van de kinderen thuis kan dezelfde conclusie getrokken worden. Tot aan de in 1953 gesloten huwelijken neemt het percentage van deze gezinnen slechts heel geleidelijk toe. De snelle toename van het percentage gezinnen met een deel van de kinderen thuis vindt plaats bij de van 1944 tot en met 1953 gesloten huwelijken. Voor de in 1943 en eerder gesloten huwelijken blijkt het percentage gezinnen met een deel van de kinderen thuis terug te lopen. Dit wijst erop dat voor een toenemend deel van de gezinnen de empty nest fase gaat aanbreken. Dat voor een deel van de gezinnen het bereiken van deze fase erg veel tijd in beslag neemt, blijkt wel uit de cijfers voor de oudste huwelijkscohorten. Van de in 1930 en 1929 gesloten huwelijken heeft respectievelijk nog 23,6 en 22,7 % een deel van de kinderen thuis wonen. Pas voor de in 1928 en eerder gesloten huwelijken loopt dit cijfer terug tot 13,6 %. Zojuist is al geconstateerd dat in 0,8 % van deze huwelijken alle kinderen nog thuis zijn. Beide cijfers samen nemend moet geconstateerd worden dat 14,4 % van deze 42 jaar of langer bestaande huwelijken nog één of meer kinderen thuis heeft wonen!

In de tabellen 21 tot en met 24 is nagegaan welke invloed de variabelen kerkelijke gezindte van de vrouw, opleidingsniveau van de man, sociale beroepsgroep van de man en de urbanisatiegraad van de woongemeente van het gezin hebben op het tempo waarin de kinderen het ouderlijk huis verlaten. Dit is gedaan door voor iedere categorie van deze variabelen na te gaan welke samenhang er bestaat tussen de periode van huwelijksluiting en de in tabel 20 gehanteerde indeling voor de aanwezigheid van kinderen. Een uitvoerige bespreking van de cijfers, die in ieder van deze tabellen kunnen worden aangetroffen zou veel te ver gaan. Hier zal volstaan worden met een opsomming van de voornaamste conclusies, die uit de tabellen 21 tot en met 24 getrokken kunnen worden. Bij de variabele kerkelijke gezindte zijn de volgende categorieën onderscheiden: Rooms-Katholiek, Nederlands Hervormd, Gereformeerd, buitenkerkelijk en overige kerkelijke gezindten. Uit een globale inspectie van de gegevens in tabel 21 blijkt, dat de cijfers voor de onderscheiden kerkelijke groeperingen volgens hetzelfde patroon variëren als bij de totale populatie. Maxima en minima vallen steeds in dezelfde perioden. Ook perioden van stijging en daling blijken voor de onderscheiden kerkelijke groeperingen in dezelfde perioden te vallen. Dit betekent, dat er tussen de kerkgenootschappen geen diepgaande verschillen bestaan ten aanzien van het verloop van de gezinscyclus. Bij een nauwkeuriger inspectie

van tabel 21 komen echter wel een aantal verschillen naar voren. Hieronder zullen deze verschillen puntsgewijs worden samengevat. Voor de totale populatie bereikt het percentage kinderloze gezinnen in de huwelijken uit de periode 1955-64 de laagste waarden. Gedurende deze periode onderscheiden de Gereformeerden zich door een naar verhouding laag percentage gezinnen zonder kinderen. Bij de buitenkerkelijken en de overige kerkelijke gezindten komt daarentegen kinderloosheid naar verhouding wat meer voor. De cijfers voor de Rooms-Katholieken en de Nederlands Hervormden wijken nauwelijks af van die voor de totale populatie. Voor de totale populatie geven de in 1954 of eerder gesloten huwelijken een duidelijke stijging van het percentage kinderloze huwelijken te zien. Het tempo waarin deze stijging verloopt blijkt voor de verschillende kerkelijke groeperingen niet precies hetzelfde te zijn. De Rooms-Katholieken en de Gereformeerden uit de cohorten van 1954 of eerder onderscheiden zich door een iets langzamer toename van het percentage kinderloze gezinnen. Tegelijkertijd blijkt bij deze kerkelijke groeperingen het percentage gezinnen met een deel van de kinderen thuis iets hoger te liggen. Dit betekent dat bij deze kerkelijke groeperingen het uit huis zijn van alle kinderen langer op zich laat wachten en ook, dat er naar verhouding wat meer gezinnen zijn, die nog midden in de lanceerperiode zitten. De cijfers voor de Nederlands Hervormden, de buitenkerkelijken en de overige kerkelijke gezindten geven een tegenovergesteld beeld te zien. Het percentage gezinnen zonder kinderen neemt wat sneller toe en het aandeel van de gezinnen met nog een deel van de kinderen thuis ligt wat lager. Hiervoor is gebleken, dat er tussen jongeren uit de verschillende kerkgenootschappen nauwelijks verschillen bestaan ten aanzien van de leeftijd, waarop ze het ouderlijk huis verlaten. Dit betekent dat de hier gevonden tempoverschillen vooral zullen moeten worden toegeschreven aan een verschil in gezinsgrootte. Dat vooral de gezinsgrootte een rol speelt, wordt nog eens extra aannemelijk gemaakt door het feit dat deze tempoverschillen vrij aardig samenvallen met die tussen de kerkelijke groeperingen op het punt van de gezinsgrootte.

In tabel 22 is nagegaan welke invloed het opleidingsniveau van de man heeft op het verloop van de gezinscyclus. Bij het variabele opleidingsniveau zijn de volgende categorieën onderscheiden:

- basis niveau (uitsluitend lagere school)
- lager niveau (lager onderwijs plus enig voortgezet onderwijs, echter geen diploma)
- uitgebreid lager niveau (diploma lager beroepsonderwijs, mavo en onderbouw havo/vwo)
- middelbaar niveau (diploma bovenbouw havo/vwo, middelbaar beroepsonderwijs)
- semi-hoger niveau (onvoltooid hoger beroepsonderwijs, kandidaatsdiploma wetenschappelijk onderwijs)
- hoger niveau, niet universitair (voltooid hoger beroepsonderwijs, m.o. akte, officiersopleiding K.M.A.)
- hoger niveau, universitair (voltooid opleiding aan universiteit of hogeschool)
- nog dagonderwijs volgend
- opleidingsniveau onbekend

Afgaande op de cijfers voor de cohorten 1955-64 blijkt vermoedelijk permanente kinderloosheid het meeste voor te komen bij degenen met een opleiding op basisniveau en bij degenen waarvan het opleidingsniveau onbekend is. Degenen met een opleiding op semi-hoger niveau en op het niet-universitaire hoger niveau blijken naar verhouding het minste kinderlozen te tellen. Wat het uit huis gaan van de eerste kinderen betreft blijken er ook verschillen te bestaan. Voor alle onderscheiden opleidingsniveaus bereikt het percentage gezinnen met alle kinderen thuis de hoogste waarden voor de cohorten 1955-64. Daarna begint dit percentage terug te lopen. Het tempo waarin dit gebeurt is niet hetzelfde voor alle opleidingsniveaus. Dit blijkt wel uit de cijfers voor de cohorten 1945-54. Er blijken drie groepen te zijn, waar

het percentage gezinnen met alle kinderen thuis naar verhouding wat sneller terug loopt. Dit zijn: degenen met een opleiding op basisniveau, degenen waarvan het opleidingsniveau onbekend is en de universitair opgeleiden. Bij degenen met een opleiding op het lagere tot en met het middelbare niveau, loopt het percentage gezinnen met alle kinderen thuis het langzaamst terug. Dit betekent, dat bij deze groepen het uit huis gaan van de eerste kinderen wat langer op zich laat wachten dan bij de zojuist genoemde opleidingsniveaus. Dezelfde verschillen kunnen - op een enkele uitzondering na - ook weer teruggevonden worden in de gegevens over de gezinnen waar slechts een deel van de kinderen thuis is. De opleidingsniveaus waar de kinderen vroeg de deur uit beginnen te gaan blijken gekenmerkt te worden door een relatief hoog percentage gezinnen, waar slechts een deel van de kinderen thuis is. Voor de opleidingsniveaus waar de eerste kinderen relatief laat de deur uit gaan geldt het omgekeerde.

Het tempo waarin de empty nest fase bereikt wordt kan het best beoordeeld worden aan de hand van de ontwikkeling van het percentage kinderloze gezinnen bij de vóór 1950 gesloten huwelijken. De groep, die er in dit opzicht het duidelijkst uitspringt zijn de universitair opgeleiden. Voor deze groep blijken de percentages kinderloze gezinnen relatief hoog te zijn. De cijfers voor de hoger, maar niet universitair opgeleiden vertonen een overeenkomstig beeld. Dit betekent dat de gezinnen in deze beide groepen relatief snel de empty nest fase bereiken. De cijfers voor de nog niet genoemde opleidingsniveaus blijken ook te verschillen van die voor de totale populatie. Het gaat hier echter om betrekkelijk kleine verschillen. Er valt in deze verschillen echter wel een trend te ontdekken. Bij lagere opleidingsniveaus blijkt het percentage kinderloze gezinnen iets langzamer dan gemiddeld toe te nemen. Bij de hogere opleidingsniveaus is deze toename iets sneller dan gemiddeld. Het omslagpunt voor deze trend ligt bij het uitgebreid lager opleidingsniveau. Ten slotte volgt nog een opmerking over het percentage kinderloze gezinnen bij de vóór 1929 gesloten huwelijken. Wanneer de dagonderwijs-volgenden en degenen met opleidingsniveau onbekend buiten beschouwing worden gelaten, dan blijkt het percentage kinderloze gezinnen, waar de man een opleiding op basisniveau of op lager niveau heeft, blijkt men in respectievelijk 15,8 en 14,7% van de gevallen nog één of meer kinderen thuis te hebben. Voor de beide hogere opleidingsniveaus gaat het om respectievelijk 5,5 en 5,3%.

Op het eerste gezicht zijn de hier gevonden verschillen bij het uit huis gaan van de kinderen niet helemaal in overeenstemming met de resultaten, die de analyse van de gegevens over de 14- tot en met 29-jarigen heeft opgeleverd. Daarbij is gebleken, dat lager opgeleide jongeren niet alleen eerder gaan werken, maar ook eerder trouwen. Omdat er een vrij nauwe samenhang bestaat tussen het opleidingsniveau van ouders en kinderen, zou verwacht mogen worden, dat in gezinnen waar de man een lager opleidingsniveau heeft, de kinderen niet alleen eerder de deur uit beginnen te gaan, maar ook de empty nest fase eerder bereikt wordt. Wat het uit huis gaan van de eerste kinderen betreft zijn de gegevens over de groep met een opleiding op basisniveau wel in overeenstemming met deze veronderstelling. De empty nest fase blijkt over het algemeen later bereikt te worden naarmate het opleidingsniveau lager is. De verklaring voor deze ogenschijnlijke tegenstelling moet gezocht worden bij het feit, dat bij de oudere huwelijkscohorten de lager opgeleiden over het algemeen wat grotere gezinnen hebben dan de hoger opgeleiden. Dat ook bij de universitair opgeleiden de kinderen al vroeg de deur uit beginnen te gaan, hangt ongetwijfeld samen met het feit, dat kinderen uit dit milieu over het algemeen hogere opleidingen volgen en in verband daarmee na de middelbare school het ouderlijk huis verlaten om elders te gaan studeren. De lagere gezinsgrootte in dit milieu en het relatief grote aantal kinderen dat elders gaat studeren leiden er toe, dat ook de empty nest fase snel wordt bereikt.

In tabel 23 is nagegaan welke invloed de variabele sociale beroepsgroep op het verloop van de gezinscyclus heeft. Bij deze variabele zijn de volgende categorieën onderscheiden:

- Zelfstandigen, onderverdeeld in:
 - beoefenaars van wetenschappelijke en vrije beroepen
 - overige zelfstandigen buiten de landbouw met 10 of meer personeelsleden
 - overige zelfstandigen buiten de landbouw met minder dan 10 personeelsleden
 - overige zelfstandigen in de landbouw
- Employees, onderverdeeld in:
 - hogere employees
 - middelbare employees
 - lagere employees
- Arbeiders, onderverdeeld in:
 - arbeiders met een inkomen van f 12.000,- of meer
 - arbeiders met een inkomen lager dan f 12.000,-
 - landarbeiders
- Sociale beroepsgroep onbekend
- Personen zonder beroep met middelbare of hogere opleiding
- Personen zonder beroep plus overigen.

Omdat de laatste drie categorieën van bovenstaande indeling of te heteroog zijn samengesteld, of maatschappelijk gezien moeilijk te plaatsen zijn, zal hier alleen op de verschillen tussen de andere groepen worden ingegaan. Afgaande op de gegevens over de cohorten 1955-64 blijkt kinderloosheid naar verhouding het vaakst voor te komen bij de lagere employees en de arbeiders met een inkomen van minder dan f 12.000,-. Beroepsgroepen waar kinderloosheid relatief gezien het minst vaak voorkomt zijn: alle zelfstandigen (behalve zelfstandigen buiten de landbouw met minder dan 10 personeelsleden), hogere en middelbare employees en arbeiders met een inkomen van f 12.000,- of meer. Bij welke beroepsgroepen de periode van het uit huis gaan van de kinderen het eerst aanbreekt kan het beste worden afgelezen aan de hand van de gegevens over de huwelijkscohorten 1945-54. Hoewel er voor deze cohorten enige variatie is in het percentage gezinnen met alle kinderen nog thuis, zijn de onderlinge verschillen niet al te groot. Er zijn eigenlijk maar twee groepen, die er duidelijk uitspringen: de zelfstandige beoefenaars van een wetenschappelijk of vrij beroep en de arbeiders met een inkomen beneden de f 12.000,-. Voor beide groepen ligt het percentage gezinnen met alle kinderen thuis duidelijk lager dan voor de totale populatie. Ook wat het percentage gezinnen met nog maar een deel van de kinderen thuis betreft, vallen beide groepen op. Het komt bij deze groepen vaker voor, dat slechts een deel van de kinderen nog thuis is. Dezelfde situatie blijkt ook bij de zelfstandigen in de landbouw te bestaan. De groepen waar het uit huis gaan van het eerste kind wat langer op zich laat wachten zijn de lagere en middelbare employees. Dit valt zowel af te lezen uit het iets hogere percentage gezinnen met alle kinderen thuis, als uit het iets lagere percentage gezinnen met een deel van de kinderen thuis.

De verschillen ten aanzien van het uit huis gaan van het eerste kind blijken minder groot te zijn dan die voor het bereiken van de empty nest fase. Uit tabel 23 blijkt, dat met name de volgende sociale beroepsgroepen zich onderscheiden door het relatief snel bereiken van de empty nest fase: de zelfstandige beoefenaars van de wetenschappelijke of vrije beroepen en de hogere employees. Bij beide groepen ligt voor de in 1944 of eerder gesloten huwelijken het percentage kinderloze gezinnen beduidend hoger dan voor de totale populatie. Daar staat tegenover, dat er ook een aantal beroepsgroepen zijn, waar het percentage kinderloze gezinnen lager ligt. Dit wijst op een relatief laat bereiken van de empty nest fase. De groepen waar het hier om gaat zijn: alle zelfstandigen (behalve de beoefenaars van de wetenschappelijke en vrije beroepen), arbeiders met een inkomen beneden de f 12.000,- en landarbeiders. Van deze groepen blijken het de zelfstandigen in de landbouw te

zijn, die de grootste verschillen met de cijfers voor de totale populatie te zien geven. Bij de middelbare en lagere employees en de arbeiders met een inkomen van f 12.000,- en meer wijkt de gang van zaken bij het bereiken van de empty nest fase nauwelijks af van die voor de totale populatie. Afgaande op de gegevens voor het oudste huwelijkscohort in tabel 23 moet geconstateerd worden, dat per beroepsgroep het aantal gezinnen, dat uiteindelijk de empty nest fase bereikt, nogal uiteenloopt. De meest extreme positie in dit opzicht wordt ingenomen door de zelfstandigen in de landbouw, 38,4% van de gezinnen uit deze beroepsgroep heeft bij een huwelijksduur van meer dan 42 jaar nog één of meer ongehuwde kinderen bij zich wonen. Ook landarbeiders en arbeiders met een inkomen beneden de f 12.000,- hebben nog verrassend vaak kinderen thuis (respectievelijk 20,1 en 23,1%). Aan het andere uiterste staan de groepen, die naar verhouding het minste kinderen thuis hebben wonen. De groepen, die zich in dit opzicht het duidelijkst onderscheiden zijn de zelfstandigen met een wetenschappelijk of vrij beroep en de hogere employees. In deze beroepsgroepen heeft respectievelijk 8,7 en 10,7% van de gezinnen nog kinderen thuis wonen. Voor de overige beroepsgroepen liggen de cijfers vrij dicht in de buurt van die voor de totale populatie. De verklaring voor de hier gevonden verschillen komt in grote lijnen overeen met die voor het opleidingsniveau. Dat zelfstandigen met een wetenschappelijk of vrij beroep, en ook de hogere employees, hun kinderen in een vrij snel tempo de deur uit zien gaan, hangt ongetwijfeld samen met het feit, dat in dit milieu naar verhouding veel kinderen op jonge leeftijd het ouderlijk huis verlaten om elders te gaan studeren. Het relatief laat bereiken van de empty nest fase door landarbeiders en arbeiders met een inkomen beneden de f 12.000,- zal voor een deel samenhangen met het feit, dat in deze milieus de gezinnen wat groter zijn waardoor het langer duurt voor alle kinderen zijn vertrokken. Bij de zelfstandigen met een bedrijf binnen of buiten de landbouw kan het relatief laat bereiken van de empty nest fase heel goed samenhangen met de aanwezigheid van meewerkende kinderen, die te zijner tijd het bedrijf zullen overnemen en in afwachting daarvan nog van een huwelijk afzien.

In tabel 24 is nagegaan of de urbanisatiegraad van de woongemeente van het gezin van invloed is op het verloop van de gezinscyclus. De indeling naar urbanisatiegraad omvat de volgende categorieën:

- plattelandsgemeenten
- kleine verstedelijkte plattelandsgemeenten
- forensen gemeenten
- kleine steden en plattelandsstadjes
- middelgrote steden
- grote steden.

Uit een eerste inspectie van tabel 24 blijkt dat er slechts geringe verschillen bestaan tussen de onderscheiden typen van gemeenten. Dit geldt vooral voor kinderloosheid en voor het uit huis gaan van het eerste kind. Voor zover er verschillen bestaan blijkt kinderloosheid in de plattelandsgemeenten en de kleine steden en plattelandsstadjes naar verhouding het minst voor te komen. Dit blijkt uit de percentages kinderloze gezinnen uit de cohorten 1955-64. In de grote steden komt kinderloosheid naar verhouding iets vaker voor. Wat het bereiken van de empty nest fase betreft, blijken er duidelijker verschillen te bestaan. Afgaande op de gegevens voor de in 1949 en eerder gesloten huwelijken kan geconcludeerd worden, dat vooral de gezinnen in de plattelandsgemeenten en die in de verstedelijkte plattelandsgemeenten de empty nest fase relatief laat bereiken. Dit blijkt zowel uit de relatief lage percentages gezinnen zonder kinderen als uit de wat hogere percentages gezinnen, waar een deel van de kinderen nog thuis is. Het andere uiterste wordt gevormd door de grote steden. Gezien de relatief hoge percentages gezinnen zonder kinderen en de naar verhouding lage percentages voor de gezinnen met een deel van de kinderen thuis, moet worden aangenomen dat daar het uit huis gaan van de kinderen wat sneller verloopt. De forensengemeenten, de kleine en de middelgrote steden vertonen een beeld, dat vrij

dicht in de buurt van dat voor de totale populatie ligt. Tenslotte volgt nog een opmerking over het percentage gezinnen met kinderen bij het oudste huwelijkscohort dat in tabel 24 onderscheiden is. In de plattelandsgemeenten en op het verstedelijkt platteland blijken bij deze meer dan 42 jaar bestaande huwelijken, de meeste gezinnen met nog thuiswonende kinderen voor te komen (respectievelijk 17,8 en 19,1%). In de grote steden komen dergelijke gezinnen het minst vaak voor (11,1%). Voor de tussen deze uitersten liggende gemeenten daalt het percentage gezinnen met kinderen bij het toenemen van de mate van stedelijking. De hier gevonden verschillen bij het uit huis gaan van de kinderen moeten voor een belangrijk deel worden toegeschreven van verschillen in bevolkingssamenstelling in de betrokken gemeenten. Verschillen waar in dit verband vooral aan gedacht moet worden zijn die naar beroepsgroep en opleidingsniveau.

Tabel 21. Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar kerkelijke gezindte van de vrouw en periode van huwelijkssluiting

Periode van huwelijkssluiting	RK	NH	Ger.	Overig	Buiten kerkelijk	Totaal
Alle kinderen thuis						
65/69	71,4	74,4	78,1	70,3	68,6	71,9
60/64	87,8	88,9	89,6	84,4	88,3	88,2
55/59	85,3	87,0	87,1	83,5	86,7	86,1
50/54	74,0	78,1	76,2	75,3	78,6	76,3
45/49	35,9	39,1	34,9	36,4	39,2	37,4
39/44	6,0	8,7	5,5	8,0	9,0	7,5
34/38	1,8	3,1	1,7	4,7	3,3	2,6
29/33	0,6	1,6	0,4	1,0	1,3	1,1
< 28	0,5	1,0	0,7	0,9	1,0	0,8
Deel kinderen thuis						
65/69	1,7	1,7	1,6	2,2	1,6	1,7
60/64	4,1	3,7	4,2	5,1	3,5	3,9
55/59	7,0	5,4	6,6	7,9	4,9	6,1
50/54	17,2	12,6	15,6	13,8	11,0	14,4
45/49	50,7	44,2	53,0	45,4	40,2	46,6
39/44	68,1	56,0	69,4	54,6	49,3	60,0
34/38	53,3	40,3	53,1	34,2	32,4	43,9
29/33	35,5	23,8	31,3	20,6	19,0	27,1
< 28	19,9	12,2	13,7	8,3	8,5	13,6
Geen kinderen thuis						
1970	84,8	81,3	86,0	85,6	80,8	83,2
65/69	26,9	23,9	20,3	27,5	29,8	26,4
60/64	8,1	7,4	6,2	10,6	8,2	7,9
55/59	7,7	7,6	6,3	8,6	8,4	7,8
50/54	8,8	9,3	8,2	10,9	10,4	9,3
45/49	13,4	16,7	12,1	18,2	20,6	15,0
39/44	25,9	35,3	25,1	37,5	41,7	32,5
34/38	44,9	56,6	45,2	61,1	64,3	53,5
29/33	63,9	74,6	68,3	78,4	79,7	71,8
< 28	79,6	86,6	85,6	90,8	90,5	85,6

Tabel 22. Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar opleidingsniveau van de man en periode van huwelijkssluiting

Per v. huw. sluiting	Basis niveau	Lager niveau	Uitgebr. lager n.	Middelb. niveau	Semi-ho-ger niv.	Hoger niv. (niet un.)	Hoger niv. (univers)	Opl. niv. onbekend	Dagondw. volgend	Totaal
Alle kinderen thuis										
1970	22,4	19,2	15,0	11,3	7,5	2,4	9,3	17,2	10,8	15,2
'65/'69	74,1	74,7	73,0	71,6	69,9	75,8	69,5	67,9	47,4	71,9
'60/'64	86,1	88,7	89,4	89,5	91,1	88,7	89,1	84,6	89,2	88,2
'55/'59	83,7	88,1	87,5	87,2	88,4	90,1	86,8	84,2	88,0	86,1
'50/'54	73,6	77,6	79,2	78,3	78,5	76,3	73,8	75,0	81,2	76,3
'45/'49	35,7	40,4	40,9	39,5	37,4	31,1	24,9	36,0	29,5	37,4
'39/'44	7,4	7,1	8,1	7,8	7,5	8,8	6,1	7,0	16,5	7,5
'34/'38	2,2	3,5	3,3	4,1	2,8	1,0	3,1	2,4	—	2,6
'29/'33	1,1	1,3	1,6	0,9	1,0	1,5	—	1,0	—	1,1
< 28	0,8	2,0	0,8	0,7	0,5	0,9	1,2	0,6	2,7	0,8
Deel kinderen thuis										
1970	3,1	1,4	1,6	1,1	0,6	—	—	2,0	0,4	1,6
'65/'69	2,8	1,8	1,5	0,8	1,5	0,4	1,2	2,2	0,2	1,7
'60/'64	4,7	3,8	3,8	3,5	2,8	5,1	4,2	4,2	1,5	3,9
'55/'59	7,3	5,1	5,7	5,8	5,3	4,6	6,0	6,2	7,4	6,1
'50/'54	16,2	12,9	12,6	13,0	13,3	14,8	18,7	14,6	17,8	14,4
'45/'49	48,2	46,3	44,5	44,2	47,2	51,0	55,0	46,1	64,8	46,6
'39/'44	61,7	62,1	59,7	58,1	56,9	51,1	51,2	58,6	69,1	60,0
'34/'38	46,7	45,2	43,2	37,5	42,7	32,4	22,7	41,8	58,6	43,9
'29/'33	30,5	28,1	23,0	20,7	18,2	22,7	13,5	24,7	46,2	27,1
< 28	15,0	12,3	11,5	9,8	9,1	4,6	4,1	12,6	8,1	13,6
Geen kinderen thuis										
1970	74,5	79,4	83,4	87,6	91,9	97,6	90,7	80,8	88,8	83,2
'65/'69	23,2	23,5	25,5	27,6	28,6	23,8	29,3	29,9	52,4	26,4
'60/'64	9,2	7,5	6,9	7,0	6,1	6,2	6,7	11,2	9,3	7,9
'55/'59	9,0	6,8	6,8	7,0	6,3	5,3	7,2	9,6	4,6	7,8
'50/'54	10,2	9,5	8,2	8,7	8,2	8,9	7,5	10,4	1,0	9,3
'45/'49	16,1	13,3	14,6	16,3	15,4	17,9	20,1	17,9	5,7	15,0
'39/'44	31,0	30,8	32,2	34,1	35,6	40,1	42,7	34,4	14,4	32,5
'34/'38	51,1	51,3	53,5	58,4	54,5	66,6	74,2	55,8	41,4	63,5
'29/'33	68,4	70,6	75,3	78,4	80,8	75,8	86,5	74,3	53,8	71,8
< 28	84,2	85,7	87,8	89,5	90,4	94,5	94,7	86,8	89,2	85,6

Tabel 23. Bestaande eerste huwelijke naar de aanwezigheid van kinderen en naar sociale beroepsgroep van de man en periode van huwelijksluiting

Per. v. huw. sluiting	Zelfstandigen				Employees		
	Wetensch. of vrij beroep	Buiten landb. 10 of meer personeelsl.	Buiten landb. minder dan 10 personeelsl.	In landbouw	Hogere	Middelbare	Lagere
Alle kinderen thuis							
1970	19,8		11,3	14,5	8,0	9,2	11,2
'65/'69	76,7	79,0	74,9	81,7	72,8	71,0	66,0
'60/'64	88,6	92,0	88,5	88,2	90,7	89,6	87,5
'55/'59	85,0	87,2	86,1	85,1	88,8	87,4	85,6
'50/'54	67,8	77,8	77,3	73,8	78,3	80,2	78,4
'45/'49	19,9	38,4	39,4	37,4	36,9	41,4	41,2
'39/'44	7,0	6,7	8,3	7,9	6,8	8,2	7,7
'34/'38	4,8	1,6	2,5	3,7	2,8	3,7	2,1
'29/'33	—	—	1,6	1,7	0,7	1,7	0,6
< 28	2,9	—	1,7	3,2	0,9	—	2,1
Deel kinderen thuis							
1970	—		3,6	2,6	1,1	0,6	1,0
'65/'69	3,4	2,1	2,3	1,6	0,7	1,2	1,3
'60/'64	4,2	4,3	3,7	5,3	3,4	3,3	3,6
'55/'59	9,1	7,7	5,8	8,6	5,0	5,6	5,2
'50/'54	25,9	16,9	13,8	19,0	14,0	11,5	12,5
'45/'49	58,8	47,8	48,3	52,2	48,4	44,1	43,4
'39/'44	53,3	65,5	62,1	72,6	59,3	59,0	58,4
'34/'38	28,6	61,4	47,7	61,7	38,9	42,9	42,9
'29/'33	25,5	35,3	28,3	47,3	24,2	24,6	26,2
< 28	5,8	18,9	16,2	35,2	9,8	15,4	15,1
Geen kinderen thuis							
1970	80,2		85,1	82,9	90,9	90,2	87,8
'65/'69	19,9	18,2	22,8	16,7	26,5	27,8	32,7
'60/'64	7,2	3,7	7,8	6,5	5,9	7,1	8,9
'55/'59	5,9	5,1	8,1	6,3	6,2	7,0	9,2
'50/'54	6,3	5,3	8,9	7,2	7,7	8,4	9,1
'45/'49	21,3	13,8	14,3	10,4	14,7	14,5	15,4
'39/'44	39,7	27,8	29,6	19,5	33,9	32,8	33,9
'34/'38	66,6	37,0	49,8	34,6	58,3	53,4	55,0
'29/'33	74,5	64,7	70,1	51,0	75,1	73,7	73,2
< 28	91,3	81,1	82,1	61,6	89,3	84,6	82,8

Tabel 23 (vervolg)

Per. v. huw. sluiting	Arbeiders						
	Inkomen f 12 000,— of meer	Inkomen minder dan f 12 000,—	Landarbeiders	Soc. ber. groep onbekend	Personen zonder ber. met middelb. en hoger opleidniv.	Personen zonder beroep + overigen	Totaal
Alle kinderen thuis							
1970	16,2	20,5	22,3	16,0	21,3	12,2	15,2
'65/'69	76,0	72,7	78,8	61,9	46,9	48,8	71,9
'60/'64	89,5	87,0	87,5	82,6	35,3	68,2	88,2
'55/'59	87,9	84,8	86,0	81,5	61,1	67,5	86,1
'50/'54	78,3	74,5	77,6	68,4	52,1	55,3	76,3
'45/'49	39,4	35,5	35,8	33,4	24,7	26,9	37,4
'39/'44	8,6	6,8	6,5	8,9	8,2	13,6	7,5
'34/'38	2,1	2,4	2,1	3,0	3,7	2,4	2,6
'29/'33	1,1	1,0	0,8	1,4	1,2	1,1	1,1
< 28	—	0,7	—	—	0,3	0,8	0,8
Deel kinderen thuis							
1970	2,2	1,8	0,6	1,5	7,1	1,0	1,6
'65/'69	1,7	2,2	1,2	2,5	—	1,0	1,7
'60/'64	3,9	4,4	5,0	4,1	11,8	4,4	3,9
'55/'59	5,7	7,0	8,5	6,8	5,6	7,1	6,1
'50/'54	13,8	16,0	15,4	17,8	6,4	16,8	14,4
'45/'49	46,3	49,3	52,1	45,0	31,2	40,7	46,6
'39/'44	60,6	63,0	64,3	55,6	37,0	47,3	60,0
'34/'38	44,8	47,8	54,2	41,6	29,1	38,7	43,9
'29/'33	31,8	33,6	42,6	26,8	16,0	25,2	27,1
< 28	12,7	22,4	20,1	18,2	7,2	13,3	13,6
Geen kinderen thuis							
1970	81,6	77,7	77,1	82,5	71,6	86,8	83,2
'65/'69	22,3	5,1	20,0	35,6	53,1	50,2	26,4
'60/'64	6,6	8,6	7,5	13,3	52,9	27,4	7,9
'55/'59	6,4	8,2	5,5	11,7	33,3	25,4	7,8
'50/'54	7,9	9,5	7,0	13,8	41,5	27,9	9,3
'45/'49	14,3	15,2	12,1	21,6	44,1	32,4	15,0
'39/'44	30,8	30,2	29,2	35,5	54,8	39,1	32,5
'34/'38	53,1	49,8	43,7	55,4	67,2	68,9	53,5
'29/'33	67,1	65,4	56,6	71,8	82,8	73,7	71,8
< 28	87,3	76,9	79,9	81,8	92,5	85,9	85,6

Tabel 24. Bestaande eerste huwelijken naar de aanwezigheid van kinderen en naar urbanisatiegraad van de woongemeente en periode van huwelijksluiting

Per. v. huw. sluiting	Plattelands-gemeenten	Verstedelijke plattelandsgom.	Forensen-gemeenten	Plattelandsstadjes en kleine steden	Middelgrote steden	Grote steden	Totaal
Alle kinderen thuis							
1970	18,3	15,7	11,9	18,2	15,3	14,4	15,2
'65/'69	78,3	75,5	71,2	74,2	71,7	66,0	71,9
'60/'64	89,8	88,3	89,3	87,9	88,5	86,7	88,2
'55/'59	85,9	85,2	87,6	87,4	87,1	84,8	86,1
'50/'54	74,7	75,0	78,1	77,3	76,2	76,9	76,3
'45/'49	33,4	37,4	39,2	36,0	36,1	39,3	37,4
'39/'44	6,7	6,3	7,6	7,0	6,9	8,7	7,5
'34/'38	1,9	1,7	3,0	2,8	2,8	3,1	2,6
'29/'33	1,0	0,8	1,4	1,0	1,0	1,3	1,1
< 28	1,0	0,7	1,2	0,7	0,7	0,8	0,8
Deel kinderen thuis							
1970	1,3	1,3	1,4	1,7	1,0	2,2	1,6
'65/'69	1,8	1,7	1,3	1,3	1,8	1,8	1,7
'60/'64	4,5	4,3	3,6	4,4	3,4	3,7	3,9
'55/'59	7,5	7,4	5,2	6,4	5,5	5,5	6,1
'50/'54	17,1	16,5	13,1	14,8	14,3	12,2	14,4
'45/'49	52,9	49,7	45,5	48,6	48,2	41,4	46,6
'39/'44	66,7	66,9	61,6	59,5	60,3	53,6	60,0
'34/'38	51,2	52,2	44,8	41,8	44,1	37,0	43,9
'29/'33	31,6	33,7	29,3	28,4	25,6	21,6	27,1
< 28	16,8	18,4	14,0	14,2	11,8	10,3	13,6
Geen kinderen thuis							
1970	80,4	83,0	86,7	80,1	83,7	83,4	83,2
'65/'69	19,9	22,8	27,5	24,6	26,5	32,2	26,4
'60/'64	5,7	7,4	7,1	7,7	8,1	9,6	7,9
'55/'59	6,6	7,4	7,2	6,2	7,4	9,7	7,8
'50/'54	8,2	8,5	8,8	7,9	9,5	10,9	9,3
'45/'49	13,7	12,9	15,3	15,4	15,7	19,3	15,0
'39/'44	26,6	26,8	30,8	33,5	32,8	37,7	32,5
'34/'38	46,9	46,2	52,2	55,4	53,1	59,9	53,5
'29/'33	67,4	65,5	69,3	70,6	73,4	77,1	71,8
< 28	82,2	80,9	84,8	85,1	87,5	88,9	85,6

5. Samenvatting en aanbevelingen

In het eerste hoofdstuk is gebleken, dat het gezin in de loop van zijn bestaan voortdurend met nieuwe opgaven of ontwikkelingstaken geconfronteerd wordt. Deze opgaven vloeien zowel voort uit de in de loop van de tijd veranderende samenstelling van het gezin (onder andere door de geboorte en het uit huis gaan van kinderen) als uit het ontwikkelingsproces, dat ieder individueel gezinslid in de loop van de tijd doormaakt. Aard en inhoud van deze opgaven worden zowel door sociale als biologische factoren bepaald. Het zelfde geldt voor het tijdstip waarop deze opgaven naar voren komen. Wanneer de levensloop van een gezin in detail gevolgd wordt, dan krijgt de onderzoeker met een complex en heel geleidelijk verloopend veranderingsproces te maken. Wordt wat meer afstand genomen, dan blijkt het mogelijk om dit proces in een aantal vrij duidelijk van elkaar verschillende fasen onder te verdelen. In ieder van deze fasen krijgt het gezin te maken met een aantal specifieke, ofwel bij de betrokken fase behorende, opgaven. Indelingen voor het verloop van de gezinscyclus zijn – zoals in het eerste hoofdstuk gebleken is – vooral gebaseerd op de volgende criteria: wijzigingen in de samenstelling van het gezin, het passeren van belangrijke leeftijdsgrenzen door de kinderen en het beëindigen van de beroeps carrière door de in het gezin aanwezige kostwinner of kostwinners.

Bij het onderzoek, dat naar het verloop van de gezinscyclus gedaan is, kan een aantal vragen onderscheiden worden, dat regelmatig terug komt. Enkele van deze vragen zijn: wat is precies de aard en inhoud van de nieuwe opgaven waarmee gezinnen bij de overgang van de ene fase naar de andere geconfronteerd worden? Op welke wijze worden deze nieuwe opgaven vervuld? Wat is de betekenis van de vervulling van deze opgaven voor het individuele gezinslid? Deze vragen kunnen vanuit verschillende perspectieven aan de orde komen. Een van de mogelijkheden is, dat men deze vragen stelt om meer zicht te krijgen op de ontplooiing en ontwikkeling van het individuele gezinslid. Informatie over het verloop van de gezinscyclus geeft dan het kader aan waarbinnen deze individuele ontwikkeling zich voltrekt. Een tweede mogelijkheid is het bestuderen van de gezinscyclus om meer inzicht te krijgen in groepsprocessen binnen het gezin. Het zal dan vooral gaan om de vraag hoe nieuwe ontwikkelingstaken doorwerken in de interactie patronen binnen het gezin en in de rollen van de individuele gezinsleden. Een derde perspectief dat gehanteerd kan worden heeft betrekking op het normatieve of institutionele aspect van het gezin. Het gaat dan onder meer om de volgende vragen. Welke opvattingen hebben gezinnen over de inhoud en de vervulling van ontwikkelingstaken? Lopen deze opvattingen voor verschillende bevolkingsgroepen uiteen? Zijn deze opvattingen in de loop van de tijd aan verandering onderhevig? Op welke manier worden gezinnen vanuit hun omgeving beïnvloed bij de definiëring en de vervulling van de ontwikkelingstaken waar ze mee in aanraking komen? In hoeverre voorzien bestaande voorzieningen en structuren in de behoeften en problemen van gezinnen in verschillende ontwikkelingsfasen?

Met deze laatste vraag wordt een thema aangesneden, dat voor tal van beleidssectoren van belang is. De in de loop van de tijd veranderende opgaven waar het gezin mee geconfronteerd wordt, leiden er toe, dat behoeften, mogelijkheden en beperkingen van gezinnen in de loop van de gezinscyclus volgens een bepaald patroon veranderen. Deze van fase tot fase veranderende gezinssituatie werkt door op tal van terreinen. Over verschillende van

deze effecten is in de loop van de tijd het nodige gepubliceerd. Dit geldt vooral voor de volgende onderwerpen: de verhouding tussen inkomsten en noodzakelijke gezinsuitgaven; consumptief gedrag; woonwensen; vrijetijdsbesteding en recreatie; en de participatie van gehuwde vrouwen in de arbeidsmarkt. De resultaten van dit soort onderzoek laten zich heel goed combineren met de gegevens, die deze monografie heeft opgeleverd. Dit geldt vooral voor de gegevens over de verdeling van de Nederlandse gezinnen over de verschillende fasen van de gezinscyclus. Kennis van de huidige situatie op dit punt en gefundeerde verwachtingen met betrekking tot de toekomst bieden bij het denken over beleidsvraagstukken tal van bruikbare aanknopingspunten. Inzicht in de wensen en behoeften van gezinnen in verschillende fasen van de gezinscyclus voegt aan dit soort kennis een extra dimensie toe. Aan het eind van deze samenvatting zal op basis van de resultaten, die deze monografie heeft opgeleverd een aantal beleidsaanbevelingen worden gedaan.

Hieronder zal worden samengevat welke statistische gegevens deze monografie over de gezinscyclus heeft opgeleverd. Daarbij zal niet alleen worden ingegaan op de tijdens de Volkstelling 1971 bestaande situatie, maar ook op de veranderingen, die in de toekomst te verwachten zijn. Begonnen zal worden met de situatie in de zogenaamde eerste huwelijken.

1. Jonge echtparen zonder kinderen

Van alle eerste huwelijken stond in 1971 7,1 % nog aan het begin van de gezinscyclus. Het gaat hier om echtparen, die korter dan 5 jaar getrouwd zijn en nog geen kinderen hebben. Gebleken is, dat in het overgrote deel van deze huwelijken het eerste kind binnen 5 à 6 jaar geboren wordt. Van de voor 1965 gesloten huwelijken bleek 6 à 8 % zonder kinderen te blijven. Gezien de veranderde opvattingen over vrijwillige kinderloosheid moet voor de toekomst met een hoger percentage kinderloos blijvende huwelijken gerekend worden. Verwacht mag worden, dat 18 à 23 % van alle eerste huwelijken al dan niet vrijwillig kinderloos zal blijven. Het percentage gezinnen dat vermoedelijk kinderloos zal blijven bedraagt per cohort 6 à 8 %. Dit wil zeggen, dat 92-94 % van de eerste huwelijken uit één cohort de verdere fasen van de gezinscyclus doorloopt. Deze gegevens zijn gebaseerd op de in 1971 bestaande situatie. Op de sindsdien ingetreden en nog te verwachten veranderingen zal nog worden ingegaan.

2. Gezinnen met babies en/of peuters

In 12,3 % van alle eerste huwelijken is het oudste kind 0-3 jaar. Uit het gemiddeld aantal kinderen kan worden afgelezen, dat het proces van gezinsopbouw voor een belangrijk deel van de gezinnen nog niet is afgesloten. Het gemiddeld aantal thuis wonende kinderen in deze fase is 1,34. In 2,9 % van alle gezinnen blijken niet alle kinderen meer thuis te wonen. Dit kan zowel samenhangen met sterfte als met het verblijf in een inrichting of tehuis. Afgaande op dichtstbezette leeftijdsklassen kan geconcludeerd worden dat het merendeel van de moeders en vaders in deze gezinnen jonger dan 35 jaar is. Het grootste deel van de huwelijken in deze fase blijkt 6 jaar of korter te bestaan.

3. Gezinnen met kleuters

In 5,8 % van de eerste huwelijken is het oudste kind in de kleuterschoolleeftijd. Het gemiddeld aantal kinderen per gezin bedraagt 2,01. Duidelijke aanwijzingen, dat men in deze fase het proces van gezinsopbouw al heeft afgesloten zijn er nog niet. In 75 % van de gezinnen blijkt de afgelopen drie jaar nog een kind geboren te zijn. Het percentage gezinnen waar één of meer kinderen niet meer thuis zijn is in vergelijking met de vorige fase slechts iets groter (namelijk 3,8 %). Over het algemeen blijken de ouders in deze gezin-

nen korter dan twaalf jaar getrouwd te zijn. Het merendeel van de moeders en vaders in deze fase is 25-34 jaar.

4. Gezinnen met leerplichtige kinderen (6-14 jaar)

In 23,4 % van de eerste huwelijken is het oudste kind in de leerplichtige leeftijd. Het gemiddeld aantal kinderen voor gezinnen, in deze fase bedraagt 2,57. Afgaande op de leeftijd van de jongste kinderen kan geconcludeerd worden, dat de meeste gezinnen in deze fase het proces van gezinsopbouw hebben afgesloten. In 47,5 % van de gezinnen is de laatste 5 jaar geen kind meer geboren. In 68,5 % van de gezinnen is de laatste geboorte langer dan drie jaar geleden. In 10 % van de gezinnen blijken niet alle kinderen meer thuis te wonen. Het kan hier zowel gaan om kinderen, die overleden zijn, als om kinderen in tehuisen of inrichtingen. Behalve verpleeginrichtingen, inrichtingen voor geestelijk of lichamelijk gehandicapten en inrichtingen voor verzorging en opvoeding buitenshuis, waar ook veel jongere kinderen verblijven, beginnen nu ook de kostscholen een belangrijke verblijfplaats te worden. Het merendeel van de huwelijken in deze fase blijkt 7-21 jaar te bestaan. Het merendeel van de moeders is 25-44 jaar. De meeste vaders zijn 30-49 jaar.

5. Gezinnen met oudere tieners (15-20 jaar)

In 16,8 % van de eerste huwelijken is het oudste thuis wonende kind 15-20 jaar. Het gemiddeld aantal kinderen per gezin ligt in deze fase weer iets hoger dan in de voorafgaande (2,80 tegenover 2,57). Voor een deel moet dit worden toegeschreven aan het feit, dat de cohorten in deze fase al wat ouder zijn en dat in deze cohorten andere opvattingen over gezinsgrootte en geboorteregeling bestonden dan in meer recente cohorten. Daarnaast moet er echter op gewezen worden, dat gezien de noodzakelijke geboortintervallen grotere gezinnen pas gerealiseerd kunnen worden bij een hogere leeftijd van het oudste kind. Dat deze laatste factor inderdaad een rol speelt, blijkt wel uit het feit, dat 6,4 % van de gezinnen in deze fase de afgelopen drie jaar nog een kind ter wereld heeft gebracht. Voor de afgelopen 5 jaar blijkt het om 12,4 % te gaan. Dit alles neemt niet weg, dat in 87,6 % van de gezinnen het proces van gezinsopbouw als afgesloten beschouwd kan worden omdat in de afgelopen 5 jaar geen kinderen meer geboren zijn. Zoals uit de beschikbare gegevens blijkt, is een belangrijk deel van de gezinnen inmiddels een fase verder. In 42,0 % van de gezinnen blijken al één of meer kinderen het ouderlijk huis verlaten te hebben. De gezinnen waarbij dit het geval is zullen naar verhouding vaak uit de volgende twee typen milieus afkomstig zijn. Het ene type bestaat uit gezinnen van arbeiders met een inkomen beneden f 12.000,- of gezinnen waar de man alleen een opleiding op basisniveau heeft. Het andere type omvat gezinnen waar de man een universitaire opleiding voltooid heeft of waar de man als zelfstandige een wetenschappelijk of vrij beroep uitoefent. De kinderen uit het eerstgenoemde milieu houden over het algemeen niet alleen vroeg op met het volgen van onderwijs, maar blijken ook op jonge leeftijd te gaan werken en trouwen. De kinderen uit het laatstgenoemde milieu zullen over het algemeen zo vroeg het ouderlijk huis verlaten omdat ze elders gaan studeren. Een andere indicator voor de nieuwe situatie van gezinnen in deze fase is, dat er voor het eerst financieel zelfstandige kinderen aanwezig zijn. Per gezin is het gemiddeld aantal financieel zelfstandige kinderen 0,65. Wanneer dit aantal gerealiseerd wordt aan het totale aantal kinderen uit de gezinnen in deze fase, dan blijkt 22,8 % van alle aanwezige kinderen financieel zelfstandig te zijn. De duur van het merendeel van de huwelijken in deze fase blijkt uiteen te lopen van 17-37 jaar. Dat deze spreiding zo groot is, komt omdat in deze fase zowel gezinnen kunnen voorkomen waar het oudste kind net 15 jaar geworden is, als gezinnen waar bijna alle kinderen al de deur uit zijn. De moeders in deze gezinnen zijn meestal 35-59 jaar, de vaders 40-59 jaar.

6. Gezinnen met jonge volwassenen (21-29 jaar)

In 11,3% van de eerste huwelijken is het oudste thuis wonende kind 21-29 jaar. Gezinnen met nog heel jonge kinderen vormden in deze fase een uitzondering. In 2,7% van alle gezinnen in deze fase is het jongste kind 0-5 jaar. In 71,8% van de gezinnen blijken alle kinderen de leerplichtige leeftijd inmiddels gepasseerd te zijn. Het gemiddeld aantal thuis wonende kinderen ligt in deze fase lager dan in de vorige (2,58 tegenover 2,80). Dit laatste hangt ongetwijfeld samen met het feit, dat er in veel gezinnen al één of meer kinderen de deur uit zijn. Slechts 26,6% van de gezinnen heeft nog alle kinderen thuis wonen. Een andere indicator voor het feit, dat veel gezinnen zo langzamerhand de empty nest fase beginnen te benaderen is de aanwezigheid van een, zowel absoluut als relatief gezien, groot aantal financieel zelfstandige kinderen. Per gezin bedraagt het gemiddeld aantal financieel zelfstandige kinderen 1,56. Uitgedrukt in het totale aantal kinderen uit de gezinnen in deze fase, blijkt 60,6% financieel zelfstandig te zijn. Het merendeel van de huwelijken in deze fase blijkt 22-42 jaar te bestaan. Deze grote spreiding hangt nu ook weer samen met het feit, dat in deze fase zowel gezinnen kunnen voorkomen, die waarvan het oudste kind net 21 jaar geworden is als gezinnen waar al bijna alle kinderen de deur uit zijn. De moeders in deze gezinnen zijn voor het merendeel 45-64 jaar, de vaders 45-69 jaar.

7. Gezinnen met uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder

In 1,3% van alle eerste huwelijken blijken uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder thuis te wonen. Op het eerste gezicht is dit een laag percentage. Bezien per huwelijkscohort blijkt deze situatie echter heel wat meer voor te komen. Van de huwelijken uit de periode 1929-33 blijkt 7,2% van de gezinnen uitsluitend kinderen van 30 jaar en ouder te hebben. Voor de in 1928 of eerder gesloten huwelijken bedraagt dit percentage zelfs 13,6. Het is de vraag in hoeverre deze gezinnen het normale patroon van de gezinscyclus vallen. Afgaande op de leeftijd van de ouders (het merendeel is 60 jaar of ouder) zal het hier vooral gaan om bejaarden, die met één of meer van hun ongehuwde kinderen samenwonen. Wat de aanleiding tot het bestaan van dit soort situaties is, kan met behulp van de beschikbare gegevens niet vastgesteld worden. Enkele mogelijkheden waar in dit verband aan gedacht kan worden zijn: ongehuwde kinderen die thuis zijn achtergebleven om hun bejaarde ouders te verzorgen of materieel bij te staan, bejaarde ouders die nog een geestelijk of lichamelijk gehandicapt kind thuis hebben wonen en ten slotte kinderen die meewerken in het bedrijf van hun ouders en in afwachting van de overname van dit bedrijf nog van een huwelijk hebben afgezien. Bij Rooms-Katholieken komt dit soort gezinssituaties naar verhouding vaak voor, bij de buitenkerkelijken en de groep overige kerkelijke gezindten naar verhouding juist erg weinig. Verder blijkt de kans op het aantreffen van dit soort situaties toe te nemen naarmate het opleidingsniveau van de man lager is. In de grote en middelgrote steden blijken gezinnen met zulke oude kinderen minder vaak voor te komen dan in de plattelandsgemeenten en in de verstedelijkte plattelandsgemeenten. Tenslotte blijkt er ook een aantal sociale beroepsgroepen te zijn waar dit soort gezinnen naar verhouding vaak voorkomt. De groepen waar het om gaat zijn: de zelfstandigen binnen en buiten de landbouw (exclusief de beoefenaars van de wetenschappelijke en vrije beroepen), landarbeiders en arbeiders met een inkomen beneden de f 12.000,-. Eveneens gebruik makend van de gegevens over het tempo waarin gezinnen de empty nest fase bereiken, kan een aantal beroepsgroepen worden aangewezen waar thuis wonende kinderen van 30 jaar en ouder weinig voorkomen. De sociale beroepsgroepen, die zich in dit opzicht duidelijk onderscheiden zijn: de beoefenaars van de wetenschappelijke en vrije beroepen, de hogere employeés en tenslotte de arbeiders met een inkomen van f 12.000,- of meer.

8. Gezinnen in de empty nest fase

In 15,6% van alle eerste huwelijken hebben de kinderen inmiddels het ouderlijk huis verlaten. Deze fase wordt lang niet door alle huwelijken bereikt. Allereerst is het zo dat een deel van de huwelijken kinderloos blijft. Van de voor 1965 gesloten huwelijken is 6 à 8% permanent kinderloos. Voor de recente huwelijken moet mede onder invloed van de vrijwillige kinderloosheid met 18 à 23% gerekend worden. Dan is er nog een aantal huwelijken waarvan de kinderen lang thuis blijven wonen. Zo heeft 28,2% van de uit de periode 1929-33 daterende huwelijken nog één of meer kinderen thuis wonen. Voor de uit 1928 of eerder daterende huwelijken bedraagt dit percentage 14,6%. Van de gezinnen, die deze fase wel bereikt hebben, ligt de huwelijksduur in het merendeel van de gevallen boven de 27 jaar. Het overgrote deel van de vrouwen in deze gezinnen is 50 jaar of ouder. Het merendeel van de mannen blijkt 55 jaar of ouder te zijn.

In hoofdstuk 4 is gebleken, dat gezinnen uit de verschillende sociale milieus niet allemaal in het zelfde tempo de empty nest fase bereiken. Deze tempo verschillen zullen doorwerken in de samenstelling van de groep gezinnen, die de empty nest fase bereikt heeft. Een zelfde soort effect zal ook optreden voor gezinnen waar het oudste thuis wonende kind 15 jaar of ouder is. Bevolkingsgroepen waar het uit huis gaan van de kinderen snel verloopt zullen naar verhouding sterk vertegenwoordigd zijn onder de groep gezinnen in de empty nest fase. Bevolkingsgroepen waar het uit huis gaan van de kinderen meer tijd in beslag neemt zullen naar verhouding sterk vertegenwoordigd zijn onder de groep gezinnen waar het oudste kind 15 jaar of ouder is. Omdat een ondervertegenwoordiging onder de ene groep van gezinnen tevens een ondervertegenwoordiging bij de andere inhoudt, zullen de verschillen tussen de gezinnen met oudere kinderen en de gezinnen in de empty nest fase zelfs nog iets aangedikt worden. Op grond van de in hoofdstuk 4 gevonden tempoverschillen bij het uit huis gaan van de kinderen kan worden aangenomen, dat de volgende bevolkingsgroepen bij de gezinnen met oudste kinderen boven de 14 jaar oververtegenwoordigd zullen zijn:

- de Rooms-Katholieken en de Gereformeerden
- gezinnen waar de man een opleiding op basis-niveau heeft (alleen l.o.)
- zelfstandigen binnen en buiten de landbouw, arbeiders met een inkomen beneden de f 12.000,- en landarbeiders
- gezinnen in plattelandsgemeenten of in verstedelijkte plattelandsgemeenten.

De volgende bevolkingsgroepen zullen daarentegen sterk vertegenwoordigd zijn onder de gezinnen in de empty nest fase:

- de buitenkerkelijken en de groep overige kerkelijke gezindten
- de hoger opgeleiden (zowel degenen met een universitaire als degenen met een niet-universitaire opleiding)
- de beoefenaars van de wetenschappelijke en vrije beroepen en de hogere employeés
- gezinnen in de grote steden.

Bovenstaande beschrijving van gezinnen in verschillende ontwikkelingsfasen is gebaseerd op de situatie ten tijde van de Volkstelling 1971. Hieronder zal worden nagegaan welke veranderingen er in de toekomst te verwachten zijn. In hoofdstuk 2 is met behulp van gegevens uit de lopende statistiek aangetoond, dat de lengte van een aantal belangrijke fasen uit de gezinscyclus aanzienlijk veranderd is. Door de daling van het gemiddeld kindertal sinds de vorige eeuw is zowel de lengte van de periode van gezinsopbouw als de lengte van de periode waarin de kinderen de deur uit gaan, afgenomen. Het zelfde is gebeurd met de bestaansduur van het huwelijk bij het uit huis gaan van het laatste kind. Door de stijging van de gemiddelde levensduur van mannen en vrouwen ontstaat aan het begin van deze eeuw voor het eerst de situatie, dat in meer dan de helft van de gezinnen man en vrouw allebei nog in leven zijn wanneer hun jongste kind de deur uit gaat. Sinds die

tijd is de lengte van deze – relatief nieuwe – kinderloze periode aan het eind van het huwelijk alleen maar toegenomen. De verdere afname van het kindertal is daarbij één van de belangrijkste factoren. In de periode na de Tweede Wereldoorlog komt daar ook de daling in de gemiddelde huwelijksleeftijd bij. Het effect van deze daling is tweeledig. In de oudere gezinnen gaan de kinderen eerder de deur uit en nieuwe gezinnen worden op jongere leeftijd begonnen. Al deze ontwikkelingen hebben er toe geleid, dat de geboortecohorten, die in het begin van de jaren 70 hun laatste kind de deur uit zagen gaan, een gemiddelde huwelijksduur van 43,8 jaar zullen bereiken. Het totaal aantal jaren, dat man en vrouw zonder kinderen zullen doorbrengen bedraagt 13,9. Gemiddeld twee van deze jaren vallen aan het begin van het huwelijk, de overige (11,9 jaar) aan het eind. Gemiddeld 6,6 van deze kinderloze jaren vallen nog vóór de pensionering van de man.

Bij het overzien van de veranderingen in de gezinscyclus tot aan 1970 valt het niet alleen op dat deze geleidelijk verlopen, maar ook dat de richting ervan steeds dezelfde is gebleven. Voor de toekomst zal, zoals in hoofdstuk 2 gebleken is, dit niet meer helemaal opgaan. Naast een aantal doorlopende ontwikkelingen valt ook een aantal ombuigingen te verwachten. De belangrijkste ombuigingen, waar voor de toekomst op gerekend moet worden, zijn:

- een toename van de huwelijksleeftijd;
- een stijging van de leeftijd waarop man en vrouw hun eerste kind zullen krijgen. In de nabij toekomst zal dit vooral via een langer eerste geboortinterval gerealiseerd worden. Voor de verdere toekomst vooral via een aanzienlijke stijging van de huwelijksleeftijd, waarbij het huwelijk door een aantal jaren ongehuwd samenwonen is vooraf gegaan;
- een toename van het aantal jongeren dat als ongehuwde het ouderlijk huis verlaat. Deze toename zal zodanig zijn, dat het effect van de gestegen huwelijksleeftijd op het uit huis gaan van de kinderen meer dan gecompenseerd zal worden.

De hier opgesomde veranderingen zijn alle sinds 1970 op gang gekomen. Het effect ervan zal dan ook vooral doorwerken in de zeer recente en de toekomstige huwelijkscohorten. Voor de oudere huwelijkscohorten zullen de ontwikkelingen zoals die zich tot ongeveer 1970 hebben afgespeeld nog doorzetten. Zo zullen de in hoofdstuk 2 voor de periode 1971-75 genoemde cijfers een vrij aardige benadering opleveren voor het verloop van de gezinscyclus bij de rond 1970 gesloten huwelijken. Vergeleken met deze huwelijken zal voor meer recente en toekomstige cohorten met de volgende veranderingen rekening gehouden moeten worden:

- door de gestegen huwelijksleeftijd zal de huwelijksduur terug lopen van 46,7 jaar tot 45,2 à 45,7;
- vooral door het eerder uit huis gaan van de kinderen zal het aantal jaren, dat er kinderen thuis zijn, afnemen van 26,2 tot 24 à 25 jaar;
- deze afname is zodanig, dat ondanks de kortere huwelijksduur het aantal kinderloze jaren zelfs nog iets toeneemt (van 20,5 tot 20,7 à 21,2 jaar);
- de verdeling van deze kinderloze jaren over het huwelijk zal veranderen, een groter deel ervan zal aan het begin van het huwelijk vallen. In plaats van 2,3 jaar zal de lengte van de kinderloze periode aan het begin van het huwelijk 3 à 3,5 jaar gaan bedragen. Door deze verschuiving zal voor het eerst de lengte van de kinderloze periode aan het eind van het huwelijk iets afnemen (van 18,2 tot 17,7 jaar).

Wanneer wordt uitgegaan van pensionering op 65-jarige leeftijd, zal het aantal kinderloze jaren voor de pensionering van de man terug lopen van 11,9 tot 11,4.

Bovenstaande gegevens over het verloop van de gezinscyclus kunnen ook gebruikt worden om uitspraken te doen over de ontwikkeling, die een individu in de loop van zijn leven zal doormaken. Bij een dergelijk gebruik zal echter met de volgende factoren rekening gehouden moeten worden:

- door de toename van het aantal jongeren dat als ongehuwde het ouderlijk huis verlaat ontstaat een nieuwe fase tussen die van ongehuwde en thuiswonende jongeren en zelfstandig wonende jong gehuwde;
- de toegenomen belangstelling van jongeren voor ongehuwd samenwonen en andere relatievormen wijst erop, dat een deel van de ontwikkelingsstaken uit de eerste huwelijksjaren nu in deze fase terecht gekomen men is;
- gezien de stijging van de huwelijksleeftijd, het teruglopen van het aantal gesloten huwelijken en de toename van de belangstelling voor ongehuwd samenwonen en andere relatievormen moet serieus rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat het deel van de jongeren dat uiteindelijk een huwelijk sluit in de toekomst zal teruglopen;
- door de veranderde opvattingen over vrijwillige kinderloosheid zal een toenemend deel van de jongeren afzien van het ouderschap. Naar schatting zal het hier gaan om 13 à 18 % van alle huwendes. In de toekomst moet er echter rekening mee gehouden worden dat de keuze voor vrijwillige kinderloosheid minder vaak binnen het huwelijk en vaker binnen andere relatievormen gemaakt zal worden;
- gezien het huidige echtscheidingsniveau zal 15 à 20 % van de huwelijken vroegtijdig ontbonden worden en dus nooit aan het eind van de gezinscyclus toekomen.

De zojuist opgesomde veranderingen in het verloop van de gezinscyclus zullen ook doorwerken in de samenstelling van huishoudens. Wat de eengezinshuishoudens betreft kan een verschuiving in de verhouding tussen het aantal gezinnen met en zonder kinderen verwacht worden. Het aandeel van de kinderloze gezinnen zal toenemen, dat van de gezinnen met kinderen zal teruglopen. De toename van het aantal kinderloze gezinnen hangt niet alleen samen met een stijging van het aantal kinderloze gezinnen in de empty nest fase, maar ook met een toenemend aantal al dan niet vrijwillig kinderloze echtparen en een groter aantal (nog?) kinderloze jonge echtparen. Op wat langere termijn zal onder invloed van de toenemende belangstelling voor het ongehuwd samenwonen het aandeel van deze laatste categorie kinderloze gezinnen afnemen ten gunste van een toename van het aandeel van de niet-gezinshuishoudens. De toename van het aantal jongeren, dat als ongehuwde het ouderlijk gezin verlaat, zal niet alleen tot een groter aantal alleenstaanden, maar ook tot een verschuiving binnen de gezinnen met kinderen leiden. Gezinnen met kinderen zullen in de toekomst naar verhouding vaker schoolgaande kinderen en minder vaak werkende en financieel zelfstandige kinderen bij zich hebben wonen. Het gestegen echtscheidingsniveau zal ook doorwerken in de huishoudenssamenstelling. Behalve met een toename van het aantal alleenstaanden en één-oudergezinnen moet ook rekening gehouden worden met meer niet-eerste huwelijken en het vaker voorkomen van ongehuwd samenwonenden. Welke omvang de hier opgesomde verschuivingen zullen hebben valt zonder het gebruik van een prognose-model zoals Kuysten hanteerde moeilijk te zeggen¹. Het zou echter de moeite waard zijn om eens na te gaan welke consequenties de hier voor de toekomst verwachte veranderingen zullen hebben voor de cijfers, die Kuysten in zijn prognose noemt.

De toenemende kans op huwelijksontbinding voor het bereiken van het eind van de gezinscyclus maakt de analyse van de ontwikkeling, die één-oudergezinnen en niet-eerste huwelijken in de loop van de tijd doormaken bijzonder interessant. Allereerst zal op de situatie in niet-eerste huwelijken worden ingegaan. In hoofdstuk 3 is gebleken, dat slechts een klein deel van de niet-eerste huwelijken een ontwikkelingsgang doormaakt, die min of meer overeenkomt met die van eerste huwelijken. Met dit laatste wordt bedoeld dat deze huwelijken zonder kinderen beginnen en dat er in de loop van het huwelijk één of meer kinderen geboren worden. Per huwelijkscohort komt deze situatie naar schatting in 25-32 % van alle niet-eerste huwelijken voor. Daarnaast is er in ieder cohort een relatief groot aantal niet-eerste hu-

welijken, dat kinderloos begonnen wordt en voor de rest van de tijd ook kinderloos blijft. Bij de eerste huwelijken komt deze situatie in 1971 in 6-8% van de huwelijken uit een cohort voor. Bij de niet-eerste huwelijken gaat het per cohort naar schatting om 33-35%. Tenslotte is er een omvangrijke groep niet-eerste huwelijken, die - omdat er op de trouwdag al kinderen aanwezig zijn - als het ware ergens midden in de gezinscyclus begint. Per cohort komt deze situatie naar schatting in 35-40% van alle niet-eerste huwelijken voor. Onder deze op de trouwdag aanwezige kinderen zijn alle leeftijdsklassen vertegenwoordigd. Kinderen in de leeftijd van 6-14 jaar blijken naar verhouding echter het meest voor te komen. In ongeveer de helft van de niet-eerste huwelijken, waar op de trouwdag al kinderen aanwezig zijn, ziet men verder van het krijgen van kinderen af. Per cohort bezien gaat het hier om 15-20% van alle niet-eerste huwelijken. In ongeveer de andere helft van de gevallen brengt men tijdens het huwelijk nog wel kinderen voort. Per cohort bedraagt het aandeel van deze huwelijken naar schatting 15-20%.

Na het voorgaande zal het duidelijk zijn, dat totaalcijfers over niet-eerste huwelijken in de verschillende fasen van de gezinscyclus ongeschikt zijn om er conclusies over de ontwikkelingsgang van dit type gezinnen op te baseren. In beschrijvende zin kan echter wel een aantal opmerkingen over de samenstelling van deze groep gezinnen gemaakt worden. Zojuist is er al op gewezen, dat kinderloosheid bij de niet-eerste huwelijken vaker voorkomt dan bij eerste huwelijken. Van alle niet-eerste huwelijken heeft 46,4% geen kinderen bij zich wonen. Voor de eerste huwelijken bedraagt dit percentage 29,1. Gezinnen met oudste kinderen van 0-5 jaar komen bij de niet-eerste huwelijken naar verhouding vrij weinig voor. Gezinnen met oudste kinderen van 15 jaar en ouder komen in vergelijking met de eerste huwelijken daarentegen relatief veel voor. Voor iedere gezinsfase blijkt het gemiddeld aantal thuis wonende kinderen in de niet-eerste huwelijken lager te liggen dan in de eerste huwelijken. Hetzelfde geldt voor het aantal financieel afhankelijke kinderen. Niet-eerste huwelijken met oudste kinderen in de leeftijd van 15-20 jaar blijken echter wel iets meer financieel zelfstandige kinderen thuis te hebben wonen dan de overeenkomstige huwelijken. Voor gezinnen met oudste kinderen van 21-29 jaar liggen de verhoudingen omgekeerd. Ten slotte nog een enkele opmerking over de gemiddelde leeftijd van de ouders in de verschillende gezinsfasen. Voor iedere fase van de gezinscyclus blijkt de gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij de niet-eerste huwelijken hoger te zijn dan bij de eerste huwelijken. Ook het leeftijdsverschil tussen man en vrouw blijkt bij de niet-eerste huwelijken voor iedere gezinsfase groter te zijn. Na wat hiervoor gezegd is over de uiteenlopende omstandigheden waaronder niet-eerste huwelijken begonnen worden, zal het weinig verwondering wekken dat voor iedere onderscheiden gezinsfase een grote variatie in de bestaansduur van de betrokken huwelijken geconstateerd kan worden.

Ter afronding van deze samenvatting zullen hieronder de voornaamste gegevens over de één-oudergezinnen vermeld worden. De leeftijd van de kinderen in deze gezinnen wijkt aanzienlijk af van die bij de eerste huwelijken. Vooral de één-oudergezinnen, waar de oudste kinderen al volwassen zijn, zijn bijzonder sterk vertegenwoordigd. In één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd wonen in 31,3% van de gevallen alleen kinderen van 30 jaar en ouder thuis. Het percentage van deze gezinnen met uitsluitend meerderjarige kinderen bedraagt 49,8. Voor één-oudergezinnen met een vrouwelijk hoofd bedragen deze percentages respectievelijk 21,8 en 40,7. Naar aanleiding van deze cijfers kan worden aangenomen, dat in een belangrijk deel van de één-oudergezinnen geen sprake meer is van een ouderlijke verantwoordelijkheid voor de verzorging en opvoeding van kinderen. Over de achtergronden van de hoge percentages één-oudergezinnen met oudere kinderen kan door het ontbreken van nadere informatie slechts gegist worden. Dat bij de mannelijke hoofden van één-oudergezinnen deze percentages zoveel hoger liggen, houdt vermoedelijk verband met de aanwezigheid van dochters, die de verzorging van hun vader op zich hebben genomen. Deze

veronderstelling wordt extra aannemelijk gemaakt door het hoge percentage 14-29-jarige meisjes in één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd, dat geen dagonderwijs volgt en ook geen beroep uitoefent. Tegenover de sterke vertegenwoordiging van één-oudergezinnen met oudere kinderen staat een ondervertegenwoordiging van één-oudergezinnen met kinderen van 14 jaar en jonger. Dit geldt vooral voor één-oudergezinnen met een mannelijk hoofd. Vrouwelijke gezinshoofden blijken iets vaker jongere kinderen te hebben. Aangezien huwelijksontbinding over het algemeen ook een beëindiging van het proces van gezinsopbouw inhoudt, zal het geen verwondering wekken, dat voor ieder van de onderscheiden gezinsfasen in de één-oudergezinnen minder kinderen aanwezig zijn dan bij de eerste huwelijken. Hetzelfde geldt voor het aantal financieel afhankelijke kinderen. Absoluut gezien blijken alleen één-oudergezinnen met oudste kinderen van 15-20 jaar meer financieel zelfstandige kinderen thuis te hebben wonen dan de eerste huwelijken. Bij één-oudergezinnen met oudste kinderen van 21-29 jaar is het aantal financieel zelfstandige kinderen lager.

Aanbevelingen

1. De toename van het aantal jongeren, dat als ongehuwde het ouderlijk huis verlaat, heeft tot een grote vraag naar geschikte woonruimte geleid. Voor het bepalen van de aan deze woonruimte te stellen eisen is meer inzicht nodig in de huishoudelijke en sociale activiteiten waar de ruimte in kwestie voor gebruikt wordt. Een van de punten, waar aan gedacht moet worden is, dat het alleenstaande zijn voor veel jongeren een tijdelijke positie is, die vaak als uitgangspunt dient om (vaak via een proces van trial and error) een min of meer duurzame relatie aan te gaan. Deze situatie brengt met zich mee, dat een deel van de alleenstaande jongeren behoefte zal hebben aan woonruimte, die zonder al te veel problemen voor langere tijd door twee personen gebruikt kan worden.
2. Thuis wonende jongeren, die zich op hun toekomst bezinnen, worden vooral sinds de jaren 60 met meer keuzemogelijkheden geconfronteerd. Naast huwelijk en ouderschap of als ongehuwde thuis blijven, zijn er ook alternatieven zoals: ongehuwd samenwonen; als alleenstaande een eigen huishouden voeren; lid worden van een woongroep; en het hebben van een Living Apart Together relatie. Zowel met het oog op deze grote variatie als met het oog op het feit, dat ervaringen met deze mogelijkheden lang niet binnen ieders kennissenkring aanwezig zijn, is het van groot belang dat het geven van voorlichting en informatie aan jongeren (en hun ouders) op deze punten zoveel mogelijk bevordert wordt. Bij deze voorlichting zou onder meer aan de volgende onderwerpen aandacht besteed moeten worden: budgetproblemen, rechten en plichten van huurders en onderhuurders, voeding en huishoudelijke verzorging, mogelijkheden en subsidie-regelingen op de woningmarkt, de juridische aspecten van huwen en ongehuwd samenwonen. Een thema, dat bij deze voorlichting en informatie speciale aandacht zou moeten krijgen is de relatie-problematiek. Bij voorlichting en informatie over dit thema zal vooral aandacht besteed moeten worden aan de vraag welke mogelijkheden en beperkingen huwelijk, ouderschap, ongehuwd samenwonen, LAT-relaties en andere relatievormen hebben bij het realiseren van wensen en aspiraties op het gebied van: persoonlijke ontplooiing, beroeps carrière, doorbreking van mannen- en vrouwenrollen, seksualiteit, intimiteit, zekerheid en geborgenheid.
3. Beschikbare gegevens geven aanleiding tot de veronderstelling, dat vooral jongeren uit de hogere sociale milieus en hoger opgeleiden gebruik maken van de mogelijkheid om als ongehuwde het ouderlijk huis

te verlaten. Onderzocht zou moeten worden in hoeverre jongeren uit de tot nu toe ondervertegenwoordigde milieus eveneens van deze mogelijkheid gebruik zouden willen maken en welke factoren voor hen een belemmerende rol spelen.

4. De grootste concentratie van ongehuwde en niet meer thuis wonende jongeren is in de steden te vinden. Deze concentratie zal er toe leiden, dat er in de loop van de tijd speciaal op de behoeften van deze groep gerichte voorzieningen zullen ontstaan. Het is belangrijk, dat dit proces kritisch gevolgd wordt en zo nodig op sommige punten wordt gestimuleerd of bijgestuurd. Punten, die daarbij speciale aandacht moeten hebben zijn: de aanwezigheid van voldoende ook voor nieuwkomers herkenbare ontmoetingspunten; herkenbaar en op de problemen van deze groep ingespeeld maatschappelijk werk; mogelijkheden voor hulp of opvang door gezinsverzorging of kruisvereniging aan jongeren die alleen wonen en ziek zijn; voorlichting en hulpverlening aan jongeren met relatie-problemen.
5. De komende jaren zal het aantal gezinnen waar de kinderen de deur uit zijn sterk toenemen. Veel vrouwen uit deze gezinnen zullen, wanneer deze situatie zich aankondigt, weer een beroep willen gaan uitoefenen, of als ze al een beroep hebben, langer willen gaan werken. Leeftijd en verouderde of ontbrekende opleiding zullen bij het vinden van geschikt werk belangrijke handicaps zijn. Het is te verwachten, dat veel vrouwen, waarvan de kinderen zo langzamerhand de deur uit gaan, behoefte aan onderwijs zullen hebben. Bij dit onderwijs kan het zowel om het opfrissen van oude kennis als om volledig nieuwe opleidingen gaan. Bestaande opleidingen, die meestal in de vorm van full-time dagonderwijs gegeven worden, zullen voor deze vrouwen met nog thuis wonende kinderen niet de meest geschikte vorm zijn. Bevorderen dat er speciaal op de situatie van deze groep vrouwen gerichte onderwijsvormen komen is dan ook een belangrijke zaak. Dagonderwijs op part-time basis en avond-onderwijs zijn twee vermoedelijk heel geschikte vormen.
6. Informele netwerken rond familie en buurt hebben altijd een belangrijke rol gespeeld bij de onderlinge hulpverlening in geval van ziekte of andere problemen. De ontwikkeling van de moderne welvaartsstaat heeft geleid tot de opkomst van een stelsel van voorzieningen en instanties, dat zich op hetzelfde gebied beweegt. Welk aandeel de informele netwerken en de formele organisaties van de welvaartsstaat nu precies hebben in de geboden hulp en bijstand is niet bekend. Onderzoek naar familie en buurt geeft echter aanleiding tot de veronderstelling, dat dit aandeel aanzienlijk is. Uit dit zelfde onderzoek blijkt, dat vrouwen niet alleen de belangrijkste rol spelen bij het onderhouden van de contacten binnen familie en buurt, maar dat zij ook de belangrijkste hulpverleners zijn. Uit het onderzoek van Reuben Hill, waarbij families met gezinnen uit drie verschillende generaties bestudeerd zijn, blijkt dat de gezinnen in iedere generatie zowel hulp geven als ontvangen². Het zijn echter vooral de gezinnen uit de middelste generatie, die meer hulp geven dan ze zelf ontvangen. In termen van de gezinscyclus betekent dit, dat het vooral de gezinnen aan het begin en aan het eind van de gezinscyclus zijn, die meer hulp ontvangen dan ze zelf geven. De gezinnen, waarvan de kinderen uit huis beginnen te gaan en de gezinnen in de eerste jaren van de empty nest fase vervullen de rol van de middelste generatie en geven dus meer hulp dan ze zelf ontvangen. Bij de vorige aanbeveling is er al op gewezen, dat juist in deze gezinnen meer vrouwen dan vroeger een beroep zullen uitoefenen of onderwijs zullen volgen. Dit zal een negatieve invloed hebben op de beschikbare tijd van deze voor de onderlinge hulpverlening zo belangrijke groep ge-

zinnen. Voor de behoefte aan hulp via informele organisaties en voor de in onze samenleving beschikbare capaciteit aan vrijwilligerswerk kan dit belangrijke consequenties hebben. Behalve aan bewaking van de capaciteit van hulpverlenende instellingen kan in dit verband ook gedacht worden aan het bevorderen van de mogelijkheid, dat gezinnen zichzelf meer helpen. Zo zou men bijvoorbeeld mannen en vrouwen de mogelijkheid moeten bieden om bij ziekte van een huisgenoot ziekteverlof op te nemen, de beperkte hoeveelheid tijd, die gezinnen na beroepsarbeid, huishoudelijk werk en verzorging van kinderen over hebben, werkt ook door op andere terreinen dan de onderlinge hulpverlening. Afname van deze hoeveelheid tijd door de toename in beroepsarbeid door gehuwde vrouwen zal ook doorwerken in de participatie-mogelijkheden van mannen en vrouwen op gebieden als het verenigingsleven, allerlei bestuurlijke activiteiten en de politiek. Onderzoek naar het tijdsbudget van gezinnen en de veranderingen daarin tijdens de gezinscyclus is dan ook een thema van grote maatschappelijke relevantie.

Noten

¹ Kujsten, A. C., De toekomstige gezinsfase-ontwikkeling van de aantallen gehuwde en gehuwd geweest zijnde vrouwen in Nederland, N.P.D.O.-onderzoeksrapport nr. 3, 1979, Voorburg, N.P.D.O.

² Hill, Reuben, 'Decision making and the family life cycle', in E. Shanas en F. Streib, Social structure and the family; generational relations, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice Hall, 1965, blz. 113-139.

Bijlage 1

De transversale methode

Toelichting op berekening van de gemiddelde leeftijd van mannen en vrouwen bij het bereiken van enkele fasen in de gezinscyclus.

Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk

De gehanteerde perioden-indeling is afgestemd op die in de sterftetafels. Bronnen: Ongepubliceerde gegevens G. A. B. Frinking, NIDI, Voorburg; Gegevens van de hoofdafdeling bevolkingsstatistiek CBS, Voorburg; Huwelijken- en hertrouwtafels voor Nederland, afgeleid uit waarnemingen over de perioden 1948-49, 1950-55, 1956-60 en 1961-65; CBS, Maandstatistiek van bevolking en volksgezondheid, jrg. 21, no. 1, 1973, p. 34.

Gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij de geboorte van hun eerste kind

Gemiddelde leeftijden van man en vrouw bij eerste huwelijk vermeerderd met twee jaar. Deze schatting voor de gemiddelde lengte van de periode tussen de sluiting van het huwelijk en de geboorte van het eerste kind is ontleend aan de gegevens over het huwelijkscohort 1937. Bron: CBS, Gelichtdrukte tabellen: Echte geboorten naar huwelijksjaar der ouders en rangnummer van het kind, vanaf 1937.

Gemiddelde leeftijd van de ouders bij geboorte van hun laatste kind

Voor iedere periode is het aantal geboorten per 1000 gesloten huwelijken berekend. Dit cijfer is vervolgens omgerekend in het gemiddeld aantal geboorten per huwelijk, waarin minstens één kind werd geboren. De gemiddelde huwelijksduur bij de geboorte van het laatste kind uit dit gemiddelde werd geschat aan de hand van het vruchtbaarheidsgedrag van het huwelijkscohort 1937. De aldus gevonden huwelijksduur is opgeteld bij de gemiddelde leeftijden van man en vrouw bij eerste huwelijk zoals die in dezelfde periode konden worden aangetroffen.

Gemiddelde leeftijd van de ouders bij uit huis gaan van het eerste en laatste kind

Bij de berekening zijn twee uitgangspunten gehanteerd: de kinderen verlaten het ouderlijk huis in verband met een huwelijk en de kinderen verlaten het ouderlijk huis in de volgorde, waarin ze geboren zijn. Als huwelijksleeftijd voor de uit huis gaande kinderen is het gemiddelde genomen van de voor de betrokken periode geldende gemiddelde leeftijden van mannen en vrouwen bij eerste huwelijk. Deze waarde is vervolgens opgeteld bij de gemiddelde leeftijden van man en vrouw bij de geboorte van hun eerste respectievelijk laatste kind.

Mediane leeftijd van man of vrouw bij het overlijden van hun huwelijks-partner

Uitgaande van de gemiddelde huwelijksleeftijd van man en vrouw in de betrokken periode is met behulp van de sterftetafels per periode berekend na hoeveel jaar 50 % van de huwelijken door overlijden van man of vrouw ontbonden zou zijn. Bron: Sterftetafels CBS Voor een overzicht van de door het CBS gepubliceerde sterftetafels zie: CBS, Sterftetafels voor Nederland afgeleid uit waarnemingen over de periode 1966-70, deel 1, pp. 49-50.

De longitudinale methode

Gemiddelde leeftijd waarop de langstlevende echtgenoot overlijdt

Som van de voor de desbetreffende periode geldende gemiddelde huwelijksleeftijd van man of vrouw bij eerste huwelijk en de bij die huwelijksleeftijd te verwachten gemiddelde levensduur. Bron: zie boven.

Gemiddelde leeftijd bij eerste huwelijk

Berekend per geboortecohort. Bron: Frinking, G. A. B., 'Een demografische analyse van de huwelijksluiting in Nederland', Sociale Wetenschappen, 14, 1971, blz. 188-206; ongepubliceerde gegevens NIDI, Voorburg.

Gemiddelde leeftijd man en vrouw bij geboorte eerste kind

Gemiddelde leeftijd van man en vrouw bij eerste huwelijk vermeerderd met twee jaar, zie verder bij transversale methode.

Gemiddelde leeftijd man en vrouw bij de geboorte van hun eerste kind.

Exacte gegevens per geboortecohort ontbreken. Nagegaan is tot welk huwelijkscohort de verschillende geboortecohorten gemiddeld behoren. De gegevens over de aldus gevonden huwelijkscohorten zijn vervolgens als schatting voor het vruchtbaarheidsgedrag van de corresponderende geboortecohorten gebruikt. Per huwelijkscohort werd het aantal geboren kinderen per 1000 gesloten huwelijken berekend. Dit aantal is vervolgens omgerekend in het aantal geboorten per 1000 huwelijken, waarin minstens één kind geboren is. De gegevens over het huwelijkscohort 1937 zijn gebruikt als maatstaf om vast te stellen hoeveel tijd met het realiseren van dit kindertal gemoeid zou zijn. De aldus verkregen schatting is opgeteld bij de gemiddelde huwelijksleeftijden van de desbetreffende geboortecohorten. Bron: Ongepubliceerde gegevens G. A. B. Frinking, NIDI, Voorburg.

Gemiddelde leeftijden man en vrouw bij het uit huis gaan eerste en laatste kind

Allereerst is de gemiddelde huwelijksleeftijd van de kinderen berekend. Deze leeftijd is het gemiddelde van de huwelijksleeftijden voor mannen en vrouwen bij eerste huwelijk. Voor zover mogelijk is hierbij gebruik gemaakt van gegevens per geboorte-generatie, voor de rest zijn de huwelijksleeftijden per periode gebruikt. De aldus gevonden huwelijksleeftijd van de kinderen is opgeteld bij de gemiddelde leeftijden van man en vrouw bij de geboorte van hun eerste respectievelijk laatste kind. Bron: Frinking, G. A. B., 'Een demografische analyse van de huwelijksluiting in Nederland', Sociale Wetenschappen, 14, 1971, blz. 188-206; CBS, Gegevens van de hoofdafdeling bevolkingsstatistiek.

Gemiddelde leeftijd van man of vrouw bij overlijden huwelijkspartner

Uitgaande van de voor het desbetreffende cohort geldende huwelijksleeftijden is met behulp van de generatiesterftetafels berekend na hoeveel jaar de helft van de huwelijken door het overlijden van één der partners ontbonden zou zijn. Dit aantal jaren is opgeteld bij de gemiddelde huwelijksleeftijden voor mannen en vrouwen bij eerste huwelijk. Bron: CBS, Hoofdafdeling Bevolkingsstatistiek, gelichtdrukte tabellen: Generatiesterftetafels van de generaties 1871-1875 en jonger.

Gemiddelde leeftijd bij het overlijden van de langstlevende echtgenoot

Uitgaande van de voor het desbetreffende geboortecohort geldende huwelijksleeftijden voor mannen en vrouwen is met behulp van de generatiesterftetafels berekend na hoeveel jaar 50% van de betrokken leeftijdsgroepen overleden is. De aldus gevonden waarden zijn opgeteld bij de gemiddelde leeftijden van mannen en vrouwen bij eerste huwelijk.

Geraadpleegde literatuur

1. Aldous, Joan, Family careers; developmental change in families, New York, John Wiley & Sons, 1978
 2. Blood, Robert O. and Donald M. Wolfe, Husbands and wives, Glencoe, Ill., Free Press, 1960
 3. Boerma, L. H. en M. J. J. M. Malmberg, Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin, Monografieën Volkstelling 1971, nr. 10, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1979
 4. Buckley, Walter, Sociology and modern systems theory, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice Hall, 1967
 5. C.B.S., Echtscheidingen in Nederland 1900-1974, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1976.
 6. Corver, C. J. M., A. M. van der Heiden, C. de Hoog en L. Th. van Leeuwen, Huishouden, huwelijk en gezin, Monografieën Volkstelling 1971, nr. 18, Den Haag, Staatsuitgeverij, 1979
 7. Cuisenier, Jean, (red.), The family life cycle in European societies, The Hague, Mouton, 1977
 8. Desai, I. P., Some aspects of the family in Mahuva, Baroda India, Sadhana Press, 1964
 9. Duvall, Evelyn M., Family development, Philadelphia, J. B. Lippincott, 1957
 10. Dyer, Everett D., 'Parenthood as crisis; a re-study', Marriage and Family Living, 1963, blz. 196-201
 11. Feldman, Harold, 'The effects of children on the family', in Andrée Michel (red.), Family issues of employed women in Europe and America, Leiden, E. G. Brill, 1971, blz. 104-125
 12. Glick, Paul C., 'The family life cycle', American Sociological Review, 1947, 14, blz. 164-174
 13. idem, 'The life cycle of the family', Marriage and Family Living, 1955, 17, blz. 3-9
 14. idem, 'The family life cycle revisited', Journal of Marriage and the Family, 1977, 39, blz. 5-13
 15. Hill, Reuben, 'Decision making and the family life cycle', in Ethel Shanas and Gordon F. Streib, Social structure and the family; generational relations, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice Hall, 1965, blz. 113-139
 16. idem, 'Social theory and family development', in Jean Cuisenier, (red.), The family life cycle in European societies, The Hague, Mouton, 1977
 17. Hill, Reuben and Roy Rodgers, 'The developmental approach', in Harold T. Christensen, (red.), Handbook of marriage and the family, Chicago, Rand McNally, 1964, blz. 171-211
 18. Kuijsten, A. C., De toekomstige gezinsfase-ontwikkeling van de aantallen gehuwde en gehuwd geweest zijnde vrouwen in Nederland, N.P.D.O. - onderzoeksrapport nr. 3, Voorburg, N.P.D.O., 1979
 19. Leeuwen, L. Th. van, Het gezin als sociologisch studie-object; een historisch overzicht van de ontwikkeling van een sub-discipline, speciaal met het oog op de situatie in Nederland, Wageningen, 1976
 20. Morioka, Kyomi, 'Life cycle patterns in Japan, China and the United States', Journal of Marriage and the Family, 29, August, blz. 595-606
 21. Niphuis-Nell, De gezinsfasen, Interimrapporten Censusmonografieën, Amsterdam, SISWO, 1974
 22. idem, 'Hoeveel echtparen blijven er vrijwillig kinderloos?', in R. Veenhoven, (red.), Vrijwillige kinderloosheid, Rotterdam, Kooyker, (in druk)
 23. Rodgers, Roy H., Improvements in the construction and analysis of family life cycle categories, Kalamazzo, 1962
 24. idem, Family interaction and transaction, Englewood Cliffs, N.Y., Prentice Hall, 1973
 25. Russell, Candyce S., 'Transition to parenthood; problems and gratifications', Journal of Marriage and the Family, 1974, 36, blz. 244-303
- Seebohm Rowntree, B., Poverty; a study of town life, London, 1906

26. Trost, Jan,

'The family life cycle; a problematic concept', in Jean Cuisenier, *The life cycle in European societies*, The Hague, Mouton, 1977. Waller, Williard and Reuben Hill, *The family; a dynamic interpretation*, New York, Dryden Press, 1951